

การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
THE PRACTICE OF METTA OF BUDDHASĀVIKĀ IN THERAVĀDA BUDDHISM

พระโชคชัย สิริธมโม (บุญดวง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

พระโชคชัย สิริธมฺโม (บุญดวง)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

The Practice of Metta of Buddhasāvikā in Theravāda Buddhism

Phra Chokchai Siridhammo (Boonduang)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
the Requirements for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย เรื่อง
“การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตาม
หลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบูรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(รศ.ดร.วิโรจน์ อินทนนท์)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.พูนชัย ปันธิยะ)

กรรมการ

กรรมการ

(ผศ.ดร.เทพประวีณ จันทรแรง)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระสมนึก จรโณ, ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.เทพประวีณ จันทรแรง

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระโชคชัย สิริธมโม)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระโชคชัย สิริธมโม (บุญดวง)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระสมนึก จรโณ, ดร., พธ.บ. (พระพุทธศาสนา), ศน.ม. (พุทธศาสนศึกษา),
ศน.ด. (พุทธศาสนศึกษา).

: ผศ.ดร.เทพประวิณ จันทร์แรง, พธ.บ. (ศาสนา), ศศ.บ. (ไทยคดีศึกษา),
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Pali and Buddhism)

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๑ ตุลาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาเมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) เพื่อศึกษาการบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนา (๓) เพื่อศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสารซึ่งมีวิธีการที่เน้นการวิจัยตามกรอบของ การศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกา ๓ ท่าน คือ พระมหาปชาบดีโคตมี พระนางสามาวดี และนางอุตตรา โดยการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับชีวประวัติทั้งในอดีตและปัจจุบัน วิธีการบำเพ็ญเมตตาธรรม ผลงาน และความสำเร็จในการบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาทั้ง ๓ ท่าน ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูล เรียบเรียงและนำเสนอผลการวิจัย

จากผลการศึกษาพบว่าเมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น คือ รักที่ไม่มีขอบเขต รักไร้พรหมแดน เป็นความรักที่ไม่เจือด้วยตัณหา และเป็นความรักที่บริสุทธิ์อันหาประมาณไม่ได้ มีลักษณะเป็นความรัก ความมีไมตรี ความปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุขประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ในชีวิต เป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลกหรือเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสังสารวัฏ เป็นความรักแบบกลางๆอย่างเผื่อแผ่ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นคุณธรรมที่สูง ผู้ที่มีความเมตตาคือความรักสมบูรณ์แล้วนี้มีความสุขอย่างแท้จริงเพราะสามารถทำให้บุคคลอื่นมีความสุขได้อีกด้วย

การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนาของพุทธสาวิกาทั้ง ๓ ท่านนั้นมีความแตกต่างกันในหลายๆ ด้าน ทั้งในชาติตระกูล แหล่งกำเนิด สภาพแวดล้อมทางสังคมที่เป็นองค์ประกอบให้พุทธสาวิกาได้ประสบกับเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิต อันเป็นเหตุให้ส่งผลกระทบต่อทั้งทางด้านจิตใจที่ทำให้เกิดสภาวะธรรม

ที่ต่างกันในการบำเพ็ญเมตตา และท่านเหล่านั้นก็ยึดหลักคุณธรรมต่างๆ มาประพฤติปฏิบัติในวิถีชีวิต โดยเฉพาะหลักเมตตาที่เป็นหัวข้อธรรมที่สำคัญที่ได้ยึดถือปฏิบัติ และพัฒนาจิตใจในการใช้ชีวิต

การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาคือ การพัฒนาจิตใจให้มีความก้าวหน้าและตั้งมั่นในการใช้ชีวิตทั้งทางด้านกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรมเป็นพื้นฐานในจิตก่อน โดยต้องหมั่นพัฒนาการเจริญเมตตาอันเป็นเงื่อนไขในการพัฒนาจิตใจซึ่งสามารถนำไปเป็นกรณีตัวอย่างและแก้ปัญหาในชีวิตได้

Thesis title : The Practice of Metta of Buddhasāvikā in Theravāda Buddhism

Researcher : Phra Chokchai Siridhammo (Boonduang)

Degree : Master of Arts (Buddhist studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phra Somnuek Jarano, Dr., B.A. (Buddhist Studies),
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Asst. Prof. Dr. Thepprawin Chanraeng, B.A., (Religions),
B.A. (Thai Studies), M.A. (Buddhist Studies),
Ph.D. (Pali and Buddhism)

Date of Graduation : October 31, 2018

Abstract

The objectives of this research are:- 1) to study the Loving-Kindness in Theravāda Buddhism, 2) to study the practice of Metta in Buddhism, 3) to analyze the practice of Metta of Buddhasāvikā in Theravāda Buddhism.

The study is a documentary research. The conceptual framework of the analysis in the practicing Loving-Kindness of Buddhasāvikā has 3 persons, Mahāpajāpatī Gotamī, Sāmāvatī and Uttara. By collecting the information and biography of the Buddhas of the past and present in the method of practice, work, success and accomplishment of 3 Buddhasāvikā is gathered and analyzed.

From the study, it is found that Metta or universal love in Theravāda Buddhism is love without any scope, boundary and passion but it is pure inexhaustible love. The description of Metta is love, goodwill, good intention and desire other to be happy and success in benefit of life. It is the pure love to all beings for the base of one's world mate or transmigration friend. It is the middle of love to spread out and it is high morality, who has this Metta or the true love, one can get real happy because there also can make other happy.

The practice of Metta in Buddhism of 3 Buddhasāvikā is difference in many ways even ancestor and birth place. The social environment is a compound for Buddhasāvikā to find with every event in their life. It is the cause to affect their mind

to create the different principle of nature in practice of Metta. They always practice morality in daily life, especially; Metta is the main principle in practice and develop their mind in lifestyle.

The practice of Metta of Buddhasāvikā is develop the mind in progress of life and first practice Metta in a stable in activities of body, speech and mind basically, by always develop the practice of Metta that is the condition to develop the mind and it is the case to solve the problem of life.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วงได้ ก็เพราะได้รับความช่วยเหลือเกื้อกูลจากบุคคล หลายฝ่ายทั้งที่เป็นคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ผู้ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณ พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร. อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พระเทพโกศล ประธานสภาวิทยาเขตเชียงใหม่ พระเทพสิงหราชจารย์ (โสภณโสภโณ) รองอธิการบดีวิทยาเขตเชียงใหม่ พระครูประวิตรวรานุกฤต, ดร. ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายบริหาร พระมหาสมบุญญ์ วุฑฒิกโร, ดร. คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย พระราชปริยัติมุนี, ผศ.ดร. คณบดีคณะพุทธศาสตร์ ที่สนับสนุนการศึกษาระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา และทำให้ผู้วิจัยมีโอกาสได้เข้ามาศึกษาในสถาบันแห่งนี้

ขอกราบขอบพระคุณคณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ พระสมนึก จรโณ, ดร. ประธานกรรมการ, ขอเจริญพร ผศ.ดร.เทพประวิณ จันทร์แรง กรรมการ ซึ่งเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาได้สละเวลาให้คำแนะนำแนวทางที่เป็นประโยชน์ และตรวจทานแก้ไขข้อบกพร่องในทุกขั้นตอนของงานวิจัยนี้ให้มีความครบถ้วนสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น รวมทั้งขอกราบขอบพระคุณ พระครูธีรสุตพจน์, ดร. ผู้อำนวยการสำนักงานวิทยาเขต พระครูสุนทรสังฆพินิต, ดร. ผู้อำนวยการสำนักวิชาการ พระครูสิริปริยัตยานุศาสตร์, ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์เชียงใหม่ ตลอดจนขอเจริญพร ขออนุโมทนาในความเมตตาอาจารย์ประจำสาขาวิชาวิทยานิพนธ์ คือ ผศ.ดร. พูนชัย ปันธิยะ และ ผศ.ดร. เทพประวิณ จันทร์แรง

นอกจากนี้ขอกราบขอบพระคุณพระครูสุคันธศีล เจ้าอาวาสวัดอุโมงค์สวนพุทธธรรม พระมหาพ จารุธมโม หัวหน้าศูนย์ปฏิบัติธรรมนานาชาติ วัดอุโมงค์สวนพุทธธรรม ที่ให้ความอนุเคราะห์สถานที่พักอาศัยในการทำวิจัยนี้ และสหธรรมิกที่ให้ความเมตตา ให้คำแนะนำ คำปรึกษาที่เป็นประโยชน์ในด้านต่างๆ ต่อผู้วิจัย

ท้ายที่สุดนี้ขอคุณความดีและกุศลผลบุญที่เกิดมีจากวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้เป็นพุทธานุชา และตอบแทนพระคุณของบิดามารดาผู้ให้กำเนิด ครู อาจารย์ ตลอดจนผู้มีพระคุณทุกๆ ท่าน ข้าพเจ้าขอยกคุณความดีและกุศลผลบุญทั้งหลายเหล่านี้เป็นเครื่องบูชาพระคุณ เพื่อให้สำเร็จประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนาด้วยเทอญ

พระโชคชัย สิริธมโม (บุญดวง)

๓๑ ตุลาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ณ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๔
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๕
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๙
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๑๐
บทที่ ๒ เมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๑
๒.๑ ความหมายของเมตตา	๑๑
๒.๒ เมตตาในทรรศนะของนักปราชญ์	๑๔
๒.๓ ลักษณะของเมตตา	๑๗
๒.๔ หลักเมตตาในพระพุทธศาสนา	๑๙
๒.๔.๑ เมตตาในอัมปิณฺณญา	๑๙
๒.๔.๒ เมตตาในพรหมวิหาร	๒๑
๒.๔.๓ เมตตาในอารักขกัมมัฏฐาน	๒๔
๒.๔.๔ เมตตาในเบญจธรรม	๒๕
๒.๔.๕ เมตตาในทศบารมี	๒๙
๒.๔.๖ เมตตาในสาราณียธรรม	๓๔
๒.๕ ความสัมพันธ์ของเมตตา	๓๖
๒.๕.๑ ความสัมพันธ์เมตตาระดับปัจเจกบุคคล	๓๖

๒.๕.๒ ความสัมพันธ์ระหว่างเมตตากับข้อธรรมอื่นๆ	๓๘
๒.๖ อานิสงส์ของเมตตา	๓๙
บทที่ ๓ การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนา	๔๖
๓.๑ การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนาของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	๔๖
๓.๑.๑ ชีวิตประวัติในอดีตชาติของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	๔๖
๓.๑.๒ ชีวิตประวัติในปัจจุบันชาติของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	๔๘
๓.๑.๓ การบรรลुरुธรรมของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	๕๑
๓.๑.๔ เอตทัคคะในฝ่ายผู้รัตัญญู	๕๑
๓.๑.๕ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี	๕๒
๓.๒ การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนาของพระนางสามาวดี	๕๓
๓.๒.๑ ชีวิตประวัติในอดีตชาติของพระนางสามาวดี	๕๓
๓.๒.๒ ชีวิตประวัติในปัจจุบันชาติของพระนางสามาวดี	๕๓
๓.๒.๓ การบรรลुरुธรรมของพระนางสามาวดี	๖๗
๓.๒.๔ เอตทัคคะในฝ่ายผู้อยู่ด้วยเมตตา	๖๙
๓.๒.๕ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของพระนางสามาวดี	๗๐
๓.๓ การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนาของนางอุตตรา	๗๒
๓.๓.๑ ชีวิตประวัติในอดีตชาติของนางอุตตรา	๗๒
๓.๓.๒ ชีวิตประวัติในปัจจุบันชาติของนางอุตตรา	๗๒
๓.๓.๓ การบรรลुरुธรรมของนางอุตตรา	๗๖
๓.๓.๔ เอตทัคคะในฝ่ายผู้เพ่งด้วยฉาน	๗๖
๓.๓.๕ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของนางอุตตรา	๗๗
บทที่ ๔ วิเคราะห์การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๘๐
๔.๑ กระบวนการคิดตามหลักเมตตา	๘๐
๔.๒ ประวัติในอดีตชาติของพุทธสาวิกา	๘๑
๔.๓ ประวัติในปัจจุบันชาติของพุทธสาวิกา	๘๒
๔.๔ เมตตากับการบรรลุสภาวะธรรมของพุทธสาวิกา	๘๖
๔.๕ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของพุทธสาวิกา	๘๗
๔.๖ ผลของการปฏิบัติตามหลักเมตตาของพุทธสาวิกา	๙๐
๔.๗ การนำหลักการบำเพ็ญเมตตาไปใช้ในชีวิต	๙๐

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๙๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๙๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๙๗
บรรณานุกรม	๙๘
ภาคผนวก	๑๐๓
ประวัติผู้วิจัย	๑๐๘

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑. การใช้คำย่อ

คำย่อในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ เป็นชื่อย่อในคัมภีร์ในพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ อรรถกถา และฎีกาปกรณ์วิเสส ในการอ้างอิง จะระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังอักษรย่อคัมภีร์ดังตัวอย่าง เช่น วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๒. หมายถึง วินัยปิฎก มหาวิภังค์ ภาษาไทย เล่ม ๑ ข้อ ๑๗๒ หน้า ๑๔๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ เป็นต้น

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.สี. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ม.อ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสก์	(ภาษาไทย)
ส.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ส.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ปญจก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.นวก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกาทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกาทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.อิติ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ	(ภาษาไทย)

อง.สตตก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สัตตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.อฎุจก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	อฎุจกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.สุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ทุก.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ทุกกนิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.อสีติ.(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อสีตินิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฏิสัมภิทามรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อปทาน	(ภาษาไทย)
ขุ.พทุธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	พทุธวงศ์	(ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	(ภาษาไทย)
---------------	---	-------------	---------	-----------

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ.ฎีกา (ไทย)	=	ปรมัตถมัณฺฑลชฺูสา	วิสุทฺธิมรรคมหาฎีกา	(ภาษาไทย)
---------------------	---	-------------------	---------------------	-----------

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

ขุ.ขุ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถโชติกา	ขุททกปาฐอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิตฺ.อ. (ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อิตฺวุตตกอรรถ	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาหมกุฎราชวิทยาลัย

อง.เอกก.อ.(ไทย)	=	มโนรณปุรณิ	เอกกนิบาต	อรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ.(ไทย)	=	มโนรณปุรณิ	ทุกนิบาต	อรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัญหาความรุนแรงต่างๆ เกิดขึ้นมากมาย ทั้งในด้านการก่อการร้าย การเบียดเบียนกัน รวมทั้งการสร้างความไม่สงบในที่ต่างๆ เพราะการอยู่ร่วมกันในสังคมมักจะมีปัญหาเกิดขึ้นเสมอ อันเกิดจากการกระทบกระทั่งกัน ทางวาจา ใจ สุดท้ายก็เกิดการเบียดเบียนกัน สังคมที่มีการเบียดเบียนกันนั้นเป็นสังคมที่หาความสุข ความสงบไม่ได้ การปฏิบัติตนให้อยู่ร่วมกันในสังคมให้เป็นระเบียบเรียบร้อยมีความสุข และมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันจึงจำเป็นต้องมีเมตตาต่อกัน^๑

การบำเพ็ญบารมีเป็นหลักธรรมหนึ่งเป็นที่รู้จักของพุทธศาสนิกชนทั่วไป เป็นคุณธรรมที่นำผู้ปฏิบัติก้าวหน้าไปสู่ความสำเร็จสูงสุดตามที่ตั้งปณิธานไว้แล้ว บารมียังเป็นหลักธรรมสำคัญในระบบจริยธรรม มีความหมายว่า คุณความดีที่บำเพ็ญอย่างยิ่งยวดเพื่อบรรลุจุดหมายอันสูงยิ่ง คือคุณธรรมหรือคุณสมบัติอันเป็นเหตุให้ถึงฝั่ง คือความสำเร็จต่างๆ ตามที่บุคคลผู้นั้นมุ่งหมาย บุคคลต้องการบรรลุผลอันใด ก็ต้องบำเพ็ญบารมีอันเป็นเหตุให้บรรลุผลอันนั้น^๒

เมตตาธรรมนี้ในพระพุทธศาสนาเป็นความรักที่อยู่บนฐานของการอยู่ร่วมอย่างสงบสุข การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ทำแต่ความดีทั้งปวงและทำจิตใจให้บริสุทธิ์หมดจดในสัตว์ทั้งหลายในที่ทั้งปวง แม้แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงใช้หลักเมตตาธรรมในการบำเพ็ญบารมีให้เกิดแก่พระองค์เพื่อจะบรรลุเป็นพระโพธิญาณให้มีความสำคัญกับการมีเมตตาธรรมกับตนเอง ผู้อื่น สัตว์อื่น และพระองค์ก็ทรงเป็นแบบอย่างของการประพฤติปฏิบัติ^๓ ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงแผ่เมตตาธรรมให้กับผู้คิดร้ายพระองค์ด้วยการไม่ทรงโกรธ ไม่เกลียด ให้อภัยเสมอ จึงทำให้คนเหล่านั้นไม่สามารถที่จะเอาชนะพระองค์ได้ และก็กลับตัวกลับใจมีนายขมังธนูที่พระเทวทัตส่งไปให้ปลงพระชนม์

^๑ พระมหาบัญชา สุขสมปนโน (ผาดิวโรดม), “การศึกษาวิเคราะห์หลักเมตตาธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระคัมภีร์คริสตธรรม”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๕.

^๒ พระสันติ สิทธิสมบุรณ์ (ถ่ออาจ), “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓.

^๓ พระมหาบัญชา สุขสมปนโน (ผาดิวโรดม), “การศึกษาวิเคราะห์หลักเมตตาธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระคัมภีร์คริสตธรรม”, หน้า ๓.

ชีพพระพุทธเจ้า เป็นต้น ทำให้ปุถุชนยกย่องพระพุทธเจ้าว่า “พระสมณโคดมทรงละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑอาวุธและศีสตราวุธ มีความละเอียด มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์ เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์อยู่”^๔ เพราะจิตของพระองค์นั้นบริสุทธิ์ปราศจากอริสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย พระพุทธเจ้าทรงสอนวิธีการปฏิบัติเมตตาภาวนาไว้หลายวิธี ดังเมื่อคราวที่ภิกษุกลุ่มหนึ่งเล่าให้พระองค์ฟังว่า มีวิญญูณที่สิ่งสู้อยู่ใกล้ๆ กับวัดป่าของพวกตน คอยหลอกหลอนผู้คน พระพุทธองค์จึงได้ทรงสอนเรื่องเมตตาสูตร^๕

เป็นสิ่งสำคัญที่พระพุทธเจ้าได้ทรงเน้นต่อสาวกของพระองค์เสมอ ให้บำเพ็ญบ่มเพาะฝึกฝนเมตตาหรือการกระทำใดๆ ก็ตามอันเนื่องมาจากความเข้าใจ ไม่ใช่การแย่งชิงดีชิงเด่นหรือการทำร้ายร่างกายกัน อยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เพราะการแสวงหาความสุขด้วยการเบียดเบียนผู้อื่นนั้นชื่อว่าเป็นการแสวงหาความสุขที่ผิดศีลธรรมมีแต่จะนำความทุกข์มาให้ จึงทำให้เกิดความเข้าใจในโลกมองสถานะของโลกด้วยเมตตาแล้วจะเป็นหนทางที่ประเสริฐทางหนึ่งแห่งการพ้นจากความทุกข์ การดับทุกข์นั้นก็คือการกระทำที่แจ้งแห่งสภาวะพระนิพพาน เมตตาเป็นธรรมข้อแรกที่จัดอยู่ในพรหมวิหาร ๔ ซึ่งประกอบด้วย เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เมตตาเริ่มทำงานด้วยฉันทะคือความพอใจชอบทำในสิ่งนั้นๆ ด้วยความปรารถนาดีอย่างเต็มเปี่ยม เพราะข้อธรรมทั้งสองข้อนี้เป็นเรื่องของความรัก ความอยาก ความต้องการ และความชอบใจเหมือนกัน เมตตา คือ ความอยากหรือต้องการนำประโยชน์สุขเข้าไปให้ เพื่อสร้างความสุขความเจริญให้เกิดมีขึ้นกับทุกๆ คน มีขอบเขตจำกัดเฉพาะกรณีที่เกี่ยวข้องกับคนและสัตว์ ส่วนฉันทะนั้นเกี่ยวข้องกับทุกสิ่งทุกอย่าง ฉันทะ คือ ภาวะจิตที่ยินดีพอใจ ตลอดจนต้องการให้เกิดมีความดำรงอยู่ด้วยดีของสิ่งทั้งหลายตามสภาวะที่ควรจะเป็นจะมีของมัน^๖

หลักเมตตาธรรมหรือหลักแห่งความรักเท่านั้นที่สามารถจะทำให้สังคมโลกมีความสุขได้ถาวร ดังธรรมสุภาสิตที่กล่าวไว้ว่า โลกโกปตถมภิกขา เมตตา เมตตาเป็นเครื่องค้ำจุนโลก^๗ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนให้มนุษย์ทุกคนมีความเมตตาแก่สัตว์ทั้งหลายด้วยจิตเสมอกันในที่ทั้งปวง โดยการเว้นจากการทำความชั่วทั้งปวง ให้ทำแต่ความดีทั้งปวงและทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ดังพระโอวาทปาติโมกข์ซึ่งเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาและถือว่าเป็นหัวใจหลักของการมีเมตตาธรรมใน

^๔ ที.สี. (ไทย) ๙/๘/๓.

^๕ ดิข นัท ฮันท์, เมตตาภาวนา : คำสอนว่าด้วยรัก, แปล ธารา รินศานต์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓.

^๖ Aronson B. Harvey. *Love and Sympathy in Theravāda Buddhism*, Delhi : Motilal Banarsidass, 1980.

^๗ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, *พุทธศาสนสุภาสิต เล่ม ๑*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๓๕), หน้า ๕๖.

จิตใจของพุทธศาสนิกชน ดังที่กล่าวว่า “สพฺพปาปสฺส อกรรมํ กุสลสฺสุสมปทา สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทธานํ สาสนํ” การไม่ทำบาปทั้งปวง การทำกุศลให้ถึงพร้อม การทำจิตของตนให้ผ่องใส นี่คือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย^๘

ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเมตตาธรรมจึงเป็นความรักที่บริสุทธิ์ปราศจากกิเลสและตัณหา รวมถึงความมีอคติต่างๆ คือ เป็นความรักความปรารถนาดีในสัตว์ทั้งหลายด้วยจิตบริสุทธิ์อื่นไม่มี ขอบเขตเสมอกันในที่ทั้งปวง ความรักในทางนี้จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาจึงชื่อว่า เป็นศาสนาที่ให้ สั่งสอนทุกคนมีความเมตตาในสัตว์ทั้งหลายด้วยจิตเสมอกันในที่ทั้งปวง เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้า ทรงอบรมสั่งสอน ให้มนุษย์ทุกคนได้ประพฤติปฏิบัติให้เกิดมีขึ้นในจิตใจ การที่บุคคลจะไม่ทำความชั่ว ทั้งปวง ทำแต่ความดีต้องเป็นคนมีความเมตตาอยู่ในจิตใจจึงจะไม่ทำความชั่วและสามารถทำแต่ความ ดีได้ เพราะว่าความชั่วทั้งหลายที่เกิดขึ้นนั้น เกิดจากการที่คนเราขาดเมตตาธรรมในจิตใจนั่นเองจึงทำ ให้เกิดความไม่สงบเรียบร้อยขึ้นในสังคม พระพุทธองค์ท่านทรงแลเห็นการขาดเมตตาธรรมทั้งยังเข้าไม่ ถึงการปฏิบัติตามหลักเมตตาของคนในสังคมนั้นเกิดสิ่งที่ไม่ดีงามทางจริยธรรม พระองค์จึงพิจารณา ยกเอาหลักเมตตาธรรมให้อยู่คู่กับศีลดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกว่า ปาณาติปาตา เวรมณี^๙ คือ การงด เว้นจากการฆ่าสัตว์และการเบียดเบียน และได้ตั้งข้อบัญญัติสิกขาบทแก่พระภิกษุ เช่นกัน และ พระองค์ทรงเน้นย้ำให้พระภิกษุสามเณรมีเมตตาธรรมต่อกันนั่นก็คือ การไม่ทำร้ายสิ่งมีชีวิต ซึ่งมีการ ไม่พรากกายมนุษย์ ถ้าภิกษุหลงทำนั้นเป็นปาราชิกทันที สามเณรนั้นขาดจากความเป็นสามเณร คือ ตายจากความเป็นพระภิกษุและสามเณร ดังพระวินัยว่า “ภิกษุใด จงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิต หรือ แสวงหาศีลตราอันจะพรากกายมนุษย์นั้น แม้ภิกษุนี้ก็เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”^{๑๐}

จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงเน้นเมตตาเพื่อให้ปวงสัตว์ได้พ้นจากการเวียนว่าย ตาย เกิด ละ กิเลสตัณหาได้สิ้นเชิง การศึกษาการบำเพ็ญเมตตาธรรมของพุทธสาวิกาก็เป็นกลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นคุณธรรม สำคัญมากข้อหนึ่งที่ทำให้คนที่มีคุณธรรมข้อนี้สามารถพัฒนาจิตใจให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น แล้วมาวิเคราะห์ เพราะแนวการปฏิบัติในหลักเมตตาธรรมของพุทธสาวิกานั้นเป็นที่น่าสนใจที่สามารถปฏิบัติจนบรรลุ ธรรมได้

ผู้วิจัยต้องการศึกษาหลักเมตตาธรรมในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในชีวิตประวัติ ของการบำเพ็ญเมตตาธรรมของพุทธสาวิกา ที่ประพฤติปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าบำเพ็ญ ธรรมจนได้บรรลุธรรมในชั้นที่ต่างกันในแต่ละบุคคลตั้งแต่ขั้นโสดาบันจนถึงขั้นอรหันต์ตามบุพกรรมที่ ได้สั่งสมมา พุทธสาวิกาแต่ละท่านที่ผู้วิจัยยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างจะเน้นในด้านการบำเพ็ญเมตตาธรรม

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐.

^๙ อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๗๐๓/๔๔๗.

^{๑๐} วิ.ม. (ไทย) ๑/๑๖๗/๑๓๙.

ที่มีในชีวิตประวัติของแต่ละท่าน เพื่อให้เห็นถึงผลลัพธ์ของการบำเพ็ญเมตตาธรรมของพุทธสาวิกาสืบไป
เป็นประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติและเป็นบุคคลตัวอย่างในการช่วยค้ำจุนพระพุทธศาสนาสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาเมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาการบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ เมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยเล่มนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตในการศึกษาไว้ดังนี้ คือ

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมีวิธีการศึกษาการวิจัยการศึกษาจากข้อมูลดังนี้

๑) ชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) จากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ และในธรรมบท

๒) ชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) จากตำราวิชาการและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเนื้อหา

มุ่งเน้นที่จะศึกษามิติของความหมาย ลักษณะ ประเภท และประโยชน์หรืออานิสงส์ของเมตตา รวมถึงหลักธรรมต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์ทั้งในส่วนที่ส่งเสริมและสนับสนุน ตลอดจนวิเคราะห์หลักเมตตาหรือหลักความรักตามทฤษฎีของนักวิชาการ

๑.๔.๓ ขอบเขตเวลา

ใช้เวลาศึกษาค้นคว้าตั้งแต่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ ถึง ๕ กันยายน ๒๕๖๑

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ การบำเพ็ญ หมายถึง ทำด้วยความตั้งใจ ปฏิบัติ ทำให้เต็ม ทำให้มีขึ้น ทำให้สำเร็จผล (ใช้กับสิ่งที่ดีงามเป็นบุญกุศล)^{๑๑}

๑.๕.๒ เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ ความปรารถนาดี กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย ด้วยจิตใจที่เสมอกันในสัตว์ทั้งหลายของพุทธสาวิกา

๑.๕.๓ พุทธสาวิกา หมายถึง บุคคลตัวอย่างในการบำเพ็ญเมตตา มีพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี พระนางสามาวดี และนางอุตตรา

๑.๕.๔ พุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง นิกายดั้งเดิมของพระพุทธศาสนาที่ถือตามคติพระอรหันต์พุทธสาวก ที่ไม่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงแก้ไขไปจากที่พุทธสาวกทั้งหลายเคยปฏิบัติมาก่อน ได้แก่ พระพุทธศาสนาที่นับถือแพร่หลายในประเทศไทย ลังกา พม่า กัมพูชา และลาว

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ เอกสาร

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน, ป.ธ.๙)^{๑๒} ตรัสว่า เมตตา คือภาวะจิตที่มีเอื้อโยไมตรีมิตรใจคิดเกื้อกูลด้วยสุขประโยชน์ปราศจากอาฆาต พยาบาท ซึ่งเครียดโกรธแค้นแสดงออกทางสีหน้าและสายตาที่สงบเข้มแข็งมองสายตาด้านแสดงถึงใจที่เอิบอาบด้วยความปรารถนาดีให้มีความสุขปราศจากความมั่งร้าย ที่เป็นเวรภัยทั้งสิ้น เมตตาที่ไม่มีขอบเขต ไม่มีแดนหรือระยะเวลา ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะอย่างไร สถานที่กาลเวลาใด พึงมีเมตตาได้อย่างเต็มเปี่ยม โดยปราศจากสิ่งกีดขวาง เพราะเมตตาไม่จำเป็นต้องอาศัยทรัพย์สินสมบัติใดๆ เพราะเมตตาเป็นเรื่องของจิตใจที่บริสุทธิ์แท้ๆ เมื่อมีจิตใจเมตตาก็มีด้วยกันทุกคน และพึงมีเมตตาอย่างยิ่งด้วยกันทุกคน เพราะไม่เป็นการลงทุนลงแรงอย่างไรเลย เพียงน้อมใจให้ละมุนละไมไม่ใจแข็งใจดำเมื่อเห็นคนอื่นอยู่เป็นทุกข์ เพียงน้อมใจปรารถนาให้เขาอยู่เป็นสุขโดยทั่วกันแค่นั้นเองก็เป็นการแสดงความมีเมตตาแล้ว

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๑๓} กล่าวว่า ความรักที่เป็นเมตตานั้น มีลักษณะของความปรารถนาดี อยากรู้ให้ผู้อื่นมีความสุข และประสบแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ซึ่งแตกต่างจากรักที่เป็น

^{๑๑} สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๐.

^{๑๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน), รวมธรรมะ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗).

^{๑๓} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑).

อกุศลที่เรียกว่า สีนะหะ หรือเสนหาซึ่งเป็นไวพจน์ของตัณหา ความรักที่เป็นอกุศลเป็นความรักที่เกิดจากตัณหา มีความมุ่งหมายจะเสวยเวทนา (ความรู้สึก) และเกี่ยวกับการปกป้องรักษาตนเอง

พระพุทธโฆสเถระ^{๑๔} กล่าวว่า การเจริญเมตตาตามนี้ความประสงค์หลักก็เพื่อที่จะให้สลัดละทิ้งเสียซึ่งความโกรธ ความเกลียดชัง ความอาฆาตทั้งหลาย ซึ่งเป็นบ่อเกิดความไม่สงบทั้งภายนอกและภายใน เป็นต้น และให้บรรลุไปยังขั้นดีคุณเป็นจุดหมายหลักสำคัญ และได้อธิบายวิธีการในการที่จะนำเอาหลักเมตตาธรรมมาสร้างสันติภาพแก่ตนเองและสังคมได้

พระพุทธทาส อินทปญโญ^{๑๕} กล่าวว่า การเป็นมนุษย์สมบูรณ์ตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มนุษย์ต้องให้ทาน รักษาศีล เจริญสมาธิ ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดมีขึ้นกับตัวเอง อันจะช่วยชำระล้างกิเลสค่อยๆ หายไป และได้พบอีกว่าศีลธรรมนี้เป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐานอันจะก่อให้เกิดประโยชน์สุขในโลกนี้ ศีลธรรมและเมตตานั้นมีความเกี่ยวข้องกัน เป็นคู่มือในการที่จะได้พบพานสิ่งที่ดีในใจอันจะสร้างมนุษย์ให้มีจิตเมตตาต่อกันอันจะทำให้เกิดสันติภาพแก่ตนเองและสังคม

พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (หลวงพ่อบุญญานันทภิกขุ)^{๑๖} กล่าวว่า การอยู่ด้วยการมีความรัก ต้องรักหน้าที่ รักครอบครัว รักประเทศชาติ ไม่ว่าเราจะอยู่ในฐานะใดต้องรักสิ่งนั้น ต้องบูชาสิ่งนั้นด้วยความเสียสละ อุดหนุน เป็นต้น

พระคันธสาราภิวังศ์^{๑๗} กล่าวว่า เมตตาแปลตามศัพท์ หมายถึงสภาวะสนิทสนมกลมกลืนกันคือ ไม่แบ่งเขาแบ่งเรา มีความกลมกลืนเหมือนเป็นบุคคลคนเดียวกับคนอื่น เปรียบได้กับน้ำผสมนม กล่าวคือ เมื่อผสมนมเข้ากับน้ำ ทั้งสองอย่างจะกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แยกกันไม่ได้ว่านี่คือน้ำหรือนม ผู้ที่มีเมตตาจิตต่อกันก็เหมือนกัน เขามีความสนิทสนมกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับบุคคลรอบข้าง ไม่แยกเขาไม่แยกเรา และจะพยายามปฏิบัติตนโดยประพฤติกาย วาจา หรือใจ ให้เกิดประโยชน์กับบุคคลอื่น เหมือนที่เราต้องการให้เกิดขึ้นแก่ตัวเราเอง

^{๑๔} พระพุทธโฆสเถระ รัตน, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อจ อาสภมหาเถร) แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑).

^{๑๕} พระพุทธทาส อินทปญโญ, **คู่มือมนุษย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒).

^{๑๖} พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (หลวงพ่อบุญญานันทภิกขุ), **อยู่กันด้วยความรัก**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๕๒).

^{๑๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รัตน, สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม), ตรวจชำระ, **พระคันธสาราภิวังศ์ แปลและเรียบเรียง, พรหมวิหาร**, (กรุงเทพมหานคร : หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕).

พระมหาสมจินต์ วันจันทร์^{๑๘} กล่าวถึงความรักไว้ในหนังสือ “ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก” เป็นความหมายเชิงบวกว่า ความรักเป็นความดีในตัวเอง เป็นความรู้สึก เป็นอารมณ์ เป็นกิริยาของจิตมนุษย์ รักแท้เกิดขึ้นที่ใจ เพราะเป็นคุณสมบัติของจิต คือ รักเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ สารของความรักมีหนึ่งเดียว คือ ฉันทะ ความพอใจ ดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบของความรัก

ดิช นัท ฮันท์^{๑๙} กล่าวว่า ผู้ที่ต้องการเข้าถึงความสงบ ควรฝึกฝนในเรื่องของความซื่อสัตย์อ่อนน้อมถ่อมตน และรู้จักใช้ถ้อยคำแสดงความรักความเมตตา แล้วเขาจะได้รู้จักกับวิถีใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย มีความสุขสงบงั้น ปราศจากซึ่งความละโมภและไม่ถูกอารมณ์ครอบงำจนลืมตัว ทั้งยังไม่ทำให้คนผู้นั้นกระทำในสิ่งที่มีปัญหาไม่เห็นพ้อง

ปิ่น มุกข์กันต์^{๒๐} กล่าวว่า เมตตาแปลว่าความรักใคร่ มีอยู่ ๒ ประเภท คือรักด้วยอำนาจความกำหนัด เช่น ความรักระหว่างเพศ เป็นพวกราคะตัณหาไม่ใช่ลักษณะของเมตตา ความรักที่เรียกว่าเมตตา ในที่นี้หมายถึงความหวังดี คือปรารถนาจะให้เขาเป็นสุข เช่น มารดารักบุตร มิตรสหายรักกันเป็นต้น ความรักที่เป็นราคะตัณหาเป็นกิเลส ส่วนความรักที่เป็นเมตตานี้พระพุทธเจ้าทรงสอนให้บำเพ็ญทั้งฆราวาสและบรรพชิต

หลวงวิจิตรวาทการ^{๒๑} กล่าวว่า เมตตากับกรุณาไม่เหมือนกัน เมตตาหมายถึงความปรารถนาให้โลกอยู่เป็นสุข ให้คนและสัตว์ทั้งหลายได้รับความสุขด้วยกัน ทางพระพุทธศาสนาถือว่าเมตตาเป็นธรรมที่สำคัญมาก พระพุทธเจ้าทรงสอนให้แผ่เมตตาจิตจนกระทั่งศัตรู ทรงสอนให้แผ่เมตตาจิตแก่ผู้แพ้ (ชโย โหตุ ปราชิต) แต่ไม่ได้หมายถึงความคิดที่จะช่วยเหลือ ส่วนกรุณาสูงขึ้นไปกว่าเมตตา คือมีความคิดที่จะช่วยเหลือด้วย ฉะนั้น ท่านจึงอธิบายเมตตาว่า ปรารถนาให้เป็นสุข และอธิบายกรุณาว่าคิดจะช่วยให้พ้นทุกข์

สุจินต์ บริหารวนเขตต์^{๒๒} กล่าวว่า การอบรมเจริญเมตตานี้ จะเป็นไปได้เมื่อรู้ลักษณะของเมตตา คือ ไมตรี ความรู้สึกเป็นมิตร ความสนิทสนม ความเกื้อกูล ความนำประโยชน์สุขให้ ขณะใดที่เมตตาเกิด ขณะนั้นจิตอ่อนโยนปราศจากมานะซึ่งเป็นสภาพธรรมที่ยกตน สำคัญตน และข่มบุคคลอื่น การอบรมเมตตาจริงๆนั้นจะขัดเกลากุศลธรรมหลายอย่าง ปกติอาจจะไม่รู้สึกรู้สีกตัวว่ามีมานะ

^{๑๘} พระมหาสมจินต์ วันจันทร์, **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ กัลปพฤกษ์, ๒๕๔๘).

^{๑๙} ดิช นัท ฮันท์, **เมตตาภาวนา คำสอนว่าด้วยรัก**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกลดคิมทอง, ๒๕๔๓).

^{๒๐} ปิ่น มุกข์กันต์, **บันทึกธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๖).

^{๒๑} หลวงวิจิตรวาทการ, **ศาสนาสาธก เล่ม ๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๑๘).

^{๒๒} สุจินต์ บริหารวนเขตต์, **เมตตา**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเผยแพร่พระพุทธศาสนา, ๒๕๒๘).

อิสสา มัจฉริยะ โทสะ และอกุศลธรรมอื่นๆ มากน้อยแค่ไหน เมื่ออบรมเจริญเมตตา ก็จะเริ่มเห็นอกุศลธรรมหลายอย่าง และเมื่ออบรมเจริญเมตตาขึ้น อกุศลธรรมเหล่านั้นก็จะคลายลดน้อยไปด้วย

บุญมี พวงเพชร^{๒๓} กล่าวว่า คำสอนเกี่ยวกับเมตตา นับว่าเป็นธรรมอันประเสริฐที่พระพุทธเจ้านำมาสั่งสอน และทรงปฏิบัติให้เห็นเป็นตัวอย่างในการดำเนินชีวิต รวมไปถึงการแก้ปัญหาต่างๆ จะเห็นได้ว่า มีกรณีตัวอย่างมากมายในพุทธประวัติที่พระองค์ทรงใช้เมตตาแทนอาวุธในการแก้ปัญหา เพราะพระองค์ทรงรู้ดีว่าการแก้ปัญหาคด้วยอาวุธนั้น ไม่สามารถขจัดปัญหาได้อย่างสิ้นเชิง และเป็น การแก้ปัญหาที่ไม่สามารถสร้างสันติสุขอันแท้จริงให้เกิดขึ้นได้ ในทางตรงกันข้ามการแก้ปัญหาด้วยความรุนแรง มีแต่จะสร้างความสูญเสีย ความทุกข์ ความเจ็บปวด ให้เกิดขึ้นทั้งต่อร่างกายและจิตใจอย่างไม่รู้จักจบสิ้น

จากการได้ศึกษาหนังสือตำราของท่านเหล่านี้ที่ได้เสนอแนวคิดวิธีการต่างๆ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ ในการที่จะสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันอันเกี่ยวข้องกับหลักแห่งการบำเพ็ญเมตตาธรรมแล้ว ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ความคิดหลักการต่างๆ ในการเอาหลักเมตตาธรรมมาประยุกต์ และบูรณาการเพื่อความเข้าใจที่ดีต่อกันสร้างความร่วมมือร่วมใจในการที่จะทำให้สังคมโลกมีความสงบความสุขและเกิดสันติภาพร่วมกันอย่างยั่งยืนสืบต่อไป

๑.๖.๒ งานวิจัย

พระมหาบัญชา สุตมปโน (ผาดิวโรดม)^{๒๔} กล่าวว่า หลักเมตตาธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การแผ่และการเจริญความรักด้วยจิตเสมอกันในสัตว์ทั้งหลายในที่ทั้งปวง มีวิธีแสดงออก ๓ ประการ ๑.การแผ่และเจริญความรักทางกาย ๒.การแผ่และการเจริญความรักทางวาจา ๓.การแผ่และการเจริญความรักทางใจ พระพุทธเจ้าทรงย้ำให้มนุษย์เรานั้นมีความรักต่อสัตว์ทั้งหลายให้เราเห็นทุกชีวิตมีค่าเท่ากัน โดยพระองค์ได้เป็นต้นแบบให้ได้ดำเนินตาม และได้ตรัสสอนวิธีใช้และแผ่ความรัก โดยให้เราตั้งอยู่บนฐานความประพฤตีสุจริตธรรมมี กายสุจริต วาจาสุจริต ใจสุจริตหลักเมตตาธรรมนั้นจึงถือว่าเป็นเครื่องช่วยค้ำจุนโลก เป็นหลักธรรมให้มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข และถือว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาในการเข้าถึงโลกสวรรค์มีนิพพานเป็นที่สุด หลักเมตตาธรรมในพระคัมภีร์คริสต์ธรรม หมายถึง ความรักในพระเจ้าด้วยสุดใจ สุดจิต สุดความคิด และรักเพื่อนบ้านเหมือนรักตนเอง การแสดงความรักนั้น มี ๓ ประการ ๑.การแสดง ความสุภาพทางกาย ๒.การแสดง ความสุภาพทางวาจา ๓.การแสดง ความสุภาพทางใจ พระเยซูคริสต์

^{๒๓} บุญมี พวงเพชร, **เมตตาฆ่าศัตรู**, (กรุงเทพมหานคร : อิงค์ ปียอนด์ บุคส์, ๒๕๕๔).

^{๒๔} พระมหาบัญชา สุตมปโน (ผาดิวโรดม), “การศึกษาวิเคราะห์หลักเมตตาธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระคัมภีร์คริสต์ธรรม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

ทรงย้าให้มนุษย์เรานั้นมีความรักในพระเจ้าและเพื่อนมนุษย์ โดยพระองค์ได้เป็นต้นแบบให้ได้ดำเนินตาม และได้ตรัสสอนวิธีแสดงความรักโดยการให้เราตั้งอยู่บนฐานความสุภาพ ทางกาย วาจา ใจ หลักแห่งความรักนั้นจึงเป็นเครื่องช่วยให้มนุษย์อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข และถือว่าเป็นหัวใจของคริสต์ศาสนาในการเข้าถึงพระเจ้า

นางสาวณัฐมา ขันติธรรมกุล^{๒๕} กล่าวว่า ความรักในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นนามธรรมจับต้องไม่ได้ แต่มนุษย์สามารถรับรู้ถึงความรักได้ด้วยโดยออกมาในรูปของความคิด ความพอใจ ความซาบซึ้งใจ ฯลฯ ความรักในทางพระพุทธศาสนามีพื้นฐานมาจากโลกะ อันประกอบด้วย ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา และสามารถแบ่งความรักได้เป็น ๓ ระดับคือ ๑.รักตนเอง ๒.รักผู้อื่น ๓.รักแบบเมตตา

นางวนิดา ฉายาสุตบุตร^{๒๖} กล่าวว่า พระนางสามาวดี มีบทบาทในการอุปถัมภ์พระศาสนา โดยการถวายทานการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพุทธศาสนา ในส่วนของการดำเนินชีวิตของพระนางสามาวดีนั้นพบว่า เมตตาธรรมเป็นคุณธรรมขั้นพื้นฐานที่มีความสำคัญต่อบุคคลและสังคม รูปแบบการเจริญเมตตาจิตของพระนางสามาวดีสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการแก้ปัญหาชีวิตและสังคมได้โดยต้องพัฒนาให้มีเมตตาเป็นคุณธรรมอยู่ในจิตใจของตนก่อน เพื่อให้เป็นพื้นฐานในการมีเมตตาจิตต่อผู้อื่น ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้สามารถแก้ปัญหาชีวิตและสังคมได้

จากการได้ศึกษางานวิจัยดังกล่าวที่ได้เสนอแนวคิดวิธีการต่างๆ อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ในการที่จะสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันเกี่ยวกับการหลักเมตตาแล้ว ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาวิเคราะห์ความคิดหลักการต่างๆ ในการบำเพ็ญเมตตาธรรมมาใช้ มาวิเคราะห์ ประยุกต์ และบูรณาการเพื่อความเข้าใจที่ดีในการใช้ชีวิตอันประกอบด้วยเมตตาต่อไป

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) ซึ่งมีขั้นตอนการดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑ ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับหลักเมตตาธรรมในพระไตรปิฎก อรรถกถา เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เกี่ยวกับชีวประวัติผลงานพุทธสาวิกา ดังนี้

^{๒๕} นางสาวณัฐมา ขันติธรรมกุล, “การศึกษาความรักในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

^{๒๖} นางวนิดา ฉายาสุตบุตร, “การศึกษาวិเคราะห์บทบาทของพระนางสามาวดีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐).

๑.๗.๑.๑ เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙

๑.๗.๑.๒ เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) ได้แก่ งานวิจัย เอกสารหนังสือ และบทความที่เกี่ยวข้องผู้วิจัยจะใช้หลักฐานเหล่านี้มาสนับสนุน เพื่อหาข้อสรุปและเรียบเรียงเสนอผลการวิจัย

๑.๗.๑.๓ ประมวลและรวบรวมข้อมูลทั้งจากส่วนการศึกษาต่าง ๆ จากพระไตรปิฎก เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง นำข้อมูลมาวิเคราะห์เพื่อให้เกิดองค์ความรู้ที่เหมาะสมในด้านการบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกา

๑.๗.๒ เรียบเรียง สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะจากการวิจัย

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๘.๑ ได้ทราบถึงเมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ได้ทราบถึงการบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนา

๑.๘.๓ ได้ทราบถึงผลของการบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

เมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของเมตตา

พระพุทธเจ้าได้สอนหลักเมตตาต่างๆ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกว่าเมตตาที่เป็น อปมัญญาหรือพรหมวิหาร และหมวดเมตตาภาวนา เมตตากถา เมตตาสูตร ที่เน้นให้มนุษย์เราเจริญ และแผ่ความรักความปรารถนาดีในสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นเมตตาที่มีแต่ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะอันรักใคร่ในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงโดยไม่มีประมาณ ไม่มีสิ้นสุด ไม่มีขอบเขต และปราศจาก เงื่อนไขใดๆ ทั้งสิ้น เพื่อให้เกิดความรักที่เป็นสันติภาพในสัตว์ทั้งหลาย หลักเมตตานี้จึงเป็นหลักธรรม อันแท้จริงในการกำจัดความไม่ดีต่างๆ ความโกรธหรือความไม่พอใจที่มีอยู่ในตัว ผู้ที่ประพฤติตามหลัก เมตตานี้สามารถเข้าถึงโลกสวรรค์จนถึงพระนิพพานอันเป็นที่สุด

คำว่าเมตตาดังมีอรรถวิเคราะห์ว่า “เมชชตีติ = เมตตา สนิยหตีติ อดโถ ธรรมชาติที่รักใคร่ เรียกว่าเมตตา ไชความว่า ธรรมชาติที่หวังโยในอันที่จะทำประโยชน์ให้แก่สัตว์ทั้งหลาย อีกนัยหนึ่งว่า เมชชตีติ = มิตร ผู้โดยอมรักใคร่กัน ผู้นั้นเรียกว่า มิตร มิตรเต ภาวติ = เมตตา อหยาศัยที่ใคร่ ประโยชน์ซึ่งเกิดมีในมิตร เรียกว่า เมตตา, อีกนัยหนึ่ง มิตตสส เอสาปวตตตีติ = เมตตา อหยาศัยที่ใคร่ ประโยชน์ที่เป็นไปต่อมิตร เรียกว่า เมตตา”^๑ หมายความว่า ความรักที่เป็นธรรมชาตารัก ความเป็น กัลยาณมิตรที่ดีต่อกันอันเป็นความรักที่ประกอบด้วยเมตตา

คำว่า เมตตา มีอีกความหมายหนึ่งท่านมีอรรถาธิบายไว้ว่า ไมตรี ซึ่งแปลว่า ความเป็น มิตร ได้แก่ ความผูกมิตร ความเป็นกัลยาณมิตรกัน ถ้าจะกล่าวโดยทั่วไปก็คือชนผู้รักใคร่สนิทกัน คนผู้มีเมตตาต่อกันและสหายผู้สนิทกันจึงชื่อว่ามิตร ดังพุทธภาษิตไว้ว่า “สหายเป็นมิตรของคนผู้มี ประโยชน์เกิดขึ้นเนื่องๆ”^๒ “ผู้อยู่ในถิ่นที่ดี ผูกไมตรีกับอริยชน สมบูรณ์ด้วยการตั้งตนไว้ชอบ ได้ทำ ความดีไว้ก่อนแล้ว”^๓ และ “มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน”^๔ มิตรที่ดีจะมีแต่ความพร้อมแห่ง คุณธรรมความดีงาม เป็นผู้ห่างไกลจากสิ่งอันเป็นข้าศึก ในการพัฒนาศักยภาพชีวิต และตั้งตนอยู่

^๑ วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒๖๒/๕๖๗.

^๒ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘.

^๓ อ.จ.ตฤก. (ไทย) ๒๑/๓๑/๕๐.

^๔ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘.

อย่างเหมาะสมแห่งการเคารพ รวมทั้งยังเป็นผู้สร้างสรรค์ประโยชน์สุข และคุณธรรมความดีงามต่างๆ ให้แก่เพื่อนหรือคนรอบข้างด้วยความเข้าใจ จนเป็นแรงเหนี่ยวนำให้เพื่อนหรือคนรอบข้างเกิดการเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาไปสู่ประโยชน์ และความสุขในระดับต่างๆ โดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน ตลอดจนยินดีในการช่วยเหลือ เกื้อกูล ส่งเสริม และการพัฒนาชีวิตผู้อื่นด้วย

เมตตาที่แปลว่าความรักแท้จะมีความตรงข้ามกับรักเทียม ทั้ง ๒ ประเภทนี้ที่เรียกว่า “รักเทียมกับรักแท้”^๕ เป็นความรักที่คู่กันระหว่างฝ่ายดี ถูกต้อง และฝ่ายที่ไม่ดีหรืออาจนำไปสู่การประพบัติที่ผิดจากทำนองคลองธรรมได้คือ รักเทียม เป็นความรักระหว่างเพศที่ประกอบด้วยเสน่ห์หา โดยความหมายในพุทธธรรมได้กล่าวไว้ว่า “เสนหานั้นเป็นความรักฝ่ายอกุศลที่ตรงข้ามกับเมตตา เป็นไวพจน์คำหนึ่งของตัณหา คือความรักที่เจือตัณหาดังนั้นความรักแบบเสนหานี้จึงหมายถึงความรักใคร่เยื่อใยเฉพาะบุคคล ความพอใจโปรดปรานส่วนตัวมุ่งแสวงส่วยเวทนา”^๖ เป็นการสนองความต้องการของตนเอง รักเทียมจึงมีจุดเด่นอยู่ตรงที่ความชื่นชมติดใจ สัมผัสกายคนที่ตนรัก เป็นความรักของคนชั้นปุถุชนที่อยากเอาบุคคลอื่นมาบำเรอความสุขของตน หรือความต้องการในรูป เสียง กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะ เป็นความรักที่มีจุดบกพร่อง และก่อให้เกิดผลเสียตามมาในภายหลังได้ ความรักเทียมมีลักษณะจำเพาะเจาะจง โดยมีบุคคลที่ชบใจถูกใจเป็นเป้าหมาย จะคิดแต่เพียงว่าอีกผู้หนึ่งเป็นคนที่ต้องคอยปรนเปรอความพอใจของตนเท่านั้น ซึ่งจะมีรักแท้ต่อบุคคลสองคนหรือมากกว่าในขณะเดียวกันไม่ได้ เป็นความยึดติดผูกพันเฉพาะตัวเป็นสาเหตุให้เกิดความหึงหวงมีการยึดมั่นถือมั่น เป็นความรักที่ต้องการให้คนอื่นมาทำให้ตนเองเป็นสุข เป็นความรักที่ต้องการครอบครองถือเอาเป็นเจ้าของ ความรักประเภทนี้เป็นความรักที่เจือด้วยราคะ จัดเป็นรักเทียม ซึ่งเป็นความรักที่จะต้องพัฒนาไปสู่ความรักประเภทที่ ๒ คือ ความรักแท้ ได้แก่ เมตตา หมายถึง ความเอื้อเฟื้อปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุขนั่นเอง

ส่วนรักแบบเมตตาที่เป็นรักแท้ คือ รักที่ไม่มีขอบเขต ไร้พรหมแดน เป็นความรักที่ไม่เจือด้วยตัณหา และเป็นความรักที่บริสุทธิ์อันหาประมาณไม่ได้ มีลักษณะเป็น “ความรัก ความมีเมตรี ความปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุขประสพแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ เป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลก หรือเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสังสารวัฏ เป็นความรักแบบกลางๆ อย่างเผื่อแผ่”^๗ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นคุณธรรมที่สูงขึ้นจากรักเทียม ความรักแท้นั้น “เป็นความหมายที่สำคัญของคำว่า ความรัก และความรักประเภทนี้มีชื่อพิเศษ

^๕ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ความรักจากวาเลนไทน์ สู่อุบัติเป็นไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘), หน้า ๙ - ๑๐.

^๖ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๕๐๗.

^๗ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ), หน้า ๕๐๗.

เรียกว่า เมตตา หรือความรักต้องการให้ผู้อื่นเป็นสุข”^๘ ความรักแท้ทำให้แต่ละฝ่ายเกิดความรู้สึกเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน สุขก็สุขด้วยกัน ทุกข์ก็ทุกข์ด้วยกันเวลารักใครลองถามตนเองว่าเราต้องการความสุขเพื่อตัวเราหรือเราอยากให้เขามีความสุข ถ้าเป็นความรักแท้ก็ต้องอยากให้คนอื่นมีความสุข ผู้ที่มีความรักแท้ย่อมมีความเชื่อมั่นไว้วางใจและซื่อสัตย์ต่อผู้ที่ตนรักไม่ว่าจะตกอยู่ในฐานะและสภาพการณ์อย่างไร การที่จะทำให้คนอื่นมีความสุขนั้นคือการให้และพยายามมุ่งทำทุกอย่างเพื่อให้ผู้ที่เขารักได้รับความพอใจและมีความสุขที่สุดโดยปราศจากความเห็นแก่ตัวซึ่งถือว่าเป็นการปฏิบัติที่ชัดเจนในอันที่จะทำให้คนอื่นมีความสุขอย่างสมบูรณ์

ผู้ที่มีความเมตตาคือความรักสมบูรณ์แท้จึงมีความสุขอย่างแท้จริงเพราะสามารถทำให้บุคคลอื่นมีความสุขได้อีกด้วย เพราะว่า “ความรักที่ต้องการให้คนอื่นเป็นสุขจะเห็นได้ง่ายๆเหมือนความรักของพ่อแม่ พ่อแม่รักลูก คือ อยากให้ลูกเป็นสุข ถ้าเราอยากให้ลูกเป็นสุข เราก็ต้องพยายามทำทุกอย่างเพื่อให้ลูกเป็นสุข เพื่อจะได้เห็นลูกมีความสุขพอเห็นลูกมีความสุข พ่อแม่ก็มีความสุขด้วย”^๙

รวมความว่า เมตตา คือ ความรัก ความเป็นผู้รักใคร่ ความปรารถนาดี ความอนุเคราะห์ ความเป็นมิตร ความผูกมิตร สนิทกัน รวมทั้งความไม่พยายามเบียดเบียนซึ่งกันและกัน อันมีความตรงข้ามกันแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ ความรักเทียมกับความรักแท้ ดังนี้

ความรักเทียม คือ ความรักฝ่ายอกุศลที่ไม่บริสุทธิ์เจือด้วยตัณหาราคะ เป็นความรักที่เกิดจากอารมณ์ความอยากได้ ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ มีเงื่อนไข เป็นความรักที่ยังมีข้อต่อที่จะต้องพัฒนาไปสู่ขั้นต่อไป คือ ความรักแท้

ส่วนความรักแท้ เป็นความรักที่บริสุทธิ์ปราศจากอกุศล อคติต่างๆไม่ประกอบด้วยตัณหาหรือราคะ เป็นความรักที่ไม่มีเงื่อนไข ไม่มีประมาณ ไม่มีความต้องการในความอยาก และเป็นความรักที่ไม่แปรผันไปตามสถานการณ์ ความรักประเภทนี้จึงประกอบด้วยสติปัญญาอันเฉียบแหลม

ความเมตตาหมายถึงคุณลักษณะทางจิตใจและความจริงแท้ซึ่งช่วยเสริมสร้างความแข็งแกร่งและพลังทางจิตใจให้สามารถฟันฝ่าความยากลำบากไปได้โดยไร้ซึ่งความกลัวเป็นการรับรู้ความเข้าใจและการยอมรับทุกสิ่งตามที่เป็นจริงๆ ไม่บังคับและไม่เดียดร้อ เป็นปฏิกิริยาตอบสนองอัตโนมัติต่อความทุกข์และสถานการณ์ต่างๆ ของบุคคลอื่นๆ อีกทั้งเป็นความรักอันแท้จริงเชิงปฏิบัติซึ่งไม่ใช่ความรักแบบผูกมัด เมื่อรู้สึกถึงความเมตตาที่เกิดขึ้นภายในจิตใจแล้วจะมีการตระหนักรู้ถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตนเองและรอบตนเองด้วย จากนั้นจะแสดงความเมตตาปรากฏออกมาภายนอกเป็นวาจาและการกระทำในลักษณะของการดูแลโอบอุ้มและโอบกอดความทุกข์ไว้ได้โดยธรรมชาติซึ่ง

^๘ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), *ความสุขที่สมบูรณ์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

^๙ พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), *ความสุขที่สมบูรณ์*, หน้า ๑๓.

จะนำการบำบัดเยียวยา การแปรเปลี่ยนและความสุขมาสู่ตนเองและโลกอีกทั้งยังเป็นการบ่มเพาะ ปัญญาแห่งการเป็นดั่งกันและกัน (interbeing) อันจะสามารถถอดถอนความเชื่อที่มลายความ แบ่งแยกความคับแคบความกลัวความเกลียดชังและความสิ้นหวังทั้งปวงโดยมีองค์ประกอบของความ เมตตา คือ ปัญญา ความอดทน การฟังอย่างลึกซึ้งการตระหนักรู้ถึงความทุกข์ที่แท้จริง การเข้าถึงใจ การใช้เวลาแห่งรักการปกป้องชีวิตความสุขที่แท้จริงความรักที่แท้จริงและการบำรุงหล่อเลี้ยง เยียวยา^{๑๐}

๒.๒ เมตตาในทรรศนะของนักปราชญ์

พระพุทธโฆสเถระ ได้ให้ความหมายของความเมตตาไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคดังนี้ การ เจริญเมตตาพรหมวิหารนี้ ความประสงค์ก็เพื่อที่จะสลัดทิ้งเสียซึ่งความโกรธและให้บรรลุถึงซึ่งขันติคุณ เป็นจุดหมายสำคัญ ประกอบด้วยมีกฎความจริงอยู่ว่า ใครๆก็ตามย่อมไม่อาจสละทิ้งซึ่งโทษที่ตนไม่ได้ เห็น และไม่อาจที่จะบรรลุถึงซึ่งอานิสงส์ที่ตนมิได้รู้มาก่อน^{๑๑}

พระอุปติสเถระ ได้ให้ความหมายของความเมตตาไว้ในวิมุตติมรรคดังนี้ การทำจิต ประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์ เมตตาบັນฑิตพึงรู้อย่างนี้ ความคิดที่ ประกอบด้วยเมตตาเป็นรสของเมตตา อโหสะเป็นปทัฏฐานของเมตตา^{๑๒} ในการบำเพ็ญเมตตาต่อ สรรพสัตว์นั้น ในเบื้องต้นโยคีไม่สามารถแผ่เมตตาให้ศัตรู คนชั่ว สัตว์ที่ไม่มีบุญ และคนตายได้ โยคินั้น แผ่เมตตาให้บุคคลผู้ที่เขามีความเคารพนับถือ ไม่ดูหมิ่น เป็นบุคคลที่โยคีไม่ปฏิบัติด้วย อាកารเฉยเมย และเป็นบุคคลที่ทำประโยชน์แก่โยคี เป็นต้น^{๑๓}

พระพุทธทาส อินทปญโญ ให้ความหมายของความเมตตาว่า เมตตาก็คือความรักโดย ธรรมชาติไม่เกี่ยวกับเนื้อหนัง เนื้อหนังไม่ถูกต้องกันเลยก็ได้ ก็มีความรักถึงที่สุดได้ ด้วยความรักชนิดที่ เรียกว่าเมตตาเป็นเรื่องจิตล้วนๆและก็รักผู้อื่น เพราะว่าเหตุผลหลายอย่าง ตั้งแต่เราเป็นเพื่อนเกิด แก่เจ็บตายด้วยกัน เราก็รักกันหรือว่าเราอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้ เราก็ต้องรักกัน หรือมันมีความรู้สึกมี

^{๑๐} นพปฎล พงศ์ศิริวรรณ, อีรวรรณ อีระพงษ์, การปฏิบัติเพื่อพัฒนาความเมตตา : กรณีศึกษานักบวช สถานปฏิบัติธรรมหมู่บ้านพลัม, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ : ๑๙๕.

^{๑๑} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, สมเด็จพระพุทธมหาจารย์ (อจ อาสภมหาเถร) แปล และเรียบเรียง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๔๘๒.

^{๑๒} พระอุปติสเถระ วจนา, วิมุตติมรรค, พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตโต) และคณะ แปลจาก ฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระและพระเขมินทเถระ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๒.

^{๑๓} พระอุปติสเถระ วจนา, วิมุตติมรรค, พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตโต) และคณะ แปลจาก ฉบับภาษาอังกฤษของพระเอฮารา พระโสมเถระและพระเขมินทเถระ, หน้า ๑๗๔.

เพื่อน สัญชาตญาณของการมีเพื่อน รู้สึกต้องมีเพื่อน มันก็รักอย่างเพื่อน ฉะนั้นความรักที่ไม่เกี่ยวข้องกับกิเลสหรือกามรมณ์ ก็เรียกว่าเมตตา^{๑๔}

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน) ได้ให้ความหมายของความเมตตาไว้ดังนี้ อันความเมตตาที่มีอยู่ในผู้ใด หรือผู้ใดเป็นผู้มีเมตตา เมตตานี้จะไม่มีขอบเขตเฉพาะในผู้ที่เป็นที่รัก ที่ชอบใจของตนเท่านั้น แม้ผู้อื่นเมตตาแท้จริงก็จะแผ่ไปครอบคลุมถึงได้ดังที่นั่นจะมีเมตตาที่แท้จริงเกิดขึ้นกับคนเป็นจำนวนมาก เป็นที่ประจักษ์แก่จิตใจตนเอง^{๑๕} ความเมตตาที่มีอยู่แม้เพียงในบรรดาผู้เป็นที่รักที่ชอบพอก็ขยายออกไปได้ถึงเด็กผู้เคราะห์ร้ายนำเมตตาเหล่านั้น นั้นเพราะเมตตาที่มีอยู่จริงในจิตใจ อาจจะอย่างไม่ว่างขวางนักในระยะเวลาหนึ่ง หรืออาจจะในเมื่อยังไม่มียังอะไรเกิดขึ้นให้ความเมตตาแผ่ออกไป เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นให้เมตตากระเทือน เมตตาก็จะแผ่ออกไปทันทีอย่างอัตโนมัติมีผลให้กรุณาตามมาพร้อมกัน กรุณาว่าจะช่วยอย่างไร^{๑๖}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของความเมตตาไว้ดังนี้ เมตตาหมายถึง ความรัก ความมีไมตรี ความปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมี ความสุข ประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ เป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลก หรือเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสังสารวัฏ เป็นความรักแบบกลางๆ อย่างแผ่แผ่ ทำให้ใจเปิดกว้างออกไปและผ่อนคลายเบิกบาน^{๑๗} ความปรารถนาให้เขามีความสุข แผ่ไมตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงมีความสุข ทั่วหน้า “เมตตาอัปมัญญา ธรรมที่แผ่ไปแบบไม่มีประมาณ หมายถึง เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ที่แผ่ไปในมนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายไม่มีขอบเขต กว้างขวางสม่ำเสมอ”^{๑๘}

พระธรรมโกศาจารย์ ฐมฺมจิตฺโต ได้กล่าวถึงความหมายของความเมตตาว่า พระพุทธเจ้าเน้นให้เห็นว่า เมตตาเป็นคำสอนที่สำคัญ ผู้เจริญเมตตาแม้ชั่วเวลาลัดนิ้วมือเดียว จัดเป็นผู้อยู่ในญาณชื่อว่าทำตามคำสอนและปฏิบัติตามโอวาทของพระศาสดารวมไปถึงการไม่เบียดเบียนสัตว์ ธรรมชาติแวดล้อม^{๑๙}

^{๑๔} พระพุทธทาส อินทปณฺโณ, **บำเพ็ญบารมี**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๓๔.

^{๑๕} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **รสแห่งความเมตตา ชุ่มเย็นยิ่งนัก**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันสันติธรรม), หน้า ๑.

^{๑๖} สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน), **รสแห่งความเมตตา ชุ่มเย็นยิ่งนัก**, หน้า ๑.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๕๐๗.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดัก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๕๓๔.

^{๑๙} The Most Ven.Prof. Dr. Pradarmakosajarn (Prayoon Dhammacitto), **Dhamma and Environmental Preservation**, The International Council of the United Nations Day of Vesak (Bangkok : Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 2009), p.39.

พระพรหมมังคลาจารย์ (หลวงปู่ปัญญานันทภิกขุ) ได้กล่าวถึงความหมายของความเมตตาในทรรศนะที่เป็นความรักในหนังสือเรื่อง “อยู่กันด้วยความรัก” คือ การอยู่ด้วยการมีความรัก ต้องรักหน้าที่ รักครอบครัว รักประเทศชาติ ไม่ว่าเราจะอยู่ในฐานะใดต้องรักสิ่งนั้น ต้องบูชาสิ่งนั้น ด้วยความเสียสละ อุดหนุน เป็นต้น^{๒๐}

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปณโณ) ได้กล่าวถึงความเมตตาในทรรศนะที่เป็นความรักไว้ในหนังสือ “ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก” เป็นความหมายเชิงบวกว่า “ความรัก” เป็นความดีในตัวเอง เป็นความรู้สึก เป็นอารมณ์ เป็นกิริยาของจิตมนุษย์ รักแท้เกิดขึ้นที่ใจ เพราะเป็นคุณสมบัติของจิต คือ รักเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ สาระของความรักมีหนึ่งเดียว คือ ฉันทะ ความพอใจ ดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบของความรัก^{๒๑}

พระพิพิธธรรมสุนทร ญาณสุนทร (พระมหาสมจินต์ วันจันทร์) ได้กล่าวถึงความเมตตาของความรักเป็นความหมายเชิงบวกว่า ความรักเป็นความดีในตัวเอง เป็นความรู้สึก เป็นอารมณ์ เป็นกิริยาของจิตมนุษย์ รักแท้เกิดขึ้นที่ใจ เพราะเป็นคุณสมบัติของจิต คือรักเป็นหนึ่งในเจตสิก ๕๒ (ฉันทเจตสิก) สาระของความรักมีหนึ่งเดียว คือ ฉันทะ ความพอใจซึ่งดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบของความรัก^{๒๒}

และท่านได้กล่าวความหมายอีกแง่มุมหนึ่งของเมตตาในทรรศนะที่เป็นความรักว่า คำว่า “รัก” ให้ความหมายครอบคลุมก็ยากพอๆ กับการอธิบายว่า “บุญ” คืออะไร เป็นอย่างไร คำสองคำนี้เป็นคำที่กว้างขวางยิ่งใหญ่ลึกซึ้ง สูงส่งเกินกว่าใครๆ จะอธิบายได้ แต่คำว่า “รัก” ที่ได้แสดงต่อใคร และอะไรแล้วย่อมเป็นความดีงามที่ได้รับจะมีความสุข และผู้ให้ย่อมมีหลายสถานะอีกหลายสถานะ เช่น ลูกรักพ่อแม่ ลูกคนนั้นเป็นลูกที่กตัญญูกตเวที ภรรยารักสามี ภรรยาเป็นเมียแก้ว สามีรักภรรยา สามีเป็นผัวแก้ว นักเรียนรักครู นักเรียนเป็นยอดศิษย์^{๒๓}

พันเอกปิ่น มุทุกันต์ ท่านได้อธิบายเมตตาในเชิงความรักไว้ว่า “เนื่องจากความรักเป็นอาการจิต ความรักจึงมีการเปลี่ยนแปลงกลัปกลอกยกย่อนมากมายนานถึงกับพระผู้มีพระภาคเจ้าต้องตั้งชื่อ ดักเอาไว้อย่างๆ เพื่อใช้เรียกอาการที่ความรักจะเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะต่าง ๆ เพราะลำพัง

^{๒๐} พระพรหมมังคลาจารย์ (หลวงปู่ปัญญานันทภิกขุ), *อยู่กันด้วยความรัก*, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันสันติธรรม, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒.

^{๒๑} พระมหาสมจินต์ วันจันทร์, *ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กัลปพฤกษ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^{๒๒} พระมหาสมจินต์ วันจันทร์, *ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก*, หน้า ๑๑.

^{๒๓} พระพิพิธธรรมสุนทร, *ความรักในพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : กรอง สถานการณ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐๘.

สัตว์หลายชื่อ คนหลายชื่อ หรือสิ่งของหลายชื่อก็ยุ่งพ้ออยู่แล้ว ทีนี้ความรักไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่สิ่งของแต่เกิดมีหลายชื่อนั้นก็ยุ่งกว่าพวกนั้นหลายร้อยหลายพันเท่า”^{๒๔}

ความหมายของความเมตตาหรือความรักในทรรศนะของนักปราชญ์แต่ละท่านมีการอธิบายที่แตกต่างกันไปทั้งที่เป็นความหมายของเมตตาธรรมและเมตตาในทรรศนะที่เป็นความรัก แต่ประเด็นสำคัญเหมือนกันและเชื่อมโยงกันในบริบทต่างๆที่เข้าใจได้ง่ายขึ้น ทำให้ถึงความสำคัญของความเมตตาว่า เมตตา มีลักษณะอันเป็นไปในทางแห่งความประพฤติที่เป็นประโยชน์เกื้อกูลน้อมนำเอาซึ่งสิ่งเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ^{๒๕} ปลดเปลื้องความอาฆาต^{๒๖} เป็นผลปรากฏ และมีความสงบแห่งความพยาบาทเป็นสมบัติ^{๒๗} มีอันได้เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของสัตว์ทั้งหลายเป็นบรรทัดฐาน^{๒๘} องค์ธรรมของเมตตา คือ อโทสเจตสิก ที่มีปิยมนาปัสตวบัญญัติเป็นอารมณ์^{๒๙}

๒.๓ ลักษณะของเมตตา

เมตตามีลักษณะต่างๆทั้งในลักษณะที่เป็นการคิดไตร่ตรอง การดำรงอยู่ในสภาวะ หรือความต้องการใช้เมตตากับผู้อื่นที่ไม่ใช่ความรักแบบมีราคะ ความรักแบบมีราคะเป็นตัวกำหนดนี้มีสาเหตุ ๒ ประการ ดังที่ “พระพุทธเจ้าได้ทรงตรัสว่า ความรักนั้นเกิดด้วยสาเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) ด้วยการอยู่ร่วมกันในชาติปางก่อน (๒) ด้วยการเกื้อกูลกันและกันในปัจจุบัน เหมือนดอกอุบลเกิดในน้ำ”^{๓๐} ส่วนความรักที่บริสุทธิ์ คือ ความรักที่ปราศจากกิเลสต้นหาคือไม่มีราคะนั้น เรียกว่า “พระเมตตาของพระพุทธเจ้า” ซึ่งจะต้องเกิดจากการเข้าถึงธรรมของพระองค์ เพราะเป็นความรักที่แผ่ไปในสัตว์ทั้งหลายด้วยจิตเสมอกันในที่ทั้งปวง โดยถือว่าเป็นภาวะจิตที่เป็นกุศล ดิงาม ไร้โรค โปร่งสบาย เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่นและสัตว์ทั้งหลาย ในทำนองเดียวกันนี้ เมื่อมองเห็นบุคคล อื่นและสัตว์อื่น มีสุขภาพดี แข็งแรง อยู่เป็นปกติสุขแล้ว เรามีจิตใจยินดีในการมีชีวิตดำรงอยู่ด้วยดีของผู้อื่นและสัตว์

^{๒๔} พันเอกปิ่น มุทุกันต์, **ความรัก**, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๒๓), หน้า ๖๐-๖๑.

^{๒๕} ชู.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๔๖.

^{๒๖} ความอาฆาต แปลว่า ความโกรธเคือง ความฉุนเฉียว ความกระทบกระทั่ง ความผูกโกรธ ผูกใจ เจ็บและอยากแก้แค้น, พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) และ รศ.ดร.จำลอง สาทัดนึก, **พจนานุกรมบาลี - ไทย ฉบับนักศึกษา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๑๔๗.

^{๒๗} ชู.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๔๖.

^{๒๘} ชู.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๔๖.

^{๒๙} พระสังฆมัตถกัมมัฏทิกะ อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสังฆมัตถกัมมัฏทิกะ, ๒๕๔๗), หน้า ๑๗๙.

^{๓๐} ชู.ชา.ทุก. (ไทย) ๒๗/๑๗๔/๑๑๑.

อื่น อยากให้เขาเป็นอยู่ดีแข็งแรง ปราศจากโรค มีความสุข จิตใจที่แผ่กว้าง ออกไปในผู้อื่นและสัตว์อื่น โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนแก่ตัวเองอย่างนี้ คือ ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรง เรียกว่าเมตตา^{๓๑}

ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ก็ได้มีอธิบายคำจำกัดความไว้ว่า “เมตตา มีอันเป็นไปโดยอาการ ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายเป็นลักษณะ มีอันน้อมนำเข้ามาซึ่งสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ สัตว์ทั้งหลายเป็นกิจ มีอันกำจัดซึ่งความอาฆาตเป็นผลปรากฏ มีอันได้เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของสัตว์ ทั้งหลายเป็นบรรทัดฐาน มีความสงบแห่งพยาบาลเป็นสมบัติ มีการเกิดความหวังใยด้วยค้นหาเป็น ความวิบัติของเมตตา^{๓๒}” และในคัมภีร์วิมุตติมรรค ได้ให้คำจำกัดความเกี่ยวกับลักษณะของเมตตา ว่า “ทำจิตประกอบด้วยเมตตาและปรารถนาดีให้เกิดขึ้นแก่สรรพสัตว์เป็นลักษณะของเมตตา และ ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตา ถ้ายังไม่ได้บรรลุธรรมสูงสุด เหยื่อย่อมบังเกิดในพรหมโลก^{๓๓}”

ในข้อความที่กล่าวมานั้นจะเห็นได้ว่า เมตตา หมายถึง ความปรารถนาดี ความมีเอื้อโย ปรารถนาให้ผู้อื่นตลอดถึงสรรพสัตว์ประสบความสุข ปราศจากเวรภัย ปราศจากทุกข์โศก ไม่มีอคติ ไม่ ทำลายล้าง ไม่จองเวรซึ่งกันและกัน เป็นลักษณะที่เต็มเปี่ยมไปด้วยไมตรี มุ่งความสุขความเจริญ เสมอ เหมือนกันหมด เมตตา มีลักษณะที่เป็นนามธรรม และบุคคลสามารถกระทำให้ปรากฏผลเป็นรูปธรรม ได้ ด้วยพฤติกรรมทางกาย และวาจาที่เปี่ยมไปด้วยความรัก และความปรารถนาดีโดยไม่มีเงื่อนไขใดๆ มาเจือปน

วิธีแผ่เมตตาแก่สรรพสัตว์ในพระวินัยปิฎก กล่าวถึงเรื่องเมตตาหมวดุทฺตทวตฺตุดตอนหนึ่ง ว่า “เราขอมีเมตตาต่อตระกูลพญาทั้ง ๔ เราขอมีเมตตาต่อเหล่าสัตว์ไม่มีเท้า มีเท้าสอง มีเท้าสี่และ หลายเท้าทั้งหลาย”^{๓๔} และอีกตอนหนึ่งว่า “ขอสรรพสัตว์ที่มีลมหายใจ ขอสรรพสัตว์ที่ยังมีชีวิตทั้ง มวล จงประสบกับความเจริญ ความเลวร้ายอย่าได้มาแผ้วพานสัตว์ใดๆเลย”^{๓๕} ดังมีเนื้อความในการ ประพฤติตามหลักเมตตาธรรมทางกาย ทางวาจา และทางใจเรียกว่า ศีล ดังปรากฏว่า “ภิกษุผู้จงใจ พราศกาย มนุษย์เสียจากชีวิตย่อมไม่เป็นสมณะไม่เป็นเชื้อสายศากยบุตร”^{๓๖} ดังนี้ เป็นต้น

^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง และขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก, ๒๕๕๔), หน้า ๕๐๘.

^{๓๒} วิสุทธิ. (ไทย) ๒๖๓/๕๖๘.

^{๓๓} พระอุปัชฌาย์, รจนา, พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ ของพระเฮฮารา พระโสมเถระและพระเขมินทเถระ, **วิมุตติมรรค**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคสดี ไทย จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๗๒.

^{๓๔} ดุรายละเอียดเพิ่มเติมใน วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๑/๑๕.

^{๓๕} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๑/๑๕.

^{๓๖} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑๗๒/๑๔๒.

เรื่องเมตตาไว้ในหมวดเมตตาสูตรว่าด้วยการแผ่เมตตาต่อนหนึ่งความว่า “อนึ่ง ควรแผ่เมตตาจิตอย่างไม่มีประมาณ กว้างขวาง ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู ไปยังสัตว์โลกทั้งหมด ทั้งชั้นบน ชั้นล่าง และชั้นกลาง”^{๓๗}

ในหมวดเมตตาภาวนาสูตรว่าด้วยการเจริญเมตตาต่อนหนึ่งว่า “ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวง ด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ คือ ๑. ด้วยเว้นความบีบคั้นไม่บีบคั้นสัตว์ทั้งปวง ๒. ด้วยเว้นการฆ่าไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวง ๓. ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน ไม่ทำสัตว์ทั้งปวงให้เดือดร้อน ๔. ด้วยเว้นความขี้ขลาด ไม่ขี้ขลาดสัตว์ทั้งปวง ๕. ด้วยเว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง ๖. ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่าได้มีเวรกัน ๗. จงเป็นผู้มีสุข อย่ามีทุกข์ ๘. จงมีตนเป็นสุข อย่ามีตนเป็นทุกข์ เพราะเหตุนี้ จึ่งชื่อว่าเมตตา”^{๓๘}

ในหมวดเมตตาภาวนาสูตรว่าด้วยการเจริญเมตตาต่อนหนึ่งความว่า “ผู้มีเมตตาในสัตว์ทุกหมู่เหล่า จะไม่ฆ่าเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ไม่ชนะเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นชนะ ไม่มีเวรกับใครๆ”^{๓๙}

เมตตาในพระอภิธรรมปิฎกวิภังค์ มีอธิบายว่าเป็น “ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เรียกว่า เมตตา และควรแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์ เปรียบเหมือนกับเราแผ่เมตตาให้กับคนที่เรารักคนที่เราชอบ”^{๔๐} กล่าวได้ว่าเมตตาหมายถึง ความรัก ความเมตตากรุณา ไม่ตรีจิต ความเยื่อใย ความรู้สึกที่เป็นมิตร ความเอ็นดู ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความปรารถนาดี มีความเป็นผู้รักใคร่ ความปรารถนาให้เขามีความสุข ความผูกมิตร ให้ไม่ตรีจิตที่จะให้สรรพสัตว์ทั้งปวงมีความสุขกันโดยทั่วกัน

๒.๔ หลักเมตตาในพระพุทธศาสนา

เมตตาสามารถแบ่งย่อยออกได้ในหลายลักษณะ ประเภท ซึ่งจัดอยู่ในชั้นระดับที่แตกต่างกันออกไปในองค์ธรรมต่างๆ ดังนี้

๒.๔.๑ เมตตาในอปัมัญญา

เมตตาในอปัมัญญานั้นคือการที่ผู้เจริญเมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาที่ทั่วไปในสัตว์ทั้งหลายโดยไม่มีจำกัด ไม่มีเขตแดน จึงจะเรียกว่าเจริญแบบอปัมัญญาทั้งยังเป็นเหตุให้ได้ “รูปฌาน คือ ฌานมีรูปธรรมเป็นอารมณ์ มี ๔ คือ (๑) ปฐมฌาน ฌานที่ ๑ มีองค์ ๕ คือ วิตก (ตริก) วิจารณ์ (ตรอง) ปีติ (อิม ใจ) สุข (สบายใจ) เอกัคคตา (จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่ง) (๒) ทุตติยฌาน ฌานที่ ๒ มีองค์ ๓

^{๓๗} ชู.ช. (ไทย) ๒๕/๘/๒๒.

^{๓๘} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓/๔๖๓.

^{๓๙} ชู.ช. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๔.

^{๔๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

คือ ปิติ สุข เอกัคคตา (๓) ตติยฌาน ฌานที่ ๓ มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา (๔) จตุตถฌาน ฌานที่ ๔ มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา”^{๔๑} ด้วย เพราะคำว่า อปัมัญญา หมายถึง ธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายไม่มีประมาณไม่จำกัดหรือไม่จำเพาะเจาะจง ดังพระบาลีว่า “อปฺปมาเณสุ สุตเตสุ ภวาติ = อปฺปมัญญา แปลว่า ธรรมที่เป็นไปในสัตว์ทั้งหลายหาประมาณมิได้ ไม่มีจำกัด ฉะนั้น ชื่อว่า อปัมัญญา”^{๔๒} ดังนั้นเมตตาในอปัมัญญาคือเป็น “ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะที่รักใคร่ในสัตว์ทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตติ”^{๔๓} “มีจิตสหระคตด้วยเมตตาแผ่ไปตลอดทิศหนึ่งอยู่ ทิศที่ ๒ ก็เช่นนั้น ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ก็เช่นนั้น ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องต่ำ ทิศเฉียงก็เช่นเดียวกัน มีจิตสหระคตด้วยเมตตาอันไพบุลย์ กว้างขวางหาประมาณมิได้ ไม่มีเวร ไม่มีพยาบาท แผ่ไปยังสัตว์โลก ทั้งปวง เพราะเป็นผู้มีจิตเสมอในสัตว์ทุกหมู่เหล่าในที่ทั้งปวงอยู่”^{๔๔} เป็นความรักใคร่ในสัตว์ทั่วทุกทิศกว้างขวาง หาประมาณมิได้ไม่มีเวรภัย ไม่มีควมพยาบาท อันได้แก่ การแผ่จิตใจจากความสนิทสนมรักใคร่ปรารถนาดีแก่คนและสัตว์ทั้งหลายให้มีความสุข ความสบายทั่วกัน โดยไม่เลือกชั้นวรรณะชาติตระกูล

จะเห็นได้ว่า เมตตาในอปัมัญญา หมายถึง ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ มีจิตใจที่เท่าเทียมกันในสัตว์ทั้งหลายทั่วๆ กัน คือ แผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์โดยเท่าเทียมกัน ไม่แบ่งชั้นวรรณะ แผ่เมตตาไปทั่วทุกทิศเท่าๆ กัน การสร้างความรู้สึกร่วมกันโดยมุ่งให้เหล่าสัตว์อยู่ร่วมกันอย่างไม่มีเวร ไม่มีภัย ไม่เบียดเบียน ไม่ประทุษร้ายซึ่งกันและกัน ให้อยู่ดีมีสุขตามสมควรแก่สถานะของตน คือ สร้างความรู้สึกเมตตาอย่างไม่มีประมาณ แต่ในขณะที่เดียวกันในการปฏิบัติจะต้องสังเกตว่า ถ้าอยู่ในวงจำกัดเจาะจงกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง คนใดคนหนึ่ง เราก็เรียกธรรมะกลุ่มนี้ว่า พรหมวิหาร ถ้าสร้างความรู้สึกร่วมกันแผ่ไปไม่จำกัดทิศไม่จำกัดกลุ่มบุคคล หรือมีเมตตาจิตสม่าเสมอทั่วไป เรียกว่า อปัมัญญา ซึ่งแปลว่า ไม่มีประมาณ ไม่มีเขตแดน ตามปกติแล้วเมื่อคนเรามีความรู้สึกความต้องการที่จะเห็นคนอื่นสัตว์อื่นอยู่ดีมีสุข แต่เมื่อเห็นว่าเป็นไปไม่ได้ก็ควรที่จะทำใจให้เป็นอุเบกขา โดยพิจารณาความที่สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของๆ ตนเอง

การเจริญเมตตาในอปัมัญญา ๔ ถือว่ามีประโยชน์อย่างกว้างขวางทั้งยังเป็นพื้นฐานช่วยให้ กรุณา มุทิตา อุเบกขา เกิดขึ้นได้ง่าย และยังช่วยทำให้การสร้างบารมีต่างๆ สำเร็จลงได้ นอกจากนี้ อปัมัญญายังเป็นอารมณ์ของกัมมัฏฐาน ถ้าผู้ปฏิบัติบรรลุถึงอปัมัญญาสามารถสงบกิเลส คือ ความ

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: เอส อาร์ พรินติ้ง แมส โปรดัก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๗.

^{๔๒} พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, สมถกรรมฐานที่ปณี ปริเฉทที่ ๙ เล่มที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๘.

^{๔๓} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๗.

^{๔๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๔๓/๔๒๖.

พยายาม ความริษยาหลงได้ จิตของบุคคลนั้นก็สงบสุขเยือกเย็น และดำรงตั้งมั่นอยู่ในฉาน และชาติ ปัจจุบันจะมีแต่ความสงบสุข ถ้าหากว่าได้บรรลุรูปฌาน ๔ ตายไปก็จะบังเกิดในพรหมโลกต่อไป

๒.๔.๒ เมตตาในพรหมวิหาร

เมตตาในพรหมวิหารนั้นเป็นเมตตาสำหรับผู้เป็นใหญ่ เป็นธรรมสำหรับผู้เป็นหัวหน้าหรือ เป็นธรรมของผู้ที่มีใจเป็นพระพรหมที่เรียกว่าผู้มีใจสูง ยกระดับจิตใจคนปกติที่มีแต่ความวุ่นวาย ยุ่งยากมีแต่ปัญหาที่ไม่สิ้นสุดให้กลายเป็นจิตใจของมนุษย์ที่มีจิตใจสูง กว้างขวาง ใช้ปัญญาในการ ดำเนินชีวิตให้เป็นไปในทางที่ถูกต้องสมบูรณ์

พรหมวิหาร มีความหมายว่า เป็นธรรมอันประเสริฐ ไม่มีโทษเป็นธรรมที่ปฏิบัติชอบใน สัตว์ทั้งหลาย ดังพระบาลีว่า “สทเตสุ สมมาปฏิบัติภาเวน ทิ เสฏฐา เอเต วิหารเ ยถา จ พราหฺมาโน นิทโทสจิตตา วิหรนติ เอว เอเตหิ สมปยุตฺตา โยคิโน พรหมสมา ว หุตฺวา วิหรนตีติ เสฏฐญฺเฐน นิทโท สภาเวน จ พรหมวิหารโรติ วุจฺจติ แปลว่า ความเป็นพรหมวิหาร ในคุณชาตมีเมตตาเป็นอาทินั้นพึง ทราบ (ว่าเป็น) เพราะอรรถว่าเป็นธรรมอันประเสริฐ และเพราะมีความเป็นธรรมหาโทษมิได้ แท้จริง ธรรมเหล่านั้น จัดว่าเป็นวิหารธรรมอันประเสริฐ เพราะภาวะที่เป็นความปฏิบัติชอบในสัตว์ทั้งหลาย อนึ่งพรหมทั้งหลายเป็นผู้มีจิตหาโทษมิได้อยู่ ฉะนั้น พระโยคีทั้งหลายผู้ประกอบด้วยธรรมเหล่านั้น ก็ เป็นผู้ (มีจิต) เสมอด้วยพรหมอยู่เท่านั้น เพราะเหตุนี้ ธรรมเหล่านั้น ท่านจึงเรียกว่า พรหมวิหาร เพราะอรรถว่าเป็นธรรมอันประเสริฐ และเพราะความเป็นธรรมหาโทษมิได้”^{๔๕}อย่างไรก็ตาม พรหม วิหารธรรมเป็นธรรมสำหรับบุคคลที่อยู่ร่วมกันในสังคม จำเป็นต้องประพฤติปฏิบัติรักษาคุณลักษณะของ สังคมไว้ โดยเฉพาะผู้ใหญ่หรือผู้นำจะต้องเป็นแบบอย่างที่ดี คือ จะต้องมีการพรหมวิหาร ๔ ประการ ได้แก่

- (๑) เมตตา ความรักความปรารถนาดี
- (๒) กรุณา ความสงสารคิดว่าให้พ้นทุกข์
- (๓) มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี
- (๔) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง”^{๔๖}

ในที่นี้จะกล่าวถึงแต่ “เมตตา” อันเป็นข้อแรกในพรหมวิหาร ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ป ยุตฺโต) ได้ให้อรรถาธิบายไว้ว่า “เมตตา หรือความมีมิตรไมตรี มีน้ำใจปรารถนาดี ต้องการให้เขามี ความสุข ซึ่งหมายถึงปรารถนาดีต่อผู้อื่นที่เราเกี่ยวข้อง ขยายออกไปจนถึงความปรารถนาดีต่อเพื่อน มนุษย์ ตลอดถึงสังคมโลก เมตตาเป็นคุณธรรมพื้นฐานที่ต้องมี ซึ่งใช้ในยามปกติ คือเมื่อคนอื่นเขาอยู่กัน

^{๔๕} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๑๖๘/๓๕๒.

^{๔๖} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๒๗/๒๕๖.

เป็นปกติ เราก็มีความปรารถนาดี คิดหาทางสร้างสรรค์ความสุขความเจริญให้แก่เขาเรื่อยไป”^{๔๗} จากเนื้อหาสำคัญของเมตตาดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นว่า เมตตาในพรหมวิหารธรรม โดยความหมายก็คือ ความปรารถนาที่จะให้บุคคลอื่น สัตว์อื่น มีความสุขโดยไม่มุ่งหวังสิ่งตอบแทนหรือวางเงื่อนไขใดๆ เพราะฉะนั้น ในการเจริญเมตตาของพรหมวิหารนั้นก่อนที่จะลงมือปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติจึงควรพิจารณาถึงโทษของโทสะ คือ ความโกรธ หรือความคิดประทุษร้าย และคุณของขันติ คือความอดทนก่อน เพราะถ้าบุคคลมีโทสะครอบงำ ย่อมสามารถทำความชั่วต่างๆได้ เช่น ฆ่าสัตว์ ดังนั้น เมื่อบุคคลเห็นโทษของโทสะแล้ว พึงพิจารณาเห็นคุณ คือ อานิสงค์ของขันติ ดังพระบาลีว่า “ขันติ ปรมฺ ตโป ตีติกขา นิพพานํ ปรมฺ วทนตี พุทฺธา ขนฺติพลฺล พลาณิกํ ตมฺหิ พุริหิ พรหมณฺณ ขนฺตยา ภฺยโย น วิชฺชตี ขันตี คือ ความอดกลั้น เป็นบรมตบะ พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวพระนิพพานเป็นบรมธรรม เรากล่าว บุคคลนั้นผู้มีขันติ เป็นกำลัง มีกำลังคือขันติเป็นกองทัพว่าเป็นพราหมณ์ ประโยชน์ยิ่งกว่า ขันติหาไม่”^{๔๘}

จากพระบาลีดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าการเจริญเมตตาในพรหมวิหารนั้นควรกำจัดโทสะและควรบำเพ็ญขันติ ครั้นแล้วพึงเริ่มเจริญเมตตา เพื่อยังจิตให้สงบจากโทสะแล้วผูกจิตไว้ในขันติ และในระยะแรกเริ่มเจริญเมตตานั้น ห้ามเจริญเมตตาให้แก่บุคคล ๔ ประเภท เป็นอันดับแรกว่า

“...อโย เมตฺตา อปฺปิยํบุคคลเ อติปิยสหายเก มชฺฌตฺเต เวรํบุคคลเต อิมฺสุ จตุสุ ปฐฺมํ น ภาเวตฺตพฺพา....

จริงอยู่เมตตานี้ ชั้นแรกพระโยคาวจรไม่พึงเจริญในบุคคล ๔ จำพวกเหล่านี้ คือ

- ๑) บุคคลที่ไม่เป็นที่รัก
- ๒) สหายที่เป็นที่รักอย่างยิ่ง
- ๓) บุคคลที่อยู่ระดับกลางๆ คือไม่รักและไม่เกลียด
- ๔) บุคคลผู้มีเวร”^{๔๙}

จากพุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นว่า การเจริญเมตตาในบุคคล ๔ จำพวกดังกล่าวมานั้น จะทำให้เกิดความอึดอัดและเกิดโทษต่างๆ ด้วยเหตุผลดังต่อไปนี้

(๑) คนที่ไม่เป็นที่รัก เพราะเมื่อนึกถึงคนที่ตนเกลียด ก็เป็นการยากที่จะตั้งเขาไว้ในฐานะเป็นคนรัก เนื่องจากจะทำให้เกิดความอึดอัด และทำความโกรธให้เกิดขึ้น

(๒) คนที่เป็นที่รักอย่างจับใจ เพราะเมื่อทุกข์เพียงเล็กน้อยเกิดขึ้นกับบุคคลที่ตนรักมากนั้น ตนเองก็จะทุกข์ใจ

(๓) คนที่ไม่รักไม่เกลียด เพราะจะทำให้จิตใจไม่สบาย ด้วยว่าบุคคลนั้น ไม่มีคุณธรรม ที่ทำให้เกิดความเคารพ

^{๔๗} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓.

^{๔๘} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒๕๐/๔๘๒.

^{๔๙} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒๕๐/๔๘๓.

(๔) คนที่จองเวร เพราะเมื่อนึกถึงโทสะจะเกิดขึ้น

ส่วนบุคคลอีก ๒ ประเภทซึ่งไม่ควรเจริญเมตตาโดยเจาะจง คือ คนต่างเพศและคนที่ทำกาลกิริยาไปแล้ว ดังนี้

ในการเจริญเมตตาไม่ควรเจริญเมตตาไม่ควรเจริญโดยเจาะจงถึงคนต่างเพศ และคนที่ทำกาลกิริยาไปแล้ว”^{๕๐} จากพุทธพจน์ดังกล่าวมานี้ชี้ให้เห็นว่า ในการเจริญเมตตาบุคคลไม่ควรเจริญเมตตาโดยเจาะจงถึงคนต่างเพศและคนที่ตายไปแล้วด้วย โดยมีเหตุผลพอสรุปได้ดังนี้

(๑) คนที่ต่างเพศกัน เพราะจะทำให้เกิดราคะ

(๒) คนที่ตายไปแล้ว เพราะเจริญเมตตาให้แก่คนที่ตายไปแล้วนั้นยังผลให้ไม่สามารถปฏิบัติสมาธิให้ก้าวหน้าได้ เพราะฉะนั้น หลังการเจริญเมตตาในพรหมวิหารจึงสามารถสรุปได้ว่า บุคคลที่ควรแผ่เมตตาเป็นอันดับแรกคือตนเอง การที่ท่านสอนแผ่เมตตาให้ตนเองก่อนก็เพื่อจะได้ถือตนเป็นพยานว่าเรารักสุขเกลียดทุกข์ คนอื่น สัตว์อื่นก็เหมือนกัน เมื่อทำตนเป็นพยานแล้ว การที่จะแผ่เมตตาไปยังผู้อื่น ก็จะสะดวกมากขึ้น ต่อจากนั้น ก็แผ่ไปถึงคนอื่นได้ ไม่ว่าจะเป็นคนที่ยังมีชีวิตหรือมีเวรต่อกัน แต่ทางที่ดีควรแผ่ไปยังคนที่มีอุปการคุณ เช่น บิดามารดาอุปัชฌาย์อาจารย์ ต่อจากนั้นก็แผ่ไปยังคนที่รัก คนที่ไม่รักไม่เกลียดกัน และคนมีเวรต่อกัน “การเจริญเมตตาในคนที่รักหรือที่เคารพนั้น เพื่อที่จะพองเมตตาภาวนาให้เกิดขึ้นได้ง่าย ทหาระลึกถึงคุณธรรมอันชวนให้เกิดความเคารพและความสรรเสริญ เช่น ความมีมารยาทงาม การมีความรู้้อย่างกว้างขวางของพระอาจารย์ หรือท่านผู้เสมอด้วยพระอาจารย์ และของอุปัชฌาย์หรือท่านผู้เสมอด้วยพระอุปัชฌาย์ ซึ่งเป็นที่รักเป็นที่เจริญใจ หรือเป็นที่น่าเคารพน่าสรรเสริญของตนเป็นเบื้องต้นเสียก่อนครั้งแล้วจึงเจริญเมตตาไปในท่านผู้เป็นที่รักเป็นที่เคารพนั้นต่อไป ด้วยบทภาวนาว่า เอส สปปุริโส สุขิโต โหตุ, นิทุกุโข โหตุ. ขอท่านผู้เป็นสัตบุรุษนั้นจงมีความสุขเกิด, จงอย่ามีความทุกข์เลย หรืออีกแบบหนึ่งว่า เอส สปปุริโส อเวโร โหตุ, อพฺยาปชฺโฌ โหตุ, อนินฺโฆ โหตุ, สุขิ อตฺตานํ ปรีหตุ. ขอท่านผู้เป็นสัตบุรุษนั้น จงอย่ามีเวรกับใครๆ เลย, จงอย่าได้เบียดเบียนใครๆเลย, จงอย่าได้มีความทุกข์เลย, ขอจงมีความสุขประคองตนไปให้รอดเกิด”^{๕๑}

จากสาระสำคัญเมตตาและรายละเอียดต่างๆ ดังกล่าวมา จะเห็นได้ว่าเมตตาในพรหมวิหารนั้นเป็นคุณธรรมที่เกิดขึ้นในใจ เป็นมโนกรรมซึ่งจัดเป็นสัมมาสังกัปปะ คือความคิดในสิ่งที่ถูกต้อง เป็นสภาวะจิตที่มีคุณภาพที่ดีคิดเกื้อกูลด้วยประโยชน์สุข ปราศจากความเห็นแก่ตัว ความลำเอียง ความเกลียดชัง และการเบียดเบียนกัน เป็นต้น เป็นความรู้สึกที่มุ่งไม่ตรี มุ่งความสุขความเจริญแก่ทุกคนเสมอทั้ง ปราศจากอย่างแรงกล้าในอันที่จะนำความสุขไปให้เขาโดยส่วนตัว เมตตานั้นไม่ใช่เป็น

^{๕๐} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒๔๐/๔๘๔.

^{๕๑} วิสุทฺธิ. (ไทย) ๒๔๒/๔๘๗-๔๘๘.

ธรรมเฉพาะเรื่องของผู้ใหญ่ แต่เป็นธรรมที่มนุษย์ทุกคนจะต้องมี และพึงปฏิบัติต่อมนุษย์ตลอดถึงสรรพสัตว์โดยทั่วหน้ากัน ดังตัวอย่าง เช่น “พระเจ้ามหาสุทิสสนะทรงออกจากเรือนยอดมหาวิทยาลัยเสด็จเข้าไปยังเรือนยอดทอง ประทับนั่งบนบัลลังก์เงิน ทรงมีเมตตาจิตแผ่ไปตลอดทิศที่ ๑ ทิศที่ ๒ ทิศที่ ๓ ทิศที่ ๔ ทิศเบื้องบน ทิศเบื้องล่าง ทิศเฉียง แผ่ไปตลอดโลกทั่วทุกหมู่เหล่าในที่ทุกสถาน ด้วยเมตตาจิตอันไพบุลย์ เป็นมหัคคตะไม่มีขอบเขต ไม่มีเวร ไม่มีความเบียดเบียนอยู่”^{๕๒}

๒.๔.๓ เมตตาในอารักขกัมมฐาน

เมตตาในอารักขกัมมฐานนี้เป็นเมตตาที่ผู้ประพฤติปฏิบัติตามต้องดำรงไว้ในจิตใจเสมอมิให้ขาด หมั่นเจริญไว้ในจิตใจเพื่อเป็นการปกป้องผู้ประพฤติปฏิบัติตามไม่ให้ตกอยู่ในความชั่ว ตั้งอยู่แต่ในความดี เป็นการรักษาไว้ซึ่งการมีเมตตาและเจริญให้ยิ่งขึ้นไป หมั่นแผ่เมตตาไปยังสรรพสัตว์ทั้งปวงให้เป็นสุข

อารักขกัมมฐาน แปลว่า กรรมฐานที่ควรรักษาไว้หรือกรรมฐานสำหรับอารักขาผู้ปฏิบัติ แปลได้ ๒ นัย คือ “ที่ว่าควรรักษาไว้ ก็คือควรที่ทุกคนจะพึงปฏิบัติอย่าให้ขาดจากใจให้ทำเสมอๆ ที่ว่ากรรมฐานสำหรับอารักขาผู้ปฏิบัติ ก็คือเมื่อใครปฏิบัติในหลักนี้แล้วจะได้ผลในทางคุ้มครองรักษาชีวิตจิตใจของตน และป้องกันการรังควาญของหมู่มาร”^{๕๓} อารักขกรรมฐาน ๔ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงเรียบเรียงไว้ มี ๔ ประการ คือ

“(๑) พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณพระพุทเจ้า ที่มีในพระองค์และทรงเกื้อกูลแก่ผู้อื่น

(๒) เมตตา แผ่ไมตรีจิตคิดจะให้สรรพสัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า

(๓) อสุภะ พิจารณาร่างกายของตนและผู้อื่นให้เห็นเป็นของไม่งาม

(๔) มานัสสติ นึกถึงความตายที่มีแก่ตนเป็นธรรม”^{๕๔}

ผู้มีกรรมฐานทั้ง ๔ ประการนี้อยู่ในใจย่อมเป็นผู้ที่มีโชคสามารถใช้ประโยชน์ได้ถึง ๒ ทาง คือ

๑. สำหรับผู้ทำความเพียรเพื่อละกิเลสก็ใช้กรรมฐาน ๔ นี้อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนา ต่อไปจนสิ้นกิเลส

๒. สำหรับคนทั่วไปเมื่อมีอารมณ์ร้ายอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นรบกวนจิตใจก็จำแนกดูว่าควรจะยกอารมณ์นั้นขึ้นพิจารณาในฐานใด เช่น

ถ้าปัญหาซับซ้อนก็ยกอารมณ์ขึ้นสู่ฐาน พุทธานุสสติ ถ้าเป็นปัญหาความโกรธเดือดดาลใจ ก็ยกอารมณ์ขึ้นสู่ฐานเมตตา ถ้าเป็นปัญหาเรื่องความรักใคร่ในกาม ก็ยกอารมณ์ขึ้นสู่ฐานอสุภะ ปัญหา

^{๕๒} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๖๒/๑๙๔.

^{๕๓} ปิ่น มุกกันต์, **แนวสอนธรรมะ**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๙๓.

^{๕๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาอมรินทรโรจน, **นวโกวาท ฉบับประชาชน**, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๒๐-๒๑.

เรื่องความมัวเมาประมาท กียกอารมณ์ขึ้นสู่ฐานมรณัสสติ แล้วก็กำจัดอารมณ์ร้ายๆนั้นออกจากใจ ได้ตรงกับคำที่พูดว่า เป็นกรรมฐานเครื่องรักษาใจ^{๕๕}

สรุปความว่า อารักขกรรมฐานทั้ง ๔ ประการนี้ ผู้ใดเจริญทุกๆวัน หรือทำบ่อยๆ ชื่อว่าเป็นผู้มีเครื่องอารักขามิให้ตกไปสู่ความหายนะหรือเดือดร้อนได้ ส่วนเมตตาในอารักขกัมมฐานนั้นก็คือ ธรรมสำหรับผู้บำเพ็ญเพียรเพื่อละกิเลส และเพื่อเป็นฐานในการบำเพ็ญวิปัสสนา เป็นข้อแรกในอัปปมัญญา เป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐาน ปฏิบัติเพื่อละพยาบาทหรือสำหรับผู้ที่มีโทสะจริตควรจะยกอารมณ์นั้นขึ้นพิจารณาสู่ฐานเมตตา ส่วนความหมายของเมตตา มีนัยดังที่กล่าวแล้ว

๒.๔.๔ เมตตาในเบญจธรรม

เมตตาในเบญจธรรมเป็นพื้นฐานของการรักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์ เมื่อศีลบริสุทธิ์ก็ทำให้เกิดสมาธิ และปัญญา ตามหลักการนี้เมตตาที่เป็นข้อหนึ่งที่สามารถยกระดับการทำศีลให้สมบูรณ์

เมตตาในเบญจธรรมหมายถึง กัลยาณธรรม ๕ ประการ คือ เป็นธรรมทำให้บุคคลเป็นกัลยาณชนหรือคนดี เป็นธรรมที่ควรประพฤติคู่กันไปกับเบญจศีล มีอยู่ ๕ ประการ ตามลำดับข้อ ดังนี้คือ

- ๑) เมตตากรุณา ความรักความสงสาร
- ๒) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริต
- ๓) กามสังวร สำรวมในกาม
- ๔) สัจจะ ความซื่อสัตย์หรือความจริงใจ
- ๕) สติสัมปชัญญะ ความระลึกได้และความรู้ตัว

ในที่นี้จะกล่าวแต่เฉพาะเมตตาในเบญจธรรม ข้อที่ ๑ เท่านั้น คือเมตตากรุณา ได้แก่ สิ่งที่ตรงกันข้ามกับความเบียดเบียน การที่บุคคลมีศีล ๕ ข้อที่ ๑ คือ ละเว้นจากการเบียดเบียน หรือละเว้นจากความช่วยยังไม่พอ จะต้องทำดี คือต้องมีธรรมะที่เป็นพื้นฐานทางด้านจิตใจ หรือเป็นจริยศาสตร์ อันเป็นข้อปฏิบัติขั้นพื้นฐาน เมตตาหรือความรักความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่นสัตว์อื่น อยากให้บุคคลอื่นสัตว์อื่นเป็นสุข “การทำกรพุดของผู้มีจิตเมตตานั้นย่อมปราศจากโทษ ไม่เป็นไปเพื่อประทุษร้ายเบียดเบียนผู้อื่น ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์สุขโดยฝ่ายเดียว เพราะผู้ที่มีจิตใจปราศจากอาฆาตพยาบาทเบียดเบียน เมื่อมีจิตหวังดีพุด และทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นไม่มีใครโกรธหรือเกลียดถึงกับตั้งตนเป็นศัตรูองร้าย จะมีแต่บุคคลที่มุ่งหวังดี รักใคร่นับถือ เพราะมนุษย์เรานี้หัวใจมุ่งจะทำดีต่อกันมากกว่าที่จะคิดร้ายต่อกัน เมื่อฝ่ายหนึ่งทำดีต่ออีกฝ่ายหนึ่งก็ย่อมรักใคร่ทำดีตอบบ้างเป็นธรรมดา”^{๕๖}

^{๕๕} ปิ่น มุฑกันต์, แนวสอนธรรมะ, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๙๓.

^{๕๖} ทรงวิทย์ แก้วศรี, เบญจศีล เบญจธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๒๐.

กรุณา คือ ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์ “ดังมีอรรถวิเคราะห์ว่า ปรทุกเข สติ สาธุนิ หทยกมปนิ กโรตีติ = กรุณา ธรรมชาติใด เมื่อสัตว์อื่นประสบทุกข์ย่อมทำความสะเทือนใจให้แก่ สาธุนิทั้งหลายธรรมชาตินั้นเรียกว่า กรุณา, อีกนัยหนึ่ง กิณาติ วา ปรทุกเข หีสติ วินาสตีติ = กรุณา ธรรมชาติใดยอมช่วยถ่วงดุลทุกข์ของสัตว์อื่น คือช่วยกำจัดช่วยปลดเปลื้องทุกข์ของสัตว์อื่นให้หมด ไป ธรรมชาตินั้นเรียกว่า กรุณา อีกนัยหนึ่ง กิริยติ ทุกขิตเตสุ ผรณวเสน ปสาร์ยตีติ = กรุณา ธรรมชาติ ใดอันบุคคลแก่กระจายไป คือระลึกไปในสัตว์ทั้งหลายผู้ประสบทุกข์ ด้วยรับเอามาเป็นทุกข์เสียเอง ธรรมชาตินั้นเรียกว่า กรุณา”^{๕๗} จากสารัตถะสำคัญของกรุณา และรายละเอียดต่างๆดังกล่าวมา จะ เห็นได้ว่า “กรุณา คือ ความสงสารเอ็นดู มีจิตใจหวั่นไหวเห็นผู้อื่นตกทุกข์ ใครจะช่วยให้เขาพ้นทุกข์ เช่น เห็นคนตกน้ำ เห็นคนถูกไฟไหม้บ้าน เห็นตนเจ็บป่วยตลอดจนแม้แต่สัตว์เดรัจฉานที่ตกอยู่ใน ความลำบากก็มีความสงสารความกรุณา มีความทุกข์ของคนอื่นเป็นอารมณ์ คนมีน้ำใจกรุณา ย่อมเกิด ความสะเทือนใจ อยากช่วยเหลือเมื่อเห็นผู้อื่นตกทุกข์ได้ยาก เมื่อมีทางช่วยเหลือได้ก็ช่วยเหลือตาม กำลังความสามารถ แม้สุดท้ายที่จะช่วยได้ก็มีความรู้สึกสงสาร”^{๕๘}

เมตตา กรุณา เป็นธรรมที่ต่อเนื่องกัน คือเมื่อบุคคลมีเมตตาอยู่ภายในใจแล้ว ย่อมที่จะ แสดงพฤติกรรมที่ตีออกมาภายนอก ถ้าหากไม่มีเมตตาอยู่ภายในใจแล้ว การแสดงออกที่เป็นไปในทาง ที่ดี ย่อมเป็นไปได้ยาก และแยกความหมายแทบจะไม่ออกว่าเมตตากับกรุณาต่างกันอย่างไร เกี่ยวกับ เรื่องนี้ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อรรถาธิบายไว้พอสรุปได้ดังนี้ เมตตากับกรุณา เมืองไทยใช้พูด กันอยู่เสมอ จนเป็นคำไทยสามัญแต่แยกความหมายไม่ค่อยออก ท่านได้บอกวิธีแยกความหมาย ระหว่างเมตตา กรุณาให้ชัดว่า ธรรมหมวดนี้ เป็นท่าทีของจิตใจสำหรับแสดงต่อผู้อื่น เมื่อเป็นธรรม สำหรับแสดงต่อบุคคลอื่น ความหมายจะชัดเจนก็ต่อเมื่อพิจารณาคุณสมบัติที่ผู้อื่นประสบว่าอยู่ใน สถานการณ์ใดแล้วเราจะใช้ธรรมข้อใด ถ้าบุคคลอื่นเขาอยู่เป็นปกติดี ไม่มีเรื่องเดือดร้อน และไม่ ประสบผลสำเร็จอะไรในกรณีเช่นนี้ จะต้องมีเมตตา คือความรักความปรารถนาดี ถ้าคนอื่นเขา เดือดร้อนหรือตกต่ำลงมาจากปกติ แล้วก็ควรจะมีธรรมข้อที่ ๒ คือ ความกรุณาซึ่งได้แก่ความมีใจ พลอยหวั่นไหว เมื่อผู้อื่นประสบความทุกข์แล้วก็อยากช่วยเหลือปลดเปลื้องทุกข์ของเขา ทำให้ขึ้นสู่ ภาวะปกติ^{๕๙}

เมตตา กรุณา เป็นของคู่กัน เมื่อเรามีใจอ่อนโยนมีไมตรี หรือมีใจเป็นมิตรต่อผู้ใดเราก็อยาก แสดงน้ำใจให้ปรากฏโดยช่วยบุคคลนั้น ซึ่งเป็นส่วนที่เรียกว่ากรุณา ยิ่งเมตตาหาขอบเขตมิได้ก็ยิ่งทำให้

^{๕๗} วิสุทธิ. (ไทย) ๒๖๒/๕๖๗.

^{๕๘} ปิน มุกกันต์, **บันทึกธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๑), หน้า ๒๐๘.

^{๕๙} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมสำหรับผู้สูงอายุ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๓๕-๓๖.

บุคคลนั้นได้บำเพ็ญประโยชน์แก่คนหมู่มากเป็นที่รักสรรเสริญของคนทั่วไปมากขึ้น และนอกจากนี้ เมตตากฎมายังเป็นธรรมที่สัมพันธ์กับหลักธรรมอื่น เช่น เมื่อเรามีธรรม ๒ ประการนี้ในใจแล้วการกระทำต่างๆก็ต้องแสดงออกมาภายนอกด้วยธรรมที่แสดงออกมาภายนอกก็คือ สังคหวัตถุ ๔ คือ “ทาน ปิยวาจาหรือเปยยวัชชะ อตถจริยา สมานัตตตา”^{๖๐} ซึ่งอธิบายโดยสังเขป ดังนี้

ทาน ได้แก่ ช่วยด้วยสิ่งของเพื่อแม่แสดงเมตตากฎมา

ปิยวาจาหรือเปยยวัชชะ ได้แก่ ช่วยด้วยถ้อยคำ คำแนะนำตักเตือน วาจาเป็นที่รัก

อตถจริยา ได้แก่ การบำเพ็ญประโยชน์ช่วยเหลือรับใช้ บริการผู้อื่น

สมานัตตตา หมายถึง การทำตัวให้เข้ากับเขาได้ วางตนสม่ำเสมอ

จากหลักธรรมที่ได้กล่าวอ้างมา จะเห็นได้ว่าเมื่อบุคคลมีเมตตากฎมาเป็นพื้นฐานอยู่ในจิตใจแล้ว การกระทำที่แสดงออกมาภายนอกย่อมเป็นไปในที่สร้างสรรค์ เป็นต้นว่า แสดงออกมาในทางกาย เช่น การพ่อแม่แบ่งปันทรัพย์หรือสิ่งของนอกตัว ทั้งวาจาไม่ใช่พูดหุ่ยเพียงอย่างเดียว ซึ่งอาจจะทำให้ปิยวาจาบกพร่องไป คำพูดสุภาพที่เป็นปิยวาจาที่แท้จริงนั้น จะต้องเกิดจากเจตนาดีที่ประกอบไปด้วยเมตตา คือปรารถนาให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์สุข พ้นจากความทุกข์ นอกจากนี้แล้วยังทำประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่บุคคลอื่นทำให้เขาเหล่านั้นได้รับความสะดวกสบายตลอดจนกระทั่งวางตนเสมอให้เข้ากันได้ไม่ถือตัว มีความยุติธรรม ๓ ข้อแรกจะมากำกับเมตตากฎมาและมุทิตา เป็นหลักในด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ส่วนข้อสุดท้ายคือสมานัตตตามาคู่กับอุเบกขา มีอุเบกขาเป็นหลักในด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับความจริงของโลก ในการควบคุมการแสดงออกมาภายนอกหรือด้านความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนจะเป็นไปด้วยความบริสุทธิ์ได้นั้น จะต้องมีเมตตากฎมาเป็นพื้นฐานอยู่ภายในจิตใจ ดังที่พระธรรมปิฎกได้อรรถาธิบายไว้ว่า “ในการบำเพ็ญความดีนั้น จะต้องทำให้ได้ทั้งภายในและภายนอก หากว่าไม่มีฐานอยู่ภายในไม่มีเมตตากฎมาเป็นต้น การช่วยเหลือที่เรียกว่า สังคหวัตถุ ๔ อาจทำได้ด้วยเจตนาที่ไม่สุจริตก็ได้ อาจจะทำด้วยความหลอกลวงและด้วยเจตนาเพื่อประโยชน์ส่วนตนก็ได้”^{๖๑}

เมตตากฎมาคือความรักความสงสารไม่ควรจำกัดอยู่ในหมู่มนุษย์เท่านั้น หากแต่ควรขยายไปสู่สิ่งมีชีวิตอื่นๆด้วย มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายควรอยู่ด้วยกันอย่างเป็นมิตรไม่มีสิ่งมีชีวิตใดควรถูกฆ่าโดยตั้งใจ ข้อปฏิบัติต่างๆ เช่น “ห้ามทิ้งเศษอาหารบนหญ้าสีเขียวเพราะอาจทำให้หญ้าตาย ห้ามทิ้งเศษขยะลงในน้ำซึ่งอาจทำลายชีวิตสัตว์น้ำ การจำพรรษาหน้าฝนเพื่อป้องกันการเหยียบย่ำไร่นาของชาวบ้านเสียหาย ล้วนแต่เป็นเครื่องชี้ให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีทัศนคติอันเป็นมิตรต่อภาวะของชีวิต

^{๖๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๑๑/๑๗๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๙๕, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐-๕๑, อง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕/๔๔๐.

^{๖๑} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตโต), บทบาทนักศึกษาศึกษาในการศึกษาพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๒๕-๒๗.

และสิ่งแวดล้อม”^{๖๒} ถ้ามองในสถานะตามเป็นจริง คำสอนในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะคำสอนเรื่องเมตตากรุณานี้ เป็นการสอนให้พิจารณาเห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย และงดเว้นจากการทำลาย ย่อมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของความเมตตากรุณาในลักษณะอีกรูปแบบหนึ่งด้วย

อีกประการหนึ่ง การที่จะให้ใครยอมรับในความเป็นผู้มีจริยธรรม หรือความเป็นบุคคลที่มีความใจดีนั้นจะต้องมีจริยธรรม ถ้าทางการแพทย์เขาจะเรียกว่ามีจรรยาบรรณ เรื่องง่ายๆ ก็คือเป็นหมอที่ดีจะต้องมีเมตตากรุณา หัวดี และปรารถนาให้เขาดี ช่วยให้เขาพ้นจากความทุกข์ร้อน เมื่อคนไข้ทำให้เป็นที่พอใจหรือโกรธผู้พยาบาลรักษา แพทย์ที่ดีจะต้องไม่โกรธตอบ เอาเมตตาตามากความโกรธ ความรำคาญ พยายามที่จะช่วยเหลือเขาให้บรรเทาทุกข์และหายจากโรค ไม่ทำหน้าทีเพราะต้องการที่จะเอาแต่ประโยชน์ตนฝ่ายเดียว จะต้องทำหน้าที่เพื่อประโยชน์สุขแก่คนอื่นด้วย ดังที่ท่านเจ้าพระยาสุเรนทรราชบัณฑิตได้กล่าวไว้ว่า “เมื่อได้เล่าเรียนมาก็เหมือนดังประกาศตนว่า เป็นแพทย์อยู่แล้วหน้าที่ของแพทย์ตนก็ต้องทำงานตามหน้าที่ ไม่เลือกแต่ที่จะได้ประโยชน์มากหรือน้อย”^{๖๓} จะเห็นได้ว่าผู้ที่มีเมตตากรุณาทั้ง ๒ ข้อนี้ ไม่ว่าจะไปในใครก็ตาม ถ้ามีอยู่ประจำตนแล้วการงานที่ตนทำก็จะประสบความสำเร็จจะมีแต่คนชอบพอนับถือ เมื่อเห็นคนที่เราช่วยเหลือไปแล้วสบายใจขึ้น มีความสุขมากขึ้น ความสุขเหล่านี้จะสะท้อนมาถึงเรา ทำให้รู้เรามีความสุขมากยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามลักษณะที่ควรเน้นของเมตตากรุณา ก็คือการที่ไม่จำเพาะเจาะจงเฉพาะบุคคลใดบุคคลหนึ่ง แต่ควรดำเนินไปเสมอเหมือนกันหมดไม่จำเพาะเจาะจง การฝึกฝนในเรื่องนี้ ถ้าพิจารณามองโลกในภาวะที่เป็นจริงโดยไม่มีอคติแล้ว ย่อมจะทำให้พบกับความจริงได้ และถือว่าเป็นสิ่งที่จะต้องทำให้มีขึ้นในจิตใจ ดังคำกล่าวที่ว่า “เมตตากรุณาของพระพุทธศาสนาไม่จำกัดสรรพสัตว์ทั้งหลาย จะต้องเป็นเป้าหมายแห่งความเมตตากรุณาด้วย ข้อนี้นับว่าพระพุทธศาสนาก้าวไปไกลถึงขณะที่การอนุรักษ์ธรรมชาติก็เป็นขอบเขตที่พึงประสงค์ในเรื่องนี้”^{๖๔}

สรุปความว่า หลักเมตตากรุณานั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาซึ่งมีฐานมาจากอหิงสธรรม คือการไม่เบียดเบียนสรรพสัตว์และพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมาในโลกเพราะพระมหากรุณาของพระบรมศาสดานั้นเอง ดังนั้นความปรารถนาดีหรือความรักที่บริสุทธิ์ เช่น เมตตานี้จึงเป็นคุณธรรมยิ่งใหญ่และสำหรับพระพุทธศาสนาแล้วมีลักษณะสากลครอบคลุมไปยังสิ่งมีชีวิตทั้งหมด

^{๖๒} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, **จริยศึกษา**, (นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๗), หน้า ๑๔๐.

^{๖๓} เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทรราชบัณฑิต, **จรรยาแพทย์**, (กรุงเทพมหานคร: คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล, ๒๕๒๗), หน้า ๓๙-๔๐.

^{๖๔} การศาสนา, กรม, **คู่มือการศึกษาระดับอุดมศึกษา ตอนที่ ๒**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), หน้า ๙๗.

ความสำคัญในเรื่องนี้ก็คือว่าเป็นความรัก ความปรารถนาดีที่ไม่หวังสิ่งตอบแทนใดๆมีแต่พลังช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้บรรลุความสุขความเจริญและความก้าวหน้าอย่างเต็มที่

๒.๔.๕ เมตตาในทศบารมี

เมตตาในทศบารมี หมายถึง คุณธรรมที่จะนำผู้ปฏิบัติให้บรรลุสัมมาสัมโพธิญาณ “ดังพระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ตั้งนี้ว่า การบำเพ็ญบารมีอันเป็นเครื่องบ่มพระโพธิญาณเหล่านี้จัดเป็นบารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปรมัตถบารมี ๑๐”^{๖๕} ใน “บารมี ๑๐”^{๖๖} คุณธรรมคือเมตตาที่จัดเป็นบารมีธรรมนี้มี ๓ ชั้น คือขั้นต้นเรียกว่าเมตตาบารมี ขั้นที่ ๒ เรียกว่าเมตตาอุปบารมี ขั้นที่ ๓ เรียกว่าเมตตาปรมัตถบารมี และการที่บำเพ็ญเมตตาบารมีให้บริบูรณ์ได้นั้น จะต้องบำเพ็ญครบทั้ง ๓ ชั้น จะได้อธิบายถึงเมตตาซึ่งเป็นคุณธรรมที่ท่านจัดเข้าเป็นบารมีธรรมตามลำดับ ดังต่อไปนี้

๒.๔.๕.๑ เมตตาบารมี เมตตาบารมี คือ เมตตาของผู้บำเพ็ญประโยชน์แห่งพระโพธิญาณ รักษาปฏิบัติในเมตตายิ่งกว่าคนที่รักและทรัพย์สิน และปรารถนาวิเสสวิสุทธิมรรคในภาคสมาธิเทศ ได้ อธิบายถึงวิธีการแผ่เมตตา และประโยชน์ที่จะผลพวงได้จากการเจริญเมตตาธรรม กล่าวคือการบำเพ็ญเมตตาบารมีนี้ ก็มีลักษณะคล้ายกับการเจริญเมตตาพรหมวิหาร ในปรภณวิเสสวิสุทธิมรรค คือการยึดเอาเมตตาธรรมเป็นอารมณ์เช่นเดียวกัน เพราะการอบรมจิตให้มีเมตตาอยู่เสมอๆนั่นก็คือการเจริญเมตตาบารมี ผู้บำเพ็ญบารมีข้อนี้จะต้องมีเมตตาตลอดเวลาจะต้องแผ่เมตตาอยู่เสมอ ผู้เจริญเมตตาเนืองๆก็จะมีเมตตาช่วยคุ้มครอง แม้บางครั้งอาจจะหลีกเลี่ยงบาปชนไม่พ้น แต่ว่าเมตตานี้ก็ช่วยได้เหมือนดังเช่น ในสุวรรณสามชาดกมีเรื่องเกี่ยวกับเมตตา ซึ่งมีเนื้อหาพอสรุปได้ดังนี้

สมัยที่พระพุทธองค์เจริญเมตตาบารมี พระองค์เสวยพระชาติเป็นพระสุวรรณสามซึ่งเป็นบุตรของพราหมณ์สองคนผิวเมื่อยที่บำเพ็ญพรตอยู่ในป่า วันหนึ่งบิดามารดาของสุวรรณสามได้ถูกงูพิษพันพิษเข้านัยน์ตาจนตาบอดหมดทั้งสองคน “สุวรรณสามก็ได้ทำหน้าที่ปรณนิบัติรับใช้ นอกจากจะเอาใจใส่ดูแลปรณนิบัติพ่อแม่แล้วยังเจริญเมตตาเป็นประจำ ด้วยอำนาจของเมตตาสัตว์ป่าทั้งหลายจึงไม่ทำอันตรายและให้ความคุ้มครองเป็นมิตรสหาย”^{๖๗}

^{๖๕} ชู.พุทธ. (ไทย) ๓๓/๑๒๒/๓๗๖.

^{๖๖} ได้แก่ ทานบารมี ศีลบารมี เนกขัมมบารมี ปัญญาบารมี วิริยบารมี ขันติบารมี สัจจบารมี อธิฐานบารมี เมตตาบารมี อุpekขาบารมี, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๓๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓๙-๒๔๐.

^{๖๗} กิตติวุฑฒ โภคิน, บารมีปริทรรศน์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๘), หน้า ๔๗-๔๘.

ต่อมาพระเจ้ากบิลยักษกษัตริย์นครพาราณสีเข้าป่าล่าสัตว์และได้แอบซ่อนอยู่มองเห็น สุวรรณสามและสัตว์ต่างๆแวดล้อมมากมาย กำลังออกไปตักน้ำเพื่อจะไปให้บิดามารดาที่ “อาศรม”^{๖๘} จึงได้ยิงลูกธนูที่อาบด้วยยาพิษไปถูกสุวรรณสาม ก่อนที่สุวรรณสามจะล้มลงด้วยอำนาจของลูกศรที่ อาบด้วยยาพิษนั้น ได้กล่าวเรียกหาผู้ยิงตนด้วยวาจาอันอ่อนหวานโดยไม่แสดงความโกรธว่า “ใครกัน หนอใช้ลูกศรยิงเรา ผู้ประมาทกำลังนำน้ำไปอยู่ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์คนไหนแอบซุ่มยิงเรา”^{๖๙} พระราชาพาราณสีได้ทรงฟังเรียกเช่นนั้นก็มีพระหฤทัยอ่อน แล้วได้เสด็จเข้าไปหาสุวรรณสาม ซึ่งนอน กระวนกระวายคร่ำครวญอยู่ว่า ต่อไปนี้จะได้ใครเป็นผู้เลี้ยงมารดาบิดา ครั้นพระราชาได้ทรงถามและ ได้ทรงทราบเกี่ยวกับความเป็นมาของสุวรรณสามแล้ว ทรงเสียพระหฤทัยต่อสิ่งที่ได้ทรงกระทำไป และก็รับจะทรงเป็นผู้อุปการะมารดาบิดาของสุวรรณสาม

ในขณะนั้น สุวรรณสามก็ได้สลบไปเพราะลูกศรที่อาบด้วยยาพิษ พระราชาแห่งพาราณสีก็ได้เสด็จไปยังอาศรม ซึ่งเป็นที่อยู่ของมารดาบิดาของสุวรรณสามได้ทรงทำการปรนนิบัติ และได้แจ้งให้ บิดามารดาของสุวรรณสามทราบตามเหตุการณ์ที่ได้เกิดขึ้น ทั้ง ๒ ท่านก็มีความเศร้าโศกและได้ตั้งสัจ จาธิษฐานเพื่อถอนพิษลูกศรว่า “ลูกสามนี้ได้เคยมีปกติประพฤติธรรมมาก่อน มีปกติประพฤติ พรหมจรรย์มาก่อน มีปกติกล่าวคำสัตย์มาก่อน เป็นผู้เลี้ยงมารดาและบิดา เป็นผู้มอบนมต่อผู้ใหญ่ใน ตระกูล เป็นที่รักยิ่งกว่าชีวิตของเรา ด้วยสัจวาจານี้ ขอพิษของลูกสามจงเสื่อมหายไป”^{๗๐} พราหมณ์ผู้ เป็นบิดาได้ยินดังนั้นก็ตั้งจิตอธิษฐานเช่นเดียวกัน ส่วนนางพะสุนทรเทพธิดาก็ตั้งสัตยาธิษฐานว่า “เราอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์มานาน ไม่มีคนอื่น จะเป็นใครก็ตาม เป็นที่รักของเรายิ่งกว่าสามกุมาร ต้นไม้ ทั้งหมดที่ภูเขาคันธมาทน์ล้วนแต่เป็นไม้หอม ด้วยสัจวาจານี้ ขอพิษของสามกุมารจงเสื่อมหายไป”^{๗๑} ทันใดนั้นก็เกิดความอัศจรรย์ ๔ อย่างขึ้นในขณะเดียวกัน คือ

“๑) สุวรรณสามหายจากโรค ลูกขึ้นได้เหมือนคนดี ๆ ๒) ตาของดาบสเป็นปกติ ๓) แสง อรุณขึ้น ๔) ท่านทั้ง ๔ คือ สุวรรณสาม ทูลดาบส ปาโรคาบาสินี และพระเจ้ากบิลยักษมาปรากฏใน อาศรมสถาน”^{๗๒} พระโพธิสัตว์สุวรรณสามทูลถามถึงเหตุการณ์ต่างๆที่ได้เกิดขึ้น ต่อจากนั้นพระเจ้า กบิลยักษตรัสขอให้พระโพธิสัตว์เป็นสรณะในพระองค์ พระโพธิสัตว์จึงถวายอนุศาสน์ให้พระเจ้ากบิล

^{๖๘} อาศรม หมายถึง ที่อยู่ของนักพรต (พระธรรมปิฎก, ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๑๖.

^{๖๙} ชู.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๒๙๖/๒๒๙.

^{๗๐} ชู.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๘๒-๓๙๖/๒๔๑-๒๔๒.

^{๗๑} ชู.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๓๙๘-๓๙๙/๒๔๒.

^{๗๒} แปลก สนธิรักษ์, **เล่าเรื่องพระเจ้าลิขชาติ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖), หน้า ๑๑๔.

ยักษ์ทรงดำรงอยู่ใน “ทศพิธราชธรรม”^{๗๓} มีให้ทรงประมาท “ฝ่ายพระโพธิสัตว์สุวรรณสามก็บำรุงบิดามารดาให้เป็นสุข ทำทานให้บังเกิดพร้อมด้วยบิดามารดาให้เสื่อมจากฉนวน ในที่สุดแห่งอายุขัยก็มีพรหมโลกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า”^{๗๔}

จากสาระสำคัญของสุวรรณสามชาดกดังกล่าวมานี้ชี้ให้เห็นว่า ลูกศรที่อาบด้วยยาพิษที่แผ่ซ่านไปทั่วกายของพระโพธิสัตว์สุวรรณสาม แต่พระโพธิสัตว์สุวรรณสามสามารถระงับความเจ็บปวดที่แผ่ซ่านด้วยอำนาจยาพิษได้ด้วยเมตตาบารมีที่ได้บำเพ็ญมาด้วยอำนาจของความกตัญญูกตเวทิตะ และด้วยความอ่อนน้อมที่มีต่อผู้ใหญ่ในวงศ์ตระกูล ทำให้พระโพธิสัตว์สุวรรณสามหายจากพิษภัยทั้งปวง สุวรรณสามชาดกที่พระพุทธรองค์ได้ทรงแสดงนี้ ทำให้เราทราบถึงผลแห่งเมตตาธรรมที่บุคคลเจริญอยู่เป็นปกตินั้น อานุภาพของเมตตาธรรมเป็นต้นนั้นสามารถที่จะช่วยได้ แม้ว่าจะถูกยิงด้วยลูกศรที่อาบด้วยยาพิษหรือจะถูกประทุษร้ายจากคนพาลก็ไม่ถึงกับสิ้นชีพิตักษัยเหมือนดังเช่นพระโพธิสัตว์สุวรรณสาม และอีกอย่างหนึ่ง เมตตาธรรมที่สุวรรณสามได้เจริญในครั้งนั้นจัดเป็นเมตตาบารมี ถือได้ว่าเป็นสาเหตุก่อให้เกิดสันติภาพโดยแท้จริง

๒.๔.๕.๒ เมตตาอุปบารมี เมตตาอุปบารมี คือ เมตตาของผู้บำเพ็ญเพื่อโพธิญาณ รักษาปฏิบัติในเมตตายิ่งกว่ารักษาอวัยวะของตน เป็นบารมีระดับกลางหรือบารมีขั้นจวนจะสูงสุดได้แก่บารมีที่บำเพ็ญยิ่งกว่าบารมีปกติ แต่ยังไม่ถึงที่สุดที่จะเป็นปรমัตถธรรมบารมี เช่น สละทรัพย์ภายนอกเป็นทานบารมี สละอวัยวะเป็นทานอุปบารมี สละชีวิตเป็นทานเรียกว่าทานปรมัตถอุปบารมี การบำเพ็ญเมตตาอุปบารมีธรรมแห่งพระพุทธรองค์ เมื่อครั้งยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติ ซึ่งจัดเป็นอุปบารมีธรรม ดังอุทาหรณ์ประกอบโดยสังเขปดังต่อไปนี้ในอดีตกาลมีพราหมณ์ ๒ คน เป็นชาวเมืองโกสัมพี ต่อมาภายหลังได้พากันสละทรัพย์สมบัติมหาศาลไปบำเพ็ญตนเป็นฤๅษีอยู่ ณ หิมะวันตประเทศเป็นเวลานานถึง ๕๐ ปี ฤๅษีองค์หนึ่งมีนามว่า มณฑยฤๅษี และฤๅษีองค์หนึ่งมีนามว่า กัณหาทีปายนฤๅษี หลังจากได้บำเพ็ญตบะมานาน คราวหนึ่งท่านฤๅษีทั้งสองจึงพากันออกจากหิมะวันตประเทศไปสู่บ้านตำบลหนึ่งในแคว้นกาสิ คฤหัสถ์คนหนึ่งผู้ซึ่งเป็นสหายของมณฑยฤๅษีในตำบลบ้านนั้นมีศรัทธา จึงสร้างบรรณศาลาหลังใหญ่ให้ฤๅษีทั้งสองพักอาศัยอยู่เป็นเวลานานถึง ๔ ปี ต่อมาฤๅษีทั้งสองเดินทางไปเมืองพาราณสีและพักอาศัยอยู่ในป่าช้าแห่งหนึ่ง พักอยู่อย่างสุขสบาย ระยะเวลาต่อมาอีกกัณหาทีปายนฤๅษีได้กลับไปสู่ที่บรรณศาลาในแคว้นกาสิเหลือเพียงมณฑยฤๅษีผู้เดียว ราตรีหนึ่งปรากฏว่ามีโจรเข้าไปลักขโมยในเมืองหลวงนี้มาหึ่งของไว้ที่ประตูบรรณศาลาแล้วหนีไป เมื่อคณะเจ้าของผู้ติดตามไปถึงและเห็นห่อของก็คิดว่ามณฑยฤๅษีเป็นโจรจึงพากันทุบตีแล้วนำเอาตัวไปถวายพระราชอาญา ฝ่ายพระราชาก็ยังไม่ทันทรงไต่สวนให้ตีและริบสังให้นามมณฑยฤๅษีไปเสียด้วยหลาว ราช

^{๗๓} ทาน สีล ปริจจาคะ มัททวะ ตปะ อักโกชะ อวิหิงสา ขันติ อวิโรธนะ ขุ.ชา. ๒๘/๑๘๖/๗๒.

^{๗๔} เกษม บุญศรี, บารมีสาริต, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสมัย, ๒๕๑๓), หน้า ๓๓๑.

บุรุษจึงได้นำถาดและไปเสียบด้วยหวายไม้ตะเคียน ไม้สะเดาและหวายเหล็ก แต่ก็เสียบไม่เข้าจน ปัญญาไม่รู้ว่าจะกระทำประการใด ฝ่ายมณฑลยถาษีได้รับโทษโดยไม่มีความผิดก็ให้อัจฉรยใจในตนเองนัก จึงใคร่ครวญถึงเวรกรรมที่ตนเคยทำมาก็ทราบว่ “เมื่อก่อนตอนเป็นบุตรช่างไม้ได้ใช้ไม้ทองเหลืองเสียบกันแมลงวันเล่นและแมลงวันนั้นไม่ตาย เมื่อเห็นเวรกรรมของตนเช่นนี้แล้วก็ปลงตก จึงบอกให้พวกราชบุรุษใช้หวายไม้ทองเหลืองเสียบตน พวกราชบุรุษรีบปฏิบัติตามที่ทำให้มณฑลยถาษีได้รับทุกขเวทนานักหนา”^{๗๕}

ไปกัณฑ์ที่ปายนถาษีผู้พระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นสหายให้ออกจากแคว้นกาสิเพื่อนมาเยี่ยมมณฑลยถาษี ครั้นได้เห็นสหายได้รับโทษทรมานเช่นนั้นจึงเข้าไปใกล้ๆ แล้วจึงไต่ถาม เมื่อทราบว่าไม่มีความผิด จึงถามถึงกำลังใจว่า “ท่านจะรักษาใจไม่ให้ขุ่นเคืองต่อผู้ที่ลงโทษท่าน และท่านมีใจเมตตาแม้ในศัตรูผู้ให้ร้ายต่อท่านได้หรือไม่”^{๗๖} มณฑลยถาษีผู้เป็นสหายตอบว่าได้ “ดีแล้วสหายร่เมงาของท่านผู้มีศีลมีเมตตาเช่นนี้ทำให้เราเป็นสุข”^{๗๗} พุดจบแล้วมณฑลยถาษีถาษีผู้ใคร่ในการเจริญเมตตาก็เข้าไปนั่งฟังหวายนั้นตอนเช้าพวกราชบุรุษได้นำความกราบทูลพระราชา พระองค์พิจารณาแล้วทรงทราบว่าพระองค์ลงโทษผิดไปเพราะขาดการใคร่ครวญ จึงเสด็จไปตรัสถามกัณฑ์ปายนถาษีว่าทำไมท่านจึงมานั่งอยู่เช่นนี้ ก็ได้ทราบว่ามณฑลยถาษีผู้เป็นสหายรักของกัณฑ์ปายนถาษีเป็นผู้มีจิตสูง มีเมตตาแก่เหล่าสัตว์ ไม่โกรธเคืองแม้แต่บุคคลผู้ให้ร้ายท่านกัณฑ์ปายนถาษีเองก็เป็นสุขใจที่จะได้อยู่ใกล้ๆ ได้ร่เมงาของท่านผู้มีคุณธรรมเช่นนี้ อนึ่งกัณฑ์ปายนถาษีได้ตรัสถามพระราชาว่าถาษีผิดหรือไม่ พอทราบว่าถาษีไม่ผิดแต่พระราชาผิดเองที่ด่วนลงโทษกัณฑ์ปายนถาษีจึงได้กล่าวว่า “ผู้ที่เขาตั้งให้เป็นพระราชาควรจะได้พิจารณาให้ดีเสียก่อนแล้วค่อยทำอะไรลงไปจึงจะเป็นการดี”^{๗๘} ดังนี้แล้วจึงได้แสดงธรรมราชาได้สดับต่อไปอีก

จากเรื่องทีกล่าวมาแสดงให้เห็นถึงการสั่งสมอุปการมีของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ทำให้เรามองเห็นคุณค่าของเมตตาและขันติซึ่งธรรมทั้ง ๒ ข้อนี้เป็นเหตุผลของกันและกัน คือเมื่อบุคคลใดมีเมตตาจะทำให้บุคคลนั้นมีความอดทนหรือเมื่อบุคคลใดมีความอดทนก็จะทำบุคคลนั้นมีเมตตา เหมือนดังเช่นกรณีของมณฑลยถาษี และทำให้มีความรู้ความเข้าใจแจ่มแจ้งว่าการให้อภัยก็เป็นการเจริญเมตตาด้วยเช่นกัน

๒.๕.๕.๓ เมตตาปรมัตถปารมี เมตตาปรมัตถปารมีคือเมตตาของผู้บำเพ็ญเพื่อพระโพธิญาณรักษาและปฏิบัติในเมตตายิ่งกว่าชีวิต หมายถึง บารมียอดเยี่ยมเป็นปารมีระดับสูงสุดกว่าอุป

^{๗๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี, โลกนาถทีปนี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๐.

^{๗๖} พระธรรมธีรราชมหามุนี, โลกนาถทีปนี, หน้า ๑๑๐.

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๐.

^{๗๘} อ่างแล้ว.

ปารมี เช่น การสละชีวิตเป็นทาน เป็นปรมัตถปารมี เป็นต้น ดังตัวอย่างเช่น พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อครั้งพระองค์เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ในอดีตชาติได้ทรงสร้างเมตตาปารมัตถปารมีธรรม โดยในครั้งนั้นเสด็จในตระกูลกษัตริย์และได้เสวยสิริราชสมบัติมีพระนามว่า สมเด็จพระเจ้าเอกราชแห่งกรุงพาราณสี พระองค์ทรงบำเพ็ญ “ทศพิธราชธรรม”^{๗๙} สมาทาน “กุศลกรรมบถ ๑๐”^{๘๐} ประการมิให้ขาดทรงสงเคราะห์มหาชนด้วย “สังคหัตถุ ๔”^{๘๑} ประการเป็นนิตย เป็นผู้มีจิตประกอบด้วยคุณธรรมอันสูงยิ่ง อยู่มาคราวหนึ่งพระเจ้าทัฬหเสนราชแห่งโกศลนครใคร่จักได้กรุงพาราณสีมาครอบครองไว้ในพระราชอำนาจจึงได้ยกกองทัพมาประชิดเมืองพาราณสีพระเจ้าเอกราชกลัวศึกจะขาดจึงไม่ทรงอนุญาตให้มีการต่อสู้ ปล่อยให้ข้าศึกมาถึงพระนครจนกระทั่งจับพระองค์ได้ พระเจ้าทัฬหเสนผู้มีพระทัยอันโหดร้าย ได้โปรดให้มัดมือไพล่หลังให้นำไปแขวนห้อยพระเศียรที่ประตูพระนครเป็นการทรมานและประจาน ถึงกระนั้น พระเจ้าเอกราชผู้มีพระทัยมั่นในเมตตาก็มิได้ทรงกลดเคืองในอิริยาศน์ตรูกลับทรงแผ่เมตตาจิตไปยังพระเจ้าทัฬหเสนว่า “ขอให้พระเจ้าทัฬหเสนผู้ซึ่งประทุษร้ายเราในครั้งนี้ จงทรงมีพระชนม์ชีพยืนยาวทรงพระเจริญยิ่งขึ้นไป”^{๘๒} ครั้นพระองค์ดำรงพระสติมั่นแผ่เมตริจิตอยู่อย่างนี้ทุกขณะด้วยอำนาจแห่งเมตตาของพระองค์ เครื่องพันธนาการที่เหล่าทหารมัดไว้นั้นก็หลุดไปสิ้น และพระองค์เองก็ลอยขึ้นไปประทับอยู่บนอากาศ ทันใดนั้นพระเจ้าทัฬหเสนทรงมีพระอาการเร่าร้อนในพระวรกายยิ่งนัก จึงตรัสถามราชบุโรหิตได้ทรงทราบความว่า การที่พระองค์ทรงเป็นไปเช่นนี้เป็นด้วยเหตุที่ลงโทษพระเจ้ากรุงพาราณสีผู้มีคุณธรรม จึงรับสั่งให้พวกทหารไปปล่อยพระเจ้าพาราณสี เมื่อเหล่าทหารรีบเร่งกันมาก็ได้เห็นพระองค์ทรงพ้นจากเครื่องจองจำแล้ว จึงกลับมาบังคมทูลให้พระเจ้าเหนือหัวทราบโดยตลอด พระเจ้าทัฬหเสนจึงรีบเสด็จมากราบบังคมทูลขอพระราชทานอภัยแล้วทูลสดุดีพระเจ้าเอกราชว่าทรงมีพระฉวีวรรณผุดผ่อง และทรงมีพลังกายแล้วคล่องดี พระเจ้าศรีตรัสบอกถึงความที่พระองค์ทรงมีพระเมตตา และขันติมั่นทั้งทรงให้ทาน และรักษาศีลในอดีตเสมอมา... เพราะทรงพระปราชัยในพระประวัติตอนเป็นพระเจ้าเอกราชผู้มีเมตตาเป็นเหตุพระพุทธรูปเจ้าจึงทรงมีพุทธพจน์ไว้ในพระเอกราชจริยาว่า

“ในกาลที่เราเป็นพระราชาปรากฏนามว่าเอกราช ครั้งนั้นเราอธิษฐานศีลที่บริสุทธิ์ยิ่งปกครองแผ่นดินใหญ่ สมาทานกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการ ประพฤติโดยไม่มีเศษ สงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหัตถุ ๔ ประการ เมื่อเราเป็นผู้ไม่ประมาทประโยชน์ในโลกนี้ และประโยชน์ในโลกหน้า ด้วยอาการอย่างนี้ พระเจ้าโกศลพระนามว่าทัฬหเสนมาชิงเอานครของเราไป ทรงทำข้าราชการ ขวานิคมน้อมด้วยทหาร ชาวชนบทให้อยู่ในเงื้อมพระหัตถ์หมดแล้ว ตรัสสั่งให้ฝังเราเสียในหลุม เราเห็นหมู่

^{๗๙} พุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๘/๑๗๖/๑๑๒.

^{๘๐} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔๖/๔๘๓-๔๘๔.

^{๘๑} อ.จ.ต.ก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐.

^{๘๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี, โลกนาถทีปนี, หน้า ๑๗๓.

อำมาตย์ที่แย่งชิงราชสมบัติที่มั่งคั่งภายในนครเราไปเหมือนบุตรที่รัก บุคคลมีเมตตาเสมอเราไม่มี นี่เป็นเมตตาบารมีของเรา ฉะนี้แล”^{๘๓}

การบำเพ็ญบารมีในพระชาติที่พระเจ้าเอกราชนี้ จะเห็นได้ว่านอกจากพระองค์จะบำเพ็ญเมตตาขั้นสูงสุดแล้วยังทรงยึดหลักเบญจศีล หลักกุศลกรรมบท ๑๐ ประการ และหลักสังคหวัตถุ ๔ ประการ ในการปกครองประเทศอีกด้วย เมตตาที่พระเจ้าเอกราชทรงบำเพ็ญนี้จัดเป็นเมตตาปรมัตตบารมี ซึ่งเป็นเมตตาขั้นสูงสุดแห่งสมเด็จพระพุทธเจ้าของเราในอดีต โดยที่ทรงมุ่งหวังเพื่อให้ได้มาซึ่ง “สัมมาสัมโพธิญาณ”^{๘๔} จากสารัตถะสำคัญของเมตตาปรมัตตบารมีดังกล่าวมา จะเห็นได้ว่าพระบรมโพธิสัตว์ทั้งปวงย่อมมีพระทัยประกอบด้วยเมตตามีน้ำพระทัยใคร่จะให้สรรพสัตว์ประสบความผาสุก โดยทรงมุ่งหวังว่าพระสัมมาสัมโพธิญาณจะสำเร็จลงได้ก็ด้วยเมตตาธรรมเป็นสำคัญ ดังนั้น พระโพธิสัตว์ทั้งหลายจึงพยายามสั่งสอนและอบรมเมตตาธรรมให้มากขึ้นทุกภพทุกชาติ เพื่อให้สัมฤทธิ์ผลเป็นความสุขแก่คนทั้งหลาย บางคราวถึงกับเอาชีวิตเข้าแลกเพื่อให้คนอื่นสัตว์อื่นได้รับความสุขในกรณีที่พระบรมโพธิสัตว์ทั้งหลายมีน้ำพระทัยประกอบไปด้วยเมตตาธรรม มีอุปมากล่าวไว้ว่า “ตามธรรมดาอุทกวาริที่สะอาดเย็นใสย่อมแผ่ความชุ่มฉ่ำให้แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย เมื่อมีความปรารถนาบายหน้าลงมาตักน้ำดื่มกินน้ำในธารนั้นแล้วอุทกวาริย่อมให้รสแผ่ความเย็นชื่นเข้าไปทุกถ้วนหน้า ไม่ได้เล็กลงว่าคนนั้นเป็นคนดีหรือคนเลวฉนั้นใด พระบรมโพธิสัตว์ก็เป็นเช่นนั้น เมื่อมีจิตใจที่มุ่งมั่นต่อพระโพธิญาณอันประเสริฐแล้วย่อมพยายามเสริมสร้างเมตตาทำให้มีมากในจิต เพื่อแผ่กว้างออกไปไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีจิตประทุษร้ายแม้กระทั่งศัตรู แผ่แต่ความเย็นใจไปทั่วสารทิศเพื่อให้สำเร็จเป็นเมตตาบารมี ยิ่งๆขึ้นไปจนกว่าจะได้บรรลุพระโพธิญาณ”^{๘๕}

๒.๔.๖ เมตตาในสาราณียธรรม

เมตตาในสาราณียธรรม คือธรรมเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน หลักการอยู่ร่วมกันโดยทั่วไปแล้ว การอยู่ร่วมกันต้องมีความเคารพ ความสามัคคี ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันเป็นการแสดงหรือจำแนกเมตตาออกมาในรูปของการปฏิบัติทางกายทางวาจาและทางใจ สาราณียธรรมนั้นมี ๖ ประการคือ เมตตากายกรรม เมตตาวาจากรรม เมตตามโนกรรม สาธารณโภคี สีลสามัญญตา และทิวาสัมสามัญญตา ซึ่งผู้สนใจใฝ่รู้เพื่อศึกษาค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมได้จากพระไตรปิฎกหรือตำรา

^{๘๓} ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๑๔-๑๑๘/๗๗๓-๗๗๔.

^{๘๔} สัมมาสัมโพธิญาณ หมายถึง ญาณเครื่องตรัสรู้เองโดยชอบ, พระธรรมปิฎก, ป.อ. ปยุตโต, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๓๑.

^{๘๕} พระเทพมุนี, ศาสตราจารย์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: สารมณฑลชน, ๒๕๓๔), หน้า ๖๕-๖๖.

ทางพระพุทธศาสนาซึ่งมีอยู่แพร่หลายทั่วไป แต่ในที่นี้จะอธิบายเฉพาะส่วนที่เกี่ยวข้องด้วยเมตตา คือ เมตตากายกรรม วจีกรรม และมโนกรรม ดังนี้

เมตตากายกรรม “คือการแสดงพฤติกรรมทางใจต่อกันเมื่อความรักอันเป็นผลที่จิตใจ ซึ่งมีความรักความหวังดีแสดงออกมา”^{๘๖} เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันด้วยการปฏิบัติทางกาย เช่น การดูแลเอาใจใส่ในยามป่วยไข้ ช่วยแบ่งเบาภาระ ช่วยทำกิจกรรมต่างๆ ช่วยระวังรักษาทรัพย์สินให้พ้นจากความเสียหาย ถ้าทำอย่างเสียไม่ได้ทำเพราะเงื่อนไขบางสิ่งบางประการ หรือเพราะหวังประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง ถ้าไม่ทำแล้วจะไม่ได้ผลประโยชน์ตอบแทนเหล่านี้ เป็นต้น มิใช่เมตตาทางกาย

เมตตาวจีกรรม ได้แก่ การกล่าวคำสุภาพที่อ่อนหวานและมีสารประโยชน์ต่อกันทั้งต่อหน้าและลับหลัง เมตตาทางวาจาสำหรับพระสงฆ์ก็คือ “การสอนธรรม การแสดงธรรม สำหรับคฤหัสถ์ก็คือ การพูดจาในเรื่องของการทำบุญการทำกุศลต่างๆ เช่น พูดถึงการไปนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ เป็นต้น พูดแนะนำชักชวนคนทำบุญ มองกว้างออกไป การพูดที่เปล่งออกมาจากรักความหวังดี โดยหมายที่จะให้เป็นคุณประโยชน์แก่ผู้ฟัง”^{๘๗} การพูดหรือคำพูดที่รุนแรงของบิดามารดาครูอาจารย์ เต็มไปด้วยความปรารถนาดีไม่จัดว่าเป็นผรุสวาทแต่ถือว่าเป็นปียวาจาหรือเมตตาธรรมวาจา จะเห็นได้ว่าเมตตาทางวาจานั้นคือการพูดประกอบด้วยวาจาสุภาพคือถูกจังหวะเวลาเป็นความจริงประสานสุข เต็มไปด้วยประโยชน์มีคุณค่าต่อสรรพสัตว์

เมตตามโนกรรม ได้แก่ มองดูกันด้วยใบหน้าอันยิ้มแย้มแจ่มใสมีความปรารถนาดีและคิดทำประโยชน์ต่อกัน เมตตามโนกรรมยังหมายถึงความรู้สึกนึกคิดปรารถนาดี เช่น อยากเห็นคนมีความสุขมีความเจริญอยากให้เขาพ้นทุกข์พ้นความเดือดร้อน แม้ยังไม่ได้ลงมือทำอะไรพูดอะไรแต่กระแสน้ำความรู้สึกนึกคิดเช่นนั้น อาจทำให้เห็นได้ทางสีหน้าและแววตา “สำหรับบรรพชิตนั้น ภิกษุผู้ที่ตั้งขึ้นตอนเช้ากระทำกิจวัตรกวาดอาวาสวิหารลานพระเจดีย์อยู่ในที่สงัด แผ่ความปรารถนาดีว่าภิกษุทั้งหลายจงมีความสุขปราศจากทุกข์ไม่มีเวรภัยอยู่เถิดตั้งนี้เป็นต้น”^{๘๘} จะเห็นได้ว่าเมตตามโนกรรมก็คือการแผ่เมตตาจิต นั่นเอง ยังไม่ได้แสดงออกทางกายทางวาจาที่จะก่อให้เกิดผลแต่อย่างใด แต่ก็ถือว่าเมื่อคิดและปรารถนาในใจเช่นนี้แน่นอนว่าเมื่อแสดงออกมาภายนอกหรือทางกายทางวาจาย่อมเป็นสิ่งดีและมีประโยชน์ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจซึ่งกันและกันเป็นการทำในใจที่ถูกต้อง

“เมตตานั่นเมื่อบำเพ็ญได้เพียงระดับต่างๆ ไปก็จะได้รับอานิสงส์ในแง่จริยธรรมคือเป็นคนไม่ค่อยมีศัตรู แต่ถ้าบำเพ็ญได้ถึงขั้นแก่กล้าจริงๆ แล้วก็จะได้รับอานิสงส์ในลักษณะที่เป็นอนุภพมหัศจรรย์เมตตา ๓ ทางมิใช่เป็นพื้นฐานสำคัญในแง่ส่วนตัวหรือส่วนบุคคลเท่านั้น แต่มีอานิสงส์แผ่

^{๘๖} สมบุญ เจนใจ, สามัคคีธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖.

^{๘๗} สมบุญ เจนใจ, สามัคคีธรรม, หน้า ๑๕.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

กว้างเป็นประโยชน์แก่สังคมส่วนรวมได้ทุกระดับ ตั้งแต่ครอบครัว สังคม ประเทศชาติ”^{๘๘} จากสาระสำคัญและรายละเอียดต่างๆดังกล่าวมา จะเห็นได้ว่าเมตตาในสารณียธรรมนั้น กระทำได้ที่ทั้ง ๓ ทางคือทางกาย วาจา และทางใจเป็นหลักหรือแนวทางสร้างความสามัคคีทำผู้ประพฤติให้เป็นที่รักของคนอื่น เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กันไม่วิวาทกัน เป็นไปเพื่อความพร้อมเพียงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นคำสอนที่มีลักษณะพิเศษคือนอกจากจะเป็นคุณธรรมที่ให้ผลทางปฏิบัติเช่นเดียวกับคุณธรรมอื่นๆแล้วยังเป็นคุณสมบัติที่มีอานิสงส์และมีอานุภาพที่เป็นอัศจรรย์อีกด้วย

๒.๕ ความสัมพันธ์ของเมตตา

๒.๕.๑ ความสัมพันธ์เมตตาระดับปัจเจกบุคคล

ก. ความเมตตาของพระพุทธเจ้า

พระเมตตาของพระพุทธเจ้านั้นเป็นที่ปรากฏชัดเจนว่า พระองค์ทรงประพฤติตลอดพระชนม์ชีพด้วยการแนะนำอบรมชี้ทางสว่างให้ปวงชน พร้อมทั้งเทวดา มนุษย์ทั้งหลาย ประพฤติเป็นแบบอย่างทั้งด้านเมตตาทางกายกรรม เมตตาวาจากรรม และเมตตาเมโนกรรม เพราะพระองค์ทรงดำรงไว้ซึ่งความดี ความเป็นธรรมอันประเสริฐในความดีอันหาประมาณไม่ได้ เป็นครูผู้สอนของ เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดังคำสรรเสริญของผู้ที่เลื่อมใสในพระเมตตาของพระองค์ว่า "พระสมณโคดมทรงละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ วางทัณฑฆาตและศีลตราวุธ มีความละเอียด มีความเอ็นดู มุ่งหวังประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสัตว์"^{๘๙} เป็นต้น ด้านพระเมตตาทางกาย พระพุทธเจ้านั้น จะทรงทำสิ่งใดก็ทำด้วยพระเมตตา คือ ทรงตั้งเมตตาทางกายกรรมใน สรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีช่วยเหลือ อนุเคราะห์ผู้ตกอยู่ในความทุกข์ทั้งหลาย แบบไม่คิดชีวิต ถึงแม้บางครั้งการช่วยปลดทุกข์ผู้อื่นจะนำมาซึ่งภัยต่อพระองค์เองก็ตาม ดังที่พระองค์ทรงไปโปรดโจรองคฺลีมาลในชายแห่งพระญาณนั้นก็ได้ทรงเห็น อุบนิสัยแห่งพระอรหันต์ผลของโจรองคฺลีมาลปรากฏชัดขึ้นมาว่า “หากเราตถาคตเพิกเฉยเสียไม่เอาเป็นธุระ องคฺลีมาลก็จะกระทำมาตุฆาต (ฆ่ามารดา) ซึ่งเป็นกรรมหนัก ทำให้เธอต้องเสื่อมจากมรรค ผลนิพพาน อย่างกระนั้นเลยเราจะรีบไปสงเคราะห์องคฺลีมาลเสียแต่ตอนนี้” และในช่วงสุดท้ายพระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “องคฺลีมาลเราวางอาชญาในสรรพสัตว์ได้แล้ว จึงชื่อว่าหยุดแล้วตลอดกาล ส่วนท่านไม่สำรวมในสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เราจึงชื่อว่าหยุดแล้ว ส่วนท่านลืชื่อว่าจะไม่หยุด”^{๙๐} สุดท้ายก็ทำให้โจรองคฺลีมาลกลับใจเป็นคนดี ได้บวชและบรรลุเป็นพระอรหันต์

^{๘๘} สมบุญ เจนใจ, สามัคคีธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๑๖.

^{๘๙} ที.สี. (ไทย) ๙/๘/๓.

^{๙๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๙/๔๒๓-๔๒๔.

ดังนี้เป็นต้น^{๙๒} พระองค์ทรงบำเพ็ญพระเมตตาทางกายกับสัตว์ทุกหมู่เหล่าไม่ว่าจะเป็นคนดีไม่ดีจนหรือร้าย เพราะพระองค์ทรงเห็นทุกชีวิตมีค่า ดังที่พระองค์ทรงสอนว่าชีวิตเรานั้นเป็นที่รักที่หวงแหน ไม่ต้องการให้ผู้อื่นหรือใครๆ มาเบียดเบียน มาทำให้เจ็บปวดทั้งภายนอก ภายในด้วยประการใด ประการหนึ่ง คนอื่นหรือสัตว์อื่นก็เช่นเดียวกันกับเรา ย่อมรักตัวกลัวตาย รักชีวิตของตนเอง ด้านพระเมตตาทางวาจา พระพุทธเจ้าพระองค์นั้นไม่ว่าจะตรัสสิ่งใดก็ตรัสด้วยพระเมตตาเสมอ คือ พระองค์ทรงตั้งเมตตาจริกรรมในสรรพสัตว์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ทรงบอกแจ้งซึ่งทางสว่าง อันเป็นทางหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งหลาย สิ่งที่เป็นประโยชน์ สิ่งที่จะนำความสุขมาให้กับสรรพสัตว์ ทรงสั่งสอน แนะนำตักเตือนด้วยความปรารถนาดี ทรงกล่าววาจาสุภาพอ่อนโยนอันประกอบไปด้วยประโยชน์สุขนานา ประการต่างๆ กล่าวคือ ตรัสแต่วาจาที่สัมปยุตด้วยเมตตา พระพุทธเจ้านั้นทรงสอนและประพฤติปฏิบัติ เมตตาทางวาจาตลอดประชนม์ชีพ พระเมตตาทางวาจาของพระพุทธเจ้านั้นมีปรากฏอีกมากจนทำให้พุทธบริษัททั้งหลายยกย่องพระองค์ว่า “พระสมณโคดมทรงละเว้นขาดจากการพูดเท็จ คือ ตรัสแต่คำสัตย์ ดำรงความสัตย์ มีถ้อยคำเป็นหลัก เชื่อถือได้ไม่หลอกลวงชาวโลก พระสมณโคดมทรงละเว้นขาดจากคำส่อเสียด คือ ฟังความจากฝ่ายนี้แล้วไม่ไปบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้นเพื่อทำลายฝ่ายนี้ หรือฟังความฝ่ายโน้นแล้วไม่มาบอกฝ่ายนี้เพื่อทำลายฝ่ายโน้น สมานคนที่แตกกันส่งเสริมคนที่ปรองดองกัน ชื่นชมยินดีเปลื้องพินทุ์ต่อผู้ที่สามัคคีกัน ตรัสแต่ถ้อยคำที่สร้างสรรค์ความสามัคคี พระสมณโคดมทรงละทิ้งหวงแหนขาดจากคำหยาบ คือ ตรัสแต่คำไม่มีโทษ ไพเราะ น่ารัก จับใจ เป็นคำของชาวเมือง คนส่วนมากรักใคร่พอใจ พระสมณโคดมทรงละทิ้งหวงแหนขาดจากคำเพ้อเจ้อ คือ ตรัสถูกเวลาตรัสคำจริง ตรัสอิงประโยชน์ ตรัสอิงธรรม ตรัสอิงวินัย ตรัสคำที่มีหลักฐาน มีที่อ้างอิง มีที่กำหนด ประกอบด้วยประโยชน์ เหมาะแก่เวลา เป็นต้น”^{๙๓}

ด้านพระเมตตาทางใจ พระพุทธเจ้าพระองค์ไม่ว่าจะคิดสิ่งใดก็ทรงคิดด้วยพระเมตตา คือ ทรงตั้งเมตตาตามโนกรรมในสรรพสัตว์ทั้งหลายทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีจิตปรารถนาแต่สิ่งดีงามที่เป็นประโยชน์ ต่อสรรพสัตว์ทั้งหลาย ดังที่พระองค์ทรงตั้งจิตเมตตาต่อพระเทวทัต พระองคุลิมาลและสัตว์เดรัจฉาน ทั้งคนที่เป็นมิตรและไม่เป็นมิตร เพราะพระเมตตาทางใจของพระพุทธเจ้านั้นแผ่กว้างออกไปไม่มีขอบเขตแก่สัตว์ทุกจำพวก ทุกๆวันพระพุทธเจ้าจะตรวจดูสัตว์โลกด้วยเมตตาจิตว่า ผู้ใดจะได้เห็นธรรม ได้บรรลุธรรม ไม่ว่าจะอยู่ใกล้หรือไกลพระองค์ก็จะเสด็จไปโปรด ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่า พระองค์ทรงมีเมตตาจิตแก่สัตว์ทุกจำพวก

^{๙๒} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๔๙/๔๒๑-๔๓๓.

^{๙๓} ที.สี. (ไทย) ๙/๙/๔.

๒.๕.๒ ความสัมพันธ์เมตตา กับข้อธรรมอื่นๆ

๒.๕.๒.๑ เมตตา กับกรุณา

เมตตา นี้จะมีผลอันไพบุลย์ได้ก็ ต้องมีความกรุณาเป็นเครื่องกำกับ กรุณา คือ ความสงสารปรารถนาจะให้เขาพ้นจากความทุกข์ เมื่อเห็นผู้อื่นได้รับทุกข์ภัยเป็นความรู้สึกสงสารก็พลอยหวั่นใจสงสารไปด้วย เสมือนทุกข์นั้นเป็นของตนเองแล้วพยายามช่วยให้เขาพ้นทุกข์ ถึงแม้ตนเองจะได้รับความทุกข์ก็ยอม คุณธรรมข้อนี้เป็นเหตุให้มนุษย์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ลักษณะนี้จัดเป็นกุศล เพราะมีความปรารถนาช่วยเขาให้พ้นจากความทุกข์แล้วก็ลงมือปฏิบัติจริงๆ เพื่อช่วยเหลือผู้อื่น และผู้ที่ได้รับความช่วยเหลือรู้สึกยินดี ผู้ช่วยเหลือก็เบิกบานแจ่มใสที่ได้ช่วยเหลือ เรียกได้ว่า จิตเป็นกุศลทั้งสองฝ่าย “อนึ่ง ผู้ประกอบด้วยกรุณานั้น หากว่าบางครั้งจะเกิดวิหิงสชาติคิดเบียดเบียนผู้หนึ่งผู้ใดขึ้น ก็จะไม่รู้สึกทันทิว่า เขาจะเดือดร้อนได้ทุกขเวทนา กรุณาที่ตนเองได้อบรมไว้ก็จะหักล้างวิหิงสชาติได้ ไม่เบียดเบียนทำตามความคิดนั้น ดวงจิตที่เป็นวิหิงสชาติก็จะระงับดับหายไป นี่เป็นผลของกรุณาอีกส่วนหนึ่ง”^{๔๔} เป็นคุณธรรมที่ทำให้คนในโลกเกื้อกูลกัน ทำให้เกิดความรักความปรารถนาดี สนับสนุนกลมเกลียวในหมู่มนุษย์ คนเราไม่ได้เกิดมาคนเดียวในโลกที่จะรักแต่ตนเองคนเดียว ไม่ยอมเกี่ยวข้องกับใครคงเป็นไปได้ ทุกคนย่อมจะต้องเกี่ยวข้องกับผูกพันกับบุคคลอื่น ในครอบครัว ในหมู่บ้าน ตำบลสังคมและประเทศทั้งทั่วโลก เราต้องมีภาวะที่เสมอเหมือนกันคือเกิด แก่ เจ็บ ตาย รัก สุขเกลียดทุกข์เหมือนกันหมด สิ่งที่เป็นความทุกข์ความเดือดร้อนใครๆก็ไม่ปรารถนา เมื่อเรารักสุขเกลียดทุกข์ บุคคลอื่นและสัตว์อื่นก็เหมือนกัน เมื่อเราคิดเห็นตามความเป็นจริงเช่นนี้ อย่างเนื่องนิตย์ จิตย่อมเต็มไปด้วยเมตตา มากขึ้น

๒.๕.๒.๒ เมตตา กับฉันทะ

ฉันทะ หมายถึง “ความพอใจ การทำความพอใจ ความเป็นผู้ประสงค์จะทำ ความฉลาดความพอใจในธรรมนั้น”^{๔๕} เป็นฝ่ายกุศลตั้งมา โปร่งสบายเกื้อกูลแก่ชีวิตจิตใจ ข้อสำคัญก็คือเป็นข้อธรรมพื้นฐานที่มีขอบเขตกว้างขวางเกี่ยวข้อง และใช้กับเรื่องทั่วไปที่เป็นความรัก ความพอใจ จะทำอะไรก็ทำด้วยความรักความพอใจ โดยทั่วไปคือ ต้องชอบ เห็นประโยชน์เห็นคุณค่าของงานนั้น จึงจะรัก จึงจะพอใจในงานนั้น เช่น คนรักการปลูกต้นไม้ เขาต้องการให้ต้นไม้เจริญงอกงาม ถ้าเป็นครูก็สอนลูกศิษย์ให้มีความรู้ เพราะต้องการให้ศิษย์เป็นคนเก่งและเป็นคนดีของสังคม ฉันทะไม่เพียงแต่รักงานเท่านั้น ยังหมายถึงความอยากทำงานให้ดีขึ้นอีกด้วย เมื่อทำอะไรจะต้องทำให้เรียบร้อย และดีที่สุด

^{๔๔} เกษม บุญศรี, บารมีสาริต, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสมัย, ๒๕๑๓), หน้า ๓๒๑.

^{๔๕} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๓๙๒/๓๒๙.

๒.๖ อานิสงส์ของเมตตา

การบำเพ็ญเมตตาธรรมนั้น นอกจากเป็นการปฏิบัติที่让别人แล้วผู้ปฏิบัติยังได้ผลตอบแทน คือ อานิสงส์ หมายถึง ผลแห่งกุศลกรรม ผลบุญ^๖ อานิสงส์ของการมีเมตตา คุณธรรมข้อนี้สามารถทำให้คนที่มีใจโหดร้าย มีใจพยาบาท หรือคนที่มีโทสะจริต กลายเป็นคนดี มีความอ่อนน้อม ถ่อมตน มีความนุ่มนวลทางกาย วาจา ใจ และเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะครบถ้วน เพราะ “ผู้มีสติตั้งมั่น เจริญเมตตาแผ่ไปไม่มีประมาณ พิจารณาเห็นธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ ย่อมมีสังโยชน์เบาบาง หากบุคคลมีจิตไม่คิดประทุษร้ายสัตว์แม้ชีวิตเดียว เจริญเมตตาเป็นประจำอยู่ ก็เป็นผู้ชื่อว่าฉลาดเพราะการเจริญเมตตานั้น”^๗ เป็นการเจริญเมตตาโดยใช้ปัญญามาพิจารณาเพื่อพัฒนาจิตของตนให้สูงขึ้นไป อีกทั้งยังแผ่คุณธรรมข้อนี้แก่ผู้อื่น “ผู้มีเมตตาในสัตว์ทุกหมู่เหล่า จะไม่ฆ่าเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นฆ่า ไม่ชนะเอง ไม่ใช้ให้ผู้อื่นชนะ ไม่มีเวรกับใครๆ”^๘ คนเจริญเมตตาพึงหวังได้แน่นอนซึ่งอานิสงส์ของเมตตาเจโตวิมุติ ที่ตนสั่งสมดีแล้ว ทำให้เจริญขึ้นแล้ว ทำให้เป็นเหมือนยานที่เตรียมพร้อมแล้ว ทำให้มากมายแล้ว ทำให้เป็นคุณฐานอันแน่นอันมั่นคงแล้ว ด้วยอำนาจของเมตตา นี้ จึงประกอบด้วยอานิสงส์เมตตา มี ๑๑ ประการ^๙ คือ

๑. นอนเป็นสุข คือไม่ก่อกองไม่กรนหลับอย่างสนิทเหมือนเข้าสมาบัติ มีลักษณะท่าทางเรียบร้อยงดงามน่าเลื่อมใส
๒. ตื่นเป็นสุข คือ กลืนขึ้นแล้วไม่ทอดถอนหายใจ ไม่สียัวหน้า ไม่บิดไปบิดมามีหน้าตาชื่นบานเหมือนดอกปทุมที่กำลังแย้มบาน
๓. ไม่ฝันร้าย คือ ไม่ฝันเห็นสิ่งที่น่าเกลียดน่ากลัว เช่น พวกโจรรูมล้อม สุนัขไล่กัด หรือตกเหว ฝันเห็นแต่นิมิตที่ดีงาม เช่น ไหว้พระเจดีย์ ทำการบูชา และฟังธรรมเทศนา
๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย คือ เป็นที่รักเป็นที่เจริญใจของคนทั้งหลายเหมือนพวงไข่มุกที่ห้อยอยู่หน้าอก หรือดอกไม้ที่ประดับอยู่บนเศียร
๕. เป็นที่รักของอมมนุษย์ทั้งหลาย คือ ไม่ใช่เป็นที่รักของคนอย่างเดียว ยังเป็นรักตลอดไปถึงเหล่าเทวาอารักษ์ทั้งหลายด้วย
๖. เทวดาทั้งหลายคอยเฝ้ารักษา คือ เทวดาทั้งหลายย่อมคอยตามรักษาเหมือนมารดาบิดาคอยตามรักษาบุตรธิดา

^๖ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๕๔๑.

^๗ ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๓.

^๘ ชู.อิตติ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๔.

^๙ อง.เอกาทศก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕, ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๐-๔๖๑.

๗. โฟ ยาพิชหรือศาสตรา ไม่กล้ากราบในตัวของเขา คือ ไม่ถูกไฟไหม้ไม่ถูกวางยาพิษ หรือไม่ถูกศัสตราอาวุธประหาร

๘. จิตเป็นสมาธิเร็ว คือ เมื่อเจริญกรรมฐาน จิตสำเร็จเป็นอุچارสมาธิหรืออัปนาสมาธิ ได้เร็ว

๙. ผิวหน้าผ่องใส คือ หน้าตามีผิวพรรณเปล่งปลั่งสดใส เหมือนลูกตาลสุกที่หล่นจากขั้วใหม่ๆ

๑๐. ไม่หลงทำกาลกิริยา คือ ไม่หลงตาย คล้ายกับนอนหลับไปเฉยๆ

๑๑. เมื่อไม่บรรลุถึงคุณธรรมเบื้องสูง อย่างต่ำก็จะบังเกิดในพรหมโลก คือ ถ้ายังไม่บรรลุพระอรหัตตอันเป็นคุณเบื้องสูงยิ่งกว่าเมตตามาน พอลืมจากมนุษย์โลก ก็จะเข้าสู่พรหมโลกทันที เหมือนหลับแล้วตื่นขึ้น”^{๑๐๐} ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคได้อธิบายรายละเอียดของ “อานิสงส์เมตตา ๑๑ ประการไว้ดังนี้

๑. อานิสงส์ประการที่ ๑ ที่ว่า นอนเป็นสุข นั้นอธิบายว่า คนทั้งหลายจำพวกที่ไม่ได้สำเร็จเมตตาเจโตวิมุตติ เมื่อนอนก็ไม่นอนอยู่แต่ข้างขวาทางเดียว นอนกลิ้งกลับไปกลับมารอบตัว และนอนกรน คือขณะเมื่อหายใจเข้าทำเสียงดังอยู่โครกๆ เช่นนี้ชื่อว่านอนเป็นทุกข์ ส่วนเมตตาวิหारीบุคคลนี้ไม่นอนเหมือนอย่างนั้น ชื่อว่านอนเป็นสุข แม้เมื่อนอนหลับสนิทแล้วก็มีอาการเหมือนกับคนเข้าสมาบัติ

๒. ประการที่ ๒ ที่ว่า ตื่นเป็นสุข นั้น อธิบายว่า คนเหล่าอื่นที่ไม่ได้สำเร็จเมตตาเจโตวิมุตติ นั้น โดยเหตุที่นอนเป็นทุกข์ไม่ได้ความสุขในขณะที่หลับอยู่ เมื่อตื่นขึ้นมาจึงถอดถอนหายใจใหญ่สั้วหน้า บิดไปบิดมาข้างโน้นข้างนี้ ดังนี้ ชื่อว่า ตื่นเป็นทุกข์ฉันทิด ส่วนเมตตาวิหारीบุคคลนี้ ตื่นขึ้นมาแล้วไม่เป็นทุกข์อย่างนั้น ตื่นขึ้นมาอย่างสบายไม่มีอาการอันน่าเกลียด ชื่นบานเหมือนกับดอกปทุมที่กำลังแย้มบาน

๓. ประการที่ ๓ ที่ว่า ไม่ฝันร้าย นั้น อธิบายว่า เมตตาวิหारीบุคคลเมื่อฝันเห็นสุบินนิมิต ก็เห็นแต่สุบินนิมิตที่ดีๆ ทั้งนั้น เช่นฝันว่าได้ไปไหว้พระเจดีย์ ได้ไปทำการบูชาพระรัตนตรัย หรือได้ฟังพระธรรมเทศนา ส่วนคนเหล่าอื่นที่ไม่ได้สำเร็จเมตตาเจโตวิมุตติ ย่อมฝันเห็นนิมิตอันน่าเกลียดน่ากลัวต่างๆ เช่นฝันว่าตนถูกพวกโจรมารุมล้อมถูกพวกสุนัขป่าไล่ขบกัด หรือตกลงไปในเหว ฉันทิดเมตตาวิหारीบุคคลไม่ฝันเห็นสุบินนิมิตอันเลวร้ายเช่นนั้น

๔. ประการที่ ๔ ที่ว่า เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย นั้น อธิบายว่า เมตตาวิหारीบุคคลย่อมเป็นที่รักใคร่เป็นที่เจริญใจของคนทั้งหลายเหมือนสร้อยไข่มุกที่พาดอยู่ที่หน้าอก หรือเหมือนดอกไม้ที่ปักอยู่บนศิระษะ ย่อมเป็นที่รักใคร่เป็นที่เจริญใจของคนทั้งหลาย ฉะนั้น

^{๑๐๐} วิสุทธิ. (ไทย) ๒๔๙/๕๐๘-๕๐๙.

๕. ประการที่ ๕ ที่ว่า เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย นั้น อธิบายว่า เมตตาวิหารีบุคคลย่อมเป็นที่รักใคร่เป็นที่เจริญใจของพวกมนุษย์ ฉันทใด ก็ย่อมเป็นที่รักใคร่เป็นที่เจริญใจแม้ของพวกมนุษย์ ฉันทนั้น เช่นพระวิสาขาเถระเป็นตัวอย่าง

๖. ประการที่ ๖ ที่ว่าเทวดาทั้งหลายคอยเฝ้ารักษา นั้น อธิบายว่า เทวดาทั้งหลายย่อมคอยเฝ้ารักษาเมตตาวิหารีบุคคลเสมือนมารดาบิดาคอยเฝ้ารักษาบุตรฉะนั้น

๗. ประการที่ ๗ ที่ว่า ไฟ ยาพิษ หรือศัสตราไม่กล้ากลายในตัวของเขา นั้นอธิบายว่า ไฟไม่กล้ากรายเข้าไปในกายของเมตตาวิหารีบุคคล เช่น พระจูฬสีวเถระผู้ชำนาญสังยุตตนิคายเป็นตัวอย่าง หรือศัสตราไม่บาดร่างกายของเมตตาวิหารีบุคคล เช่นสังกัจจสามเณรเป็นตัวอย่าง เฉพาะชื่อว่าศัสตราไม่บาดนี้ ควรยกเรื่องแม่โคนมมาแสดงเป็นตัวอย่างประกอบดังนี้ ได้ยินว่ามีแม่โคนมตัวหนึ่ง กำลังยืนให้น้ำนมแก่ลูกอยู่ ขณะนั้นนายพรานคนหนึ่งตกลงใจว่า เราจักแทงมัน ดังนี้แล้ว ได้ตัวด้อมมือพุ่งหอกเข้าใส่ทันที แต่หอกนั้นพอไปจรดลำตัวของแม่โคนมนั้น ก็ม้วนพับเหมือนกับใบตาล นี่ไม่ใช่เป็นด้วยกำลังแห่งอุปจารสมาธิหรือไม่ใช่กำลังแห่งอัปนาสมาธิเลย แต่เพราะความมีใจรักในลูกอันมีกำลังรุนแรงอย่างเดียว เมตตามีอานุภาพอันยิ่งใหญ่อย่างนี้แล

๘. ประการที่ ๘ ที่ว่า จิตเป็นสมาธิเร็ว นั้น อธิบายว่า เมื่อพิจารณากรรมจิตของวิหารีบุคคลย่อมเป็นสมาธิได้อย่างรวดเร็วทีเดียว ไม่มีความเฉื่อยชาเลย

๙. ประการที่ ๙ ที่ว่า ผิวหน้าผ่องใส นั้น อธิบายว่า ใบหน้าของเมตตาวิหารีบุคคลนี้ย่อมมีผิวพรรณผ่องใสเสมือนลูกตาลสุกที่หล่นจากขั้วใหม่ๆ ฉะนั้น

๑๐. ประการที่ ๑๐ ที่ว่า ไม่หลงทำกาลกิริยา นั้น อธิบายว่า การตายด้วยความหลงย่อมไม่มีแก่วิหารีบุคคล คือ เมตตาวิหารีบุคคลไม่หลงทำกาลกิริยาเลย เมื่อตายเป็นเสมือนคนนอนหลับ ฉะนั้น

๑๑. ประการที่ ๑๑ ที่ว่า เมื่อไม่ได้บรรลุนิพพานเบื้องสูง อย่างต่ำก็จะบังเกิดในพรหมโลก นั้น อธิบายว่า เมตตาวิหารีบุคคลเมื่อยังไม่สามารถที่จะบรรลุนิพพานซึ่งพระอรหันต์อันเป็นขั้นสูงยิ่งกว่าเมตตาสมาบัติ ครั้นเมื่อเคลื่อนจากโลกมนุษย์นี้แล้ว ก็จะเข้าถึงพรหมโลกทันทีที่เป็นเสมือนหลับแล้วตื่นขึ้น ฉะนั้น”^{๑๐๑}

ในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญของเมตตาทธรรมไว้มากและอานิสงส์ต่างๆของเมตตาทธรรมได้ปรากฏในพระไตรปิฎกหลายแห่ง เช่น ในวินัยปิฎก จุฬวรรคพุทธิภาณวาร นาฬาคิริเปสนะ^{๑๐๒} มีเรื่องที่ว่าช่างตุ๋นกลับกลายเป็นช่างหมดพยศด้วยพระเมตตาของพระพุทธเจ้าซึ่งพอสรุปความได้ว่า พระเทวทัต ต้องการจะปลงพระชนม์พระพุทธเจ้าจึงให้ปล่อยช่างนาฬาคิริซึ่งตุ๋น ขอบฆ่า

^{๑๐๑} วิสุทธิ. (ไทย) ๒๕๘/๕๓๕-๕๓๘.

^{๑๐๒} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๔๒/๑๙๖-๑๙๗.

คน เพื่อให้ทำร้าย พระพุทธเจ้าซึ่งเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์พร้อมภิกษุหลายรูป ช้างนาฬาคีรีเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จดำเนินมาแต่ไกลก็ชูงวง หูขึ้น หางชี้ วิ่งตรงเข้าหาพระพุทธเจ้า ภิกษุทั้งหลายได้กราบทูลขอพระพุทธเจ้าเสด็จกลับ พระพุทธเจ้ารับสั่งบอกภิกษุทั้งหลายไม่ให้กลัวไม่มีใครจะปลงพระชนม์ของพระองค์ได้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายจะไม่ประนีประนอมด้วยความพยายามของผู้ อื่นประชาชนพากันหนีขึ้นไปบนที่พักของตน คอยดูสงครามระหว่างพระพุทธเจ้ากับช้างพระพุทธเจ้าทรงแผ่เมตตาจิตไปยังช้างนาฬาคีรีพอช้างนาฬาคีรีได้สัมผัสกระแสเมตตาจิตของพระพุทธองค์ก็ลดวงลง แล้วเข้าไหาพระพุทธเจ้ายืนอยู่ตรงพระพักตร์พระพุทธเจ้าทรงยกพระหัตถ์ขวาลูบกระพองช้างนาฬาคีรีพลงตรัสสอนช้างนาฬาคีรีเป็นคาถาความว่า

กฤษณเอยเจ้าอย่าคิดทำร้ายพระพุทธเจ้า

กฤษณเอยการคิดทำร้ายพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นเหตุแห่งความทุกข์

กฤษณเอยผู้ฆ่าพระพุทธเจ้าจากชาตินี้ไปสู่อื่นหน้าจะไม่มีสุขตมฺมิเลย

เจ้าอามัวเมา อย่าประมาท เพราะคนผู้ประมาทย่อมไม่ไปสู่อุคติ

เจ้านี้แหละจักกระทำเหตุให้เจ้าเดินทางไปสู่อุคติ

ทันใดนั้น ช้างนาฬาคีรีเองวงสุมละอองธูที่ใกล้พระบาทของพระพุทธองค์ แล้วพ่นลงบนกระหม่อมของตน ย่อตัวถอยออกไปชั่วระยะเห็นพระองค์ ลำดับนั้นช้างนาฬาคีรีได้กลับไปโรงช้าง ยืนอยู่ที่เดิม การเจริญเมตตาโดยที่มีการกระทำทางกาย วาจา ใจ ประกอบด้วยเมตตา ยังเป็นธรรมที่เป็นไปเพื่อความเจริญอย่างเดียวในเพื่อนพรหมจารีทั้งต่อหน้าและลับหลัง^{๑๐๓} ในวินัยปิฎก จูฬวรรค^{๑๐๔} มีเรื่องภิกษุรูปหนึ่งถูกกุกัมมรณภาพ พระพุทธเจ้าทรงทราบแล้วมีรับสั่งว่าภิกษุนั้นไม่ได้แผ่เมตตาจิต ให้ตระกูลพญา ๔ ตระกูล เพราะถ้าภิกษุนั้น แผ่เมตตาให้ตระกูลพญาทั้ง ๔ ก็จะไม่ถูกกุกัมมรณภาพตระกูลพญาทั้ง ๔ ตระกูล คือ ๑.ตระกูลพญาชื่อวิรูปักษ์ ๒.ตระกูลพญา ชื่อเอราปะถะ ๓.ตระกูลพญาชื่อฉัพยาบุตร ๔.ตระกูลพญาชื่อกัญญาโคตมกะพระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายแผ่เมตตาจิตในตระกูลพญาทั้ง ๔ เพื่อคุ้มครองตน เพื่อรักษาตนเพื่อป้องกันตน พระพุทธองค์ได้ตรัสวิธีแผ่ เมตตาให้ตระกูลพญาเป็นคาถาความว่า “เราขอมิเมตตาต่อตระกูลพญาวิรูปักษ์ เราขอมิเมตตาต่อตระกูลพญาเอราปะถะ เราขอมิเมตตาต่อตระกูลพญาฉัพยาบุตร เราขอมิเมตตาต่อตระกูลพญา กัญญาโคตมกะ เราขอมิเมตตาต่อเหล่าสัตว์ที่ไม่มีเท้า เราขอมิเมตตาต่อเหล่าสัตว์สองเท้า เราขอมิเมตตาต่อเหล่าสัตว์สี่เท้า เราขอมิเมตตาต่อเหล่าสัตว์หลายเท้า สัตว์ไม่มีเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์สองเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์สี่เท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา สัตว์หลายเท้าอย่าได้เบียดเบียนเรา ขอสรรพสัตว์ที่มีลมหายใจ ขอสรรพสัตว์ที่มีชีวิตทั้งหมด จงประสบความเจริญ

^{๑๐๓} ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๔๑/๘๗-๘๘.

^{๑๐๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๒๕๑/๑๔-๑๗.

ความเลวร้ายใดๆอย่าได้มาแผ้วพานสัตว์ใดๆเลย” พระพุทธเจ้ามีพระคุณหาประมาณไม่ได้พระธรรมมีพระคุณหาประมาณไม่ได้ พระสงฆ์มีพระคุณหาประมาณไม่ได้สัตว์เลื้อยคลานทั้งหลาย คือ งู แมลง ป่อง ตะขาบ แมงมุม ตั๊กแตน หนู มีคุณก็ยังมีประมาณกำหนดได้เราทำการรักษาแล้ว ทำการป้องกันแล้ว ขอหมู่สัตว์ผู้มีชีวิตจงหลีกไป เรานั้นขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาค ขอนอบน้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทั้ง ๗ พระองค์^{๑๐๕}

อานิสงส์ของเมตตาธรรมในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกายชาดก^{๑๐๖} มีเรื่องการทำเพ็ญเมตตาบาปมีของสุวรรณ สามโพธิสัตว์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าความมีเมตตาจิตจะทำให้ชีวิตสุขสบายให้โดยไร้ภัยอันตรายใดๆ เมตตาจิตเป็นธรรมที่เป็นเกราะป้องกันภัย เรื่องราวในชาดกมีดังนี้ สุวรรณสามเลี้ยงดูบิดามารดาของตนซึ่งเสียจักษุในป่า และเนื่องจากเป็นผู้มีเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่น หมู่เนื้อก็เดินตามแวดล้อมไปในที่ต่างๆ วันหนึ่งถูกพระเจ้ากรุงพาราณสีซึ่งออกปิลัยักษ์ยิงด้วยธนูด้วยเข้าพระทัยผิด ภายหลังเมื่อทราบว่าเป็นมาณพผู้เลี้ยงมารดา ก็สลดพระทัยจึงไปจูงมารดาบิดาของสุวรรณสาม มา มารดาบิดาของสุวรรณสามก็ตั้งสัจจกิริยาอ้างคุณความดีของสุวรรณสามขอให้ พิชของลูกศรหมดไป สุวรรณสามพินคีนสติ นี่เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของผลดีของการมีเมตตา

อานิสงส์ของเมตตาธรรมในพระสูตรตันตปิฎก^{๑๐๗} อังคุตตรนิกาย นวกนิบาต พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงผลแห่งการเจริญเมตตาเพียงชั่วสุดกลิ่นหอมว่ามีมากกว่าการให้มหาทานจนกระทั่งมากกว่าการถึงพระรัตนตรัย แก่อนาคบิณฑกเศรษฐีพอสรุปความได้ว่า เวลามปราหมณ์ให้มหาทาน คือ ถาดทองคำรูปไข่ ๘๔,๐๐๐ ถาด ถาดรูปไข่ใส่ ทองคำ ๘๔,๐๐๐ ถาด ถาดสำริดใส่เงิน ๘๔,๐๐๐ ถาด ข้าง ๘๔,๐๐๐ เชือกประดับทองคำ มีธงทองคำ คลุมข่ายทองคำ แมโคนม ๘๔,๐๐๐ ตัว หญิงสาว ๘๔,๐๐๐ คน สวมแก้วมณีและแก้วกุนทล บัลลังก์ ๘๔,๐๐๐ ที่ ลาดด้วยผ้า โกเชาว์ ๑๗ ลาดขนแกะสีขาว ลาดขนแกะลายดอกไม้ ลาดหนังขมด ผ้า ๘๔,๐๐๐ พับ ถวายทานแก่โสดาบันผู้เดียว มีผลมากกว่าที่เวลามปราหมณ์ให้มหาทาน ถวายทานแก่สกทาคามีผู้เดียว มีผลมากกว่าการถวายทานแก่โสดาบันตั้งร้อยท่าน ถวายทานแก่อนาคามีผู้เดียว มีผลมากกว่าการถวายทานแก่สกทาคามีตั้งร้อยท่าน ถวายทานแก่อรหันต์ผู้เดียว มีผลมากกว่าการถวายทานแก่อนาคามีตั้งร้อยท่าน ถวายทานแก่ปัจเจกพุทธเจ้าองค์เดียวมีผลมากกว่าการถวายทานแก่อรหันต์ตั้งร้อยท่าน ถวายทานแก่พระพุทธเจ้าซึ่งเป็นประธาน มีผลมากกว่าการถวายทานแก่ปัจเจกพุทธเจ้าตั้งร้อยท่าน ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธานมีผลมากกว่าการถวายทานแก่

^{๑๐๕} พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๗ พระองค์ ปรากฏพระนามในอาฏานาฏิยสูตร พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิวรรค ดังนี้ (๑) พระวิปัสสีพุทธเจ้า (๒) พระสิขีพุทธเจ้า (๓) พระเวสสภูพุทธเจ้า (๔) พระกกุสันธพุทธเจ้า (๕) พระโกนาคมพุทธเจ้า (๖) พระกัสสปพุทธเจ้า (๗) พระอัครพุทธเจ้า.

^{๑๐๖} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๖/๑๑๙.

^{๑๐๗} อง.นวก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๔๗๑-๔๗๔.

พระพุทธเจ้า การสร้างวิหารอุทิศถวายพระสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ มีผลมากกว่าการถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน การที่บุคคลจิตมีความเลื่อมใสถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะมีผลมากกว่าการที่บุคคลสร้างวิหารอุทิศถวายสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ การที่บุคคลจิตมีความเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท คือ งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ งดเว้นจากการลักทรัพย์ งดเว้นจากการประพฤตินิन्दในกาม งดเว้นจากการพูดเท็จ งดเว้นจากการเสพของมีนเมา คือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท มีผลมากกว่าที่บุคคลมีจิตเลื่อมใสถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์เป็นสรณะ การที่บุคคลเจริญเมตตาอย่างน้อยชั่วสุดดมกลิ่นหอม มีผลมากกว่าที่บุคคลมีจิตเลื่อมใสสมาทานสิกขาบท คือการงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้นนั้น

อานิสงส์ของเมตตาธรรมในพระสูตรต้นตปิฎก อังคุตตรนิกาย เอกาทสกนิบาต^{๑๐๘} พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอานิสงส์แห่งเมตตาเจโตวิมุตติให้ภิกษุทั้งหลายพึงพอสรูปได้ว่า เมตตาเจโตวิมุตติที่บุคคลเสพ เจริญ ทำให้มาก เป็นดุจยาน เป็นที่ตั้ง ตั้งมั่น สัมผัส ประณีตแล้ว พึงหวังได้ อานิสงส์ ๑๑ ประการ คือ หลับเป็นสุข ตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลายเป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย เทวดาทั้งหลายรักษา ไฟ ยาพิษ หรือศัตรา กล้ากรายไม่ได้จิตตั้งมั่นได้เร็ว สิ้นหนาสดใส ไม่หลงลืมสติตาย เมื่อยังไม่แทงตลอดคุณวิเศษ ย่อมเข้าถึงพรหมโลก

อานิสงส์ของเมตตาธรรมในสูตรต้นตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค^{๑๐๙} พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงผลแห่ง เมตตาแก่ภิกษุทั้งหลายพอสรูปได้ว่า ผู้ที่ให้ทานประมาณ ๑๐๐ หม้อใหญ่ในเวลาเช้า ในเวลาเที่ยง ในเวลาเย็น ผู้ที่เจริญเมตตาจิตในเวลาเช้า ในเวลาเที่ยง ในเวลาเย็น บุคคลพึงเจริญเมตตาจิตอย่างน้อยเพียงขณะการหยดน้ำนมโค การเจริญเมตตาจิตนี้มีผลมากกว่าทานที่บุคคลให้ทั้ง ๓ เวลานั้น

อานิสงส์ของเมตตาธรรมเมื่อทำอะไรลงไปแล้ว สิ่งที่เราทำนั้นก็ส่งผลตามมาให้เราได้เลยอย่างแน่นอน ขึ้นอยู่กับว่ามันจะส่งผลในลักษณะไหนไม่ว่าจะเร็วหรือช้าเท่านั้น ไม่มีใครหนีพ้นสิ่งที่ทำลงไปได้ด้วยเหตุที่ได้กระทำไว้ เพราะฉะนั้น เมื่อความมีเมตตาอันบุคคลใดปฏิบัติแล้ว ระลึกอยู่เสมอ เจริญแล้ว ทำให้มากแล้วอย่างไร ทำให้เป็นที่ตั้งไว้เนืองๆ สัมผัสแล้ว ปรารถนาเสมอดีแล้ว ย่อมมี อานิสงส์ หมายถึง ผลแห่งกุศลกรรม ผลบุญ^{๑๑๐} ในทางพระพุทธศาสนาผลของการกระทำต่างๆ แท้ที่จริงแล้วเกิดขึ้นได้ด้วยตนเอง ไม่มีบุคคลใด หรือเทพเจ้าองค์ไหนมาดลบันดาลให้เราเป็นในลักษณะต่างๆ สิ่งที่ทำลงไปชื่อว่ากรรม ดังที่ปรากฏในหมวดนิวรรณ์วรรคข้อที่ ๙ ฐานสูตรว่าด้วยฐานะที่ควรพิจารณาเนืองๆ ผลแห่งการพิจารณาฐานะ ๕ ประการว่า “เรามีกรรมเป็นของตน เป็นผู้รับผล

^{๑๐๘} อัง.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๕/๔๒๕-๔๒๖.

^{๑๐๙} คูรายละเอียดใน ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๖/๓๑๕.

^{๑๑๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๕๔๑.

ของกรรม มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย เราทำกรรมใดไว้จะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมเป็นผู้รับผลของกรรมนั้น”^{๑๑๑} ผู้ประสงค์เป็นที่รักเป็นที่นับถือของผู้อื่น หรือผู้ที่หวังความสุขความสงบ ทางจิตใจ พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนว่า มนุษย์ทุกคนจะต้องแผ่ความรัก และเจริญความรักในสัตว์ทั้งหลายด้วยจิตเสมอกันในที่ทั้งปวง ต้องสร้างควมมีเมตตาไว้ในจิตใจด้วยการปฏิบัติอย่าง สม่ำเสมอ และทำอย่างจริงใจ อบรมบ่มเพาะเป็นนิสัย สังสมให้มาก ทำเป็นที่อาศัย เหมือนยานพาหนะเป็นที่อาศัยเดินทางเพราะวิธีปลูกต้นเมตตานี้ไม่ทำให้หนักตัวเพราะพกพาไปไม่ต้องกลัวหาย และไม่ต้องกลัวถูกลักขโมยไปเพราะมีติดตัวติดใจประจำอยู่ตลอดเวลา เหมือนเงาของตัวเราที่ติดตัวเราไปตลอด

^{๑๑๑} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๐.

บทที่ ๓

การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนา

๓.๑ การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนาของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี

๓.๑.๑ ชีวิตประวัติในอดีตชาติของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี^๑

ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระ พระนางมหาปชาบดีโคตมี เกิดเป็นบุตรสาวในตระกูลอำมาตย์ซึ่งสมบูรณ์ด้วยเครื่องอำนวยความสะดวกทุกอย่าง เจริญรุ่งเรือง ร่ำรวย มีทรัพย์มาก มีฐานะมั่งคั่ง และมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอยู่ในกรุงหงสาวดี ไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรมอยู่เป็นนิจ ต่อมาเห็นพระพุทธเจ้าทรงสถาปนาภิกษุณีรูปหนึ่งไว้ในตำแหน่ง เอตทัคคะเป็นเลิศกว่าพวกภิกษุณีสาวิกาผู้รู้ราตรีนาน แล้วเกิดศรัทธา ตั้งจิตปรารถนาจะได้เป็นเช่นพระภิกษุณีรูปนั้นจึงได้ทำกุศลเพิ่มมากขึ้น พระนางได้ถวายมหาทานและปัจจัยเป็นอันมากแต่พระพุทธเจ้า พร้อมทั้งพระสงฆ์เป็นเวลา ๗ วัน รักษาศีลจนตลอดชีวิต มหาทาน ๕ ประการนั้น มีอะไรบ้าง คือ

“(๑) อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์แล้ว ชื่อว่าให้ความไม่มีภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนอันไม่มีประมาณ นี้เป็นทานประการที่ ๑ เป็นมหาทานที่รู้กันว่าล้ำเลิศ รู้กันมานาน รู้กันว่าเป็นอริยวงศ์ เป็นของเก่า ในอดีตไม่ถูกลบล้างแล้วไม่เคยถูกลบล้าง ในปัจจุบันไม่ถูกลบล้าง ในอนาคตก็จักไม่ถูกลบล้าง ไม่ถูกสมณพราหมณ์ผู้รู้คัดค้านนำสุขมาให้ เป็นไปเพื่อให้ได้อรุณมณี มีสุขเป็นผล ให้เกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขที่นำปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ

(๒) อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ ฯลฯ

(๓) อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤตินอกในกาม ฯลฯ

(๔) อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการพูดเท็จ ฯลฯ

(๕) อริยสาวกเป็นผู้ละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นเหตุแห่งความประมาท อริยสาวกผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาทแล้ว ชื่อว่าให้ความไม่มีภัย ให้ความไม่มีเวร ให้ความไม่เบียดเบียนแก่สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ย่อมเป็นผู้มีส่วนแห่งความไม่มีภัย ความไม่มีเวร ความไม่เบียดเบียนอันไม่มี”^๒

^๑ ดูรายละเอียดใน ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๙๔-๒๑๔/๔๑๓-๔๑๕.

^๒ อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๓๙/๓๐๐.

พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า “เราจักพยากรณ์สตรีผู้ที่มีนมนต์พระผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์ให้เสวยและฉันตลอด ๗ วัน ท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไป พระศาสดาพระนามว่าโคตม ตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลอโกลการาช จักอุบัติขึ้นในโลกสตรีผู้นี้จักมีนามปรากฏว่าโคตมีเป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิต จักเป็นสาวิกาของพระศาสดาพระองค์นั้น จักเป็นพระมาตุจฉาบำรุงเลี้ยงชีวิต ของพระพุทธเจ้า พระองค์นั้น ได้ความเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายฝ่ายรัฐราชินีนา”^๓ สิ้นจากอภิปทานั้นไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีสรรพสิ่งพร้อมบริบูรณ์ ๑๐ ประการ คือ ด้วยรูป เสียง กลิ่น รส ผัสสะ อายุ วรรณะ สุข ยศ รุ่งเรือง และเป็นใหญ่เหนือเทพอื่นๆ ได้เป็นพระมเหสีของท้าวอมรินทร์ แต่ผลของกรรมทำให้พระนางต้องเวียนว่ายตายเกิดในสุคติภูมิต่างๆ จนกระทั่งมาถึงพุทธันดรหนึ่ง พระนางก็ไปเกิดเป็นหัวหน้าทาสี ซึ่งมีทาสีบริวาร ๕๐๐ คน ในกรุงพาราณสี ครั้นนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ลงจากเงื้อมเขานันทมูลกะ เพื่อไปจำพรรษาที่ป่าอิสิปตนะ มีความต้องการช่างฝีมือดีเพื่อทำกุฎีสำหรับเข้าพรรษา เมื่อใกล้ฤดูฝน (เข้าพรรษา) ถ้าได้เสนาสนะนั้นก็บุญละ ถ้าไม่ได้ก็จำต้องแสวงหาหัตถกรรมทำ เมื่อไม่ได้หัตถกรรมก็พึงทำเสียเอง ภิกษุไม่มีเสนาสนะ ไม่ควรเข้าอยู่จำพรรษา นี่เป็นธรรมดาประเพณี เพราะเหตุนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นคิดว่า เราจักต้องขอหัตถกรรม จึงห่มจีวรเข้าไปสู่พระนครเวลาเย็น ยืนอยู่ที่ประตูเรือนของเศรษฐีพระนางพร้อมทาสี บริวารจึงได้ร่วมกันถวายนการสร้างกุฎี พร้อมทั้งชวนสามีของตนไปช่วยทำกุฎีให้พระปัจเจกพุทธเจ้าจนเสร็จ หลังจากนั้นก็ได้ถวายน โดยรวมผ้าเนื้อหยาบของทาสีคนละผืนได้ ๕๐๐ ผืนทำเป็นไตรจีวร ถวายพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ และเป็นอุปัฏฐานพระปัจเจกพุทธเจ้าเหล่านั้นจนกระทั่งออกพรรษา ทาสีเหล่านั้นทุกคนทำกุศลจนตลอดชีวิตก็ไปบังเกิดในเทวโลก ส่วนพระนางซึ่งเป็นหัวหน้าทาสีไปเกิดเป็นลูกสาวของหัวหน้าช่างทอหูก ในหมู่บ้านช่างหูก กรุงพาราณสี รู้เตียงสาแล้ว ได้พบพระปัจเจกพุทธเจ้า ๕๐๐ องค์ ซึ่งเป็นพระโอรสของพระนางปทุมวดีรู้สึกนึกรัก ไหว้ท่านทุกองค์แล้วถวายนภิกษา ท่านฉันเสร็จก็กลับไปยังภูเขาคันธมาถน์ หญิงหัวหน้าทาสีนั้นทำกุศลจนตลอดชีวิตเที่ยวเวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ ถือปฏิบัติในพระราชกฤษฎีกาของพระเจ้ามหาสุปพุทธะ กรุงเทวหะ ก่อนแต่พระศาสดาของเราทั้งหลายเสด็จอุบัติ ได้มีพระนามตามโคตรว่าโคตมี เป็นกนิษฐภคินีของพระนางมหามายา แม้พวกหมอดูลักษณะได้พยากรณ์ไว้ว่า ทารกทั้งหลายที่อยู่ในท้องของหญิงทั้งสองคนนี้จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระเจ้าสุทโธทนมหาราชทรงทำมงคลทั้งสองพระองค์แล้ว นำไปยังพระราชกฤษฎีกาของพระองค์ในเวลาเจริญพระชนม์

^๓ ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๐๑-๒๐๔/๔๑๔.

๓.๑.๒ ชีวิตประวัติในปัจจุบันชาติของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี

พระนางมหาปชาบดีโคตมี เกิดในวรรณะกษัตริย์ เชื้อสายศากยะ ตระกูลโกถิยวงศ์แห่งกรุงเทวทหะ เป็นพระธิดาของพระเจ้าอัญชนะกับพระนางสุลักขณา มีพระเชษฐา ๒ พระองค์ คือ พระเจ้าสุปปพุทธะ และเจ้าชายทัณฑปาณิ มีพระภคินี (พี่สาว) คือ พระนางสิริมหามายา (พระพุทธมารดา) พระนางและพระภคินีทั้งสองได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าสุทโธทนะ กษัตริย์แห่งกรุงกบิลพัสดุ์พร้อมกันตามพระราชประเพณีโบราณราชวงศ์ ซึ่งการแต่งงานในลักษณะดังกล่าวเป็นประเพณีที่ถือปฏิบัติกันในสังคมอินเดียสมัยนั้น เมื่อพระนางสิริมหามายาสิ้นพระชนม์ หลังจากประสูติพระราชโอรส (เจ้าชายสิทธัตถะ) ได้ ๗ วัน พระเจ้าสุทโธทนะจึงได้ทรงสถาปนาพระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นพระอัครมเหสีและพระมาตุจฉา (พระน้านาง) เพื่อเลี้ยงดูเจ้าชายสิทธัตถะต่อไป โดยทรงมอบการเลี้ยงดูพระธิดาและพระโอรสของพระนางเอง ๒ พระองค์ คือ เจ้าหญิงสุนทรินันทา (รูปนันทา) และเจ้าชายนันทะ (นันทกุมาร) แก่พระพี่เลี้ยงนางนม ส่วนพระองค์รับหน้าที่ดูแลเจ้าชายสิทธัตถะด้วยพระองค์เอง นับได้ว่าทรงเป็นทั้งพระมารดา พระน้านางและพระพี่เลี้ยงนางนม

ต่อมาเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงเสด็จออกผนวชและได้ตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ได้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพุทธบิดา ครั้งนั้นพระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงสดับธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “อุตติฎฐะ นปมชเชยย ธมมํ สุจิริตํ จเร ธมมจारी สุขํ เสติ” แปลว่า บรรพชิต ไม่พึงประมาทบิดบาตที่ตนเที่ยวเดินรับ ฟังประพาสสุจริตธรรม ผู้ประพาสธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^๔ ยังผลให้พระเจ้าสุทโธทนะบรรลुเป็นพระโสดาปัตติผล วันต่อมาพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโปรดพระนางมหาปชาบดีโคตมีด้วยพระคาถาว่า “ธมมํ จเร สุจิริตํ น นินทุจิริตํ จเร ธมมจारी สุขํ เสติ อสมํ โลกเก ปรมหิ จ แปลว่า บรรพชิตฟังประพาสสุจริตธรรม ไม่พึงประพาสทุจริตรธรรม ผู้ประพาสธรรมย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า^๕ ส่งผลให้พระนางบรรลुพระโสดาปัตติผล พระเจ้าสุทโธทนะทรงประทับร่วมฟังธรรมเทศนาอยู่ก็ทรงได้บรรลุพระสกทาคามีผล ในวันต่อมาพระพุทธองค์ทรงตรัสมหาธรรมपालชาดก โปรดพระพุทธบิดา ยังผลให้พระพุทธบิดาบรรลุนาคามีผล ต่อมาในพรรษาที่ ๒-๔ แห่งพุทธกิจ พระพุทธองค์ทรงเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ เนื่องจากทรงสดับมาว่าพระพุทธบิดาประชวรหนัก จึงเสด็จไปโปรดธรรมอนิจจตาธรรมสูตร ยังผลให้พุทธบิดาบรรลุอรหัตผลเสด็จปรินิพพาน ฝ่ายพระญาติต่างเศร้าโศกเสียใจพระองค์จึงได้ตรัส อนิจจตาธรรมสูตรอีกครั้งหนึ่ง เพื่อระงับความเศร้าโศกแห่งพระญาติ ครั้งนั้นยังผลให้มีผู้บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก

สมัยต่อมาพระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์เป็นครั้งที่สอง ประทับ ณ นิโครธาราม ครั้งนั้นพระนางมหาปชาบดีโคตมีศรัทธาปรารถนาจะทรงทอผ้าเนื้อดีถวายพระพุทธเจ้า ครั้นออกพรรษา

^๔ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๘-๑๖๙/๘๕.

^๕ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๑๖๘-๑๖๙/๘๕.

ทรงปั่นฝ้าย กรอตัวย และทอผ้าด้วยฝีพระหัตถ์ของพระนางเอง ปรากฏว่าได้เนื้อผ้าประณีตมาก จึงได้ทรงน้อมถวายพระพุทธเจ้าด้วยความเลื่อมใส และความเคารพอย่างสูง แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงรับ^๖ โดยให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีถวายแก่พระอชิต ซึ่งเป็นพระนวกะบวชใหม่ เป็นเหตุให้พระนางเสียพระทัยเป็นอันมาก ด้วยเหตุนี้พระพุทธเจ้าทรงกระทำปาฏิหาริย์เพื่อประกาศอานุภาพของสงฆ์สาวก และทรงแสดงธรรมเรื่อง ทักขินาวิภังคสูตร^๗ โปรดพระนางมหาปชาบดี เพื่อบรรเทาความโทมัสของพระนางมหาปชาบดีโคตมี เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้รับฟังและทอดพระเนตรเห็นดังนั้น ก็มีปิติโสมนัส ทรงดำริถึงความน่าอัศจรรย์ที่พระอริยสงฆ์สาวกนี้ก็มีพระคุณอันยิ่งควรแก่การบูชาสักการะโดยแท้ แม้แต่สังฆนวกะ ผู้บวชใหม่ในสงฆ์ก็ยังทรงคุณวิเศษได้ตั้งพระมหาเถระ ดังนั้น พระนางจึงเกิดความเลื่อมใสศรัทธา น้อมถวายจีวรนั้นแก่พระนวกะผู้บวชใหม่รูปนั้น โดยเชื่อว่าการน้อมถวายจีวรด้วยศรัทธา^๘ ก็ชื่อว่าบูชาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเฉกเช่นเดียวกัน

หลังจากที่พระพุทธบิดาเสด็จปรินิพพาน มีเหตุการณ์วิเวทกันระหว่างศากยะและโกถิยะในเรื่องการใช้น้ำทำการเกษตรจากแม่น้ำโรหิณี พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าเป็นพระญาติกันทั้งสอง ฝ่ายจึงเสด็จมาโปรด เมื่อทั้งสองฝ่ายตกลงกันได้ ทรงแสดงธรรมเทศนา กลหวิเวทสูตร^๙ โปรดบรรดาพระญาติตามลำดับเหตุการณ์ในครั้งนั้นส่งผลให้ศากยะกุมาร ๕๐๐ พระองค์เสด็จออกทรงผนวชด้วยความเลื่อมใสศรัทธา ส่วนนางปาทปริจาริกาของพระกุมารเหล่านั้น ทุกคนต้องการออกบวชตามพระสวามีของตน จึงขอให้พระนางมหาปชาบดีโคตมีซึ่งทางมีศรัทธาในเพศบรรพชิต เป็นผู้นำไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อทูลขอให้สตรีออกบวชเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ครั้งนั้นเองพระนางมหาปชาบดีโคตมี ได้ทูลขอบรรพชา กับพระพุทธองค์เป็นครั้งแรก แต่พระพุทธเจ้าทรงตรัสห้ามดั่งมีข้อมูลปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า “อย่าเลยโคตมี เธออย่าขบใจการที่มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”^{๑๐} ถึงแม้พระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขออนุญาตให้สตรีบวชเป็นบรรพชิตถึงสามครั้ง แต่พระพุทธเจ้าก็ทรงตรัสห้ามถึงสามครั้ง พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงเสียพระทัยที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชเป็นบรรพชิต ทรงเป็นทุกข์ทรงกันแสง มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร พลังถวายบังคมพระพุทธเจ้าแล้วเสด็จกลับไป หลังจากนั้นพระพุทธเจ้าเสด็จออกจากกรุงกบิลพัสดุ์ แล้วเสด็จกลับพระนครเวสาลีประทับอยู่ที่กุฎาคารศาลาป่ามทวัน ครั้งนั้นเองพระนางมหาปชาบดีโคตมีรับสั่งให้ปลงพระเกศาของพระนาง แล้วทรงครองผ้ากาสาเย (ผ้าย้อมน้ำฝาด) ทรงพาเหล่าศากิยานีทั้งหมดเสด็จถึงกรุงเวสาลี กุฎาคารศาลา พระนางมีพระบาททั้ง ๒ ระบม มีพระวรกายเกลือกกลั้วด้วยธูลี มีทุกข์เสียพระทัย มีพระพักตร์นองด้วยน้ำพระเนตร ประทับยืน

^๖ ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๗๖/๔๒๔.

^๗ ดูรายละเอียดใน ม.อ.(ไทย) ๑๔/๓๗๙/๔๒๗.

^๘ ดูรายละเอียดใน ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๗๐/๗๐๘.

^๙ อัง.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑.

กันแสงอยู่ที่ภายนอกซุ้มประตู พระอานนท์เห็นเขาจึงสอบถามได้ความว่าพระนางมหาปชาบดีโคตมี ประสงค์ออกบวชในพระพุทธศาสนา แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตถึง ๓ ครั้ง เมื่อพระอานนท์ทราบ ความจึงได้อ้อนวอนทูลขออนุญาตจากพระพุทธองค์ ดังที่ข้อความปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า “ข้า แต่พระองค์ผู้เจริญ พระนางมหาปชาบดีโคตมีนี้มีพระบาทระบม พระวรกาย เปราะเปื้อนฝุ่นธุลี เป็น ทุกข์เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ภายนอกซุ้มประตู เพราะพระผู้มี พระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคต ทรงประกาศไว้ ขอประทานวโรกาสขอมาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัย ที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยเถิดพระพุทธเจ้าข้า”^{๑๐} พระอานนท์ได้ทูลขออนุญาตถึง ๓ ครั้ง แต่ พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงอนุญาต ด้วยพระปัญญาอันมากของพระอานนท์ จึงคิดหากุศโลบายเพื่อทูลขอ อนุญาตจากพระพุทธองค์ หากมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคต ทรงประกาศไว้จะสามารถทำให้แจ้งโศดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ ตถาคตประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโศดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผลได้”^{๑๑} ครั้งนั้นพระอานนท์จึงได้กราบทูล โดยอธิบายเหตุผลว่า พระนางมหาปชาบดีโคตมีเป็นพระมาตุจฉา ของพระพุทธเจ้า ทรงมีอุปการะมากเคยประทับประคองดูแลถวายน้ำนมเมื่อครั้งพุทธมารดาเสด็จ สวรรคต จึงขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาต จากเหตุผลดังกล่าวพระพุทธองค์จึงทรง อนุญาตบรรพชา และอุปสมบทแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ด้วยการให้ยอมรับภักอันเข้มงวด เรียกว่า ครุธรรม ๘ ประการ^{๑๒} ฝ่ายพระนางมหาปชาบดีโคตมียอมรับครุธรรม ๘ ประการนี้ โดยยึดถือตลอดชีวิต ดุจทรง รับพระมาลาขึ้นประดับพระเกศา พระนางมหาปชาบดีโคตมีจึงถือเป็นภิกษุณีรูปแรกใน พระพุทธศาสนา ภายหลังจากที่พระพุทธเจ้าทรงพุทธาณุญาตให้พระนางมหาปชาบดีบรรพชาเป็น ภิกษุณีใน พระพุทธศาสนา พระองค์ทรงตรัสกับพระอานนท์ ดังข้อมูลที่ปรากฏในพระไตรปิฎกความว่า “อานนท์ ถ้ามาตุคามจะไม่ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ พรหมจรรย์ก็จะดำรงอยู่ได้นาน สัทธิธรรมจะดำรงอยู่ได้ ๑,๐๐๐ ปี แต่เพราะมาตุคามออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ บัดนี้ พรหมจรรย์จะดำรงอยู่ได้ไม่นาน ทั้งสัทธิธรรม จะดำรงอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปี ...เปรียบเทียบอนตระกุลหนึ่งที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อยจะถูกโจรปล้นทรัพย์ ทำร้ายได้ง่าย ...เปรียบเทียบหนอนขยอกที่ลงในนาชาวสาธิตซึ่งอุดมสมบูรณ์ ก็ทำให้นาชาวนั้น คงอยู่ ได้ไม่นาน ...เปรียบเทียบเปลี้ยที่ลงในไร่อ้อยซึ่งอุดมสมบูรณ์ ก็ทำให้ไร่อ้อยนั้นคงอยู่ได้ ไม่นาน

^{๑๐} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓.

^{๑๑} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๓.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน วิ.มหา. (ไทย) ๒/๑๔๙/๓๒๒.

อานนท์ เราบัญญัติกรรม ๘ ประการไว้ เพื่อไม่ให้ภิกษุณีล่วงละเมิดจนตลอดชีวิต เปรียบเหมือนคน กั้นทำนบที่สระใหญ่ไว้เพื่อป้องกันไม่ให้น้ำไหลออกฉะนั้น”^{๑๓}

๓.๑.๓ การบรรลุลกรรมของพระมหาปชาบดีโคตมี

พระนางมหาปชาบดีโคตมีพากเพียรบำเพ็ญธรรมทั้งปวงที่พระพุทธองค์ตรัสสอนมา ไม่นานก็ส่งผลให้พระนางบรรลุลหิตผล พร้อมด้วยภิกษุญาและปฏิสัมภิทา ส่วนภิกษุณี ๕๐๐ รูปที่ เหลือได้อภิญญา ๖ ตลอดเวลาที่เป็นภิกษุณีพระนางฯ ทรงมีความมั่นคงในการปฏิบัติธรรม การใดที่ เกี่ยวกับภิกษุณีสงฆ์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีจะทรงรับเป็นภาระ และหากมีข้อขัดข้องในการปฏิบัติ ก็จะทำความขึ้นกราบทูลขอคำแนะนำจากพระพุทธเจ้าเพื่อวางรากฐานให้แก่ภิกษุณี^{๑๔} นอกจากนี้พระ นางได้รับยกย่องให้ดำรงภิกษุณีผู้เป็นรัตตัญญู (ผู้มีประสบการณ์ชีวิตมาก)^{๑๕} พระนางมหาปชาบดีโคต มีทรงมีพระชนม์ยืนยาวถึง ๑๒๐ พรรษา เมื่อถึงเวลาจะปลงอายุสังขารก็ได้ทูลลาพระพุทธเจ้า ณ เมืองเวสาลีเสด็จปรินิพพาน^{๑๖}

๓.๑.๔ เอตทัคคะในฝ่ายผู้รัตตัญญู

พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงอุปสมบทแล้ว เข้าเฝ้าพระศาสดาถวายบังคมแล้วประทับ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง เวลานั้นพระศาสดาทรงแสดงธรรมโปรดพระนาง พระนางรับกรรมฐานในสำนัก พระศาสดาพระองค์เดียวกับบรรลุลหิต ภิกษุณี ๕๐๐ รูปนอกนั้นก็บรรลุลหิต เมื่อจบนั้นทโก วาทสูตร ต่อมาภายหลังพระศาสดาประทับนั่ง ณ พระเชตะวันวิหาร เมื่อทรงสถาปนาภิกษุณีทั้งหลาย ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะหลายตำแหน่ง จึงทรงสถาปนาพระมหาปชาบดีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็น เลิศกว่าพวกภิกษุณีสาวิกาผู้เป็นรัตตัญญู ฐุราตรีนานแล^{๑๗} โดยเหตุ ๒ ประการ คือโดยเป็นผู้ยิ่งใหญ่ด้วย คุณ เพราะท่านแสดงให้เห็นเป็นอย่างดีชัดเจนในคุณชื่อนี้ของท่าน และไม่เพียงเนื่องจากเหตุข้อนี้ เท่านั้น แต่ยังเป็นการแต่งตั้งโดยเหตุที่ท่านได้ตั้งความปรารถนาไว้ตลอดแสนกับ

^{๑๓} อจ.อภ. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๖.

^{๑๔} ฉัตรสมุทลย์ กบิลสิงห์ ษฎุเสณ, สตรีในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๑๕} อจ.เอกก (ไทย) ๒๐/๒๓๕/๓๐.

^{๑๖} ฉัตรสมุทลย์ กบิลสิงห์ ษฎุเสณ, สตรีในพระพุทธศาสนา, หน้า ๕.

^{๑๗} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

๓.๑.๕ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรี

๑) **เมตตากับศรัทธา** พระมหาปชาบดีโคตมีเถรีมีความตั้งใจแน่วแน่อย่างแรงกล้าในพระพุทธศาสนา “ครั้งนั้น พระนางมหาปชาบดีเกิดว่าเหว่พระหฤทัยจะทรงผนวช แต่นั้นนางพาทปริจาริกา ของพระกุมาร ๕๐๐ พระองค์ ผู้ซึ่งเสด็จออกทรงผนวชเมื่อจบกลหวิชาวาสุต ริมฝั่งแม่น้ำโรหิณี ทุกคนมีจิตเป็นอันเดียวกันว่า พวกเราจักเข้าไปเฝ้าพระนางมหาปชาบดี แล้วบวชในสำนักพระศาสดาหมดทุกคน จึงให้พระนางมหาปชาบดีเป็นหัวหน้า ประสงค์จะไปเฝ้าพระศาสดา ก็พระนางมหาปชาบดีนี้ทรงทูลขอบรรพชาแก่พระศาสดาครั้งเดียวครั้งแรกเท่านั้น ก็ไม่ได้ เพราะเหตุนั้นพระนางจึงรับสั่งเรียกช่างกลับมาแล้วให้ตัดพระเกศา ทรงครองผ้ากาสายะ (ผ้าย้อมน้ำฝาด) ทรงพาเหล่าสาภิยานีทั้งหมดนั้น เสด็จถึงกรุงเวสาลี ให้ท่านพระอานนทเถระทูลอ้อนวอนพระทศพล ก็ทรงได้บรรพชาอุปสมบทด้วยครุธรรม ๘ ประการ ส่วนเหล่าสาภิยานีทั้งหมด ก็ได้อุปสมบทพร้อมกัน พระนางมหาปชาบดีครั้งทรงอุปสมบทอย่างนี้แล้ว เข้าเฝ้าพระศาสดาถวายบังคมแล้ว ประทับ ณ ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง เวลานั้นพระศาสดาทรงแสดงธรรมโปรดพระนาง พระนางรับกรรมฐานในสำนักพระศาสดาพระองค์เดียวกับบรรลุประอรหัต ภิกษุณี ๕๐๐ รูปอนั้น ก็บรรลุประอรหัต”^{๑๘}

เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมี มีความดำริที่จะทรงออกบวชแล้ว ก็มีพระทัยแน่วแน่มิย่อท้อต่ออุปสรรคใด ๆ ถึงแม้พระพุทธเจ้าจะกำหนดหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติอย่างหนักที่เรียกว่า ครุธรรม ๘ ประการก็ตาม พระนางก็ไม่ทรงย่อท้อ จนในที่สุดก็ได้รับการอนุญาตจากพระพุทธเจ้าให้ทรงบวชได้

๒) **เมตตากับความอ่อนน้อม** ถึงแม้พระนางจะมีฐานะเป็นถึงพระมารดาเลี้ยงของพระพุทธเจ้าก็ตาม แต่พระนางก็ไม่ทรงเย่อหยิ่งถือพระองค์แต่ประการใด ตรงกันข้ามกลับมีความเคารพในพระพุทธเจ้าและหมู่พระภิกษุสงฆ์สาวกเป็นอย่างยิ่ง เห็นได้จากข้อปฏิบัติในครุธรรม ภิกษุณี แม้จะบวชได้ตั้งร้อยปีก็ยังคงกราบไหว้พระภิกษุผู้แม่บวชแล้วในวันนั้น นับได้ว่าพระนางเป็นผู้มีความอ่อนน้อมและปฏิบัติตามอย่างว่าง่าย พระนางผู้เป็นบัณฑิตถึงพร้อมด้วยศีล ละเอียด มีปฏิภาณไหวพริบ ประพฤติถ่อมตน และไม่กระด้างเช่นนั้น

๓) **เมตตากับความเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม** พระมหาปชาบดีโคตมีเถรี ถือเป็นผู้นำสตรีคนสำคัญในสมัยพุทธกาล ท่านมีธรรมที่ทำให้เป็นที่เคารพรัก ความเลื่อมใสศรัทธา คือ พรหมวิหาร ๔ ประกอบด้วย ๑) เมตตา มีความรักความปรารถนาดีต่อกัน ๒) กรุณา คือ ปรารถนาและหาทางให้ผู้อื่นพ้นจากความทุกข์ ๓) มุทิตา มีความยินดีเมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี ๔) อุเบกขา มีการวางใจเป็นกลาง ยุติ กรรม ไม่มีอคติ ไม่มีความเอนเอียงหรือเข้าข้างฝ่ายใด ใช้ปัญญาพิจารณาหาเหตุผลที่สมควร ท่านมีสังคหวัตถุ ๔ เป็นนธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจคน เป็นหลักการสงเคราะห์ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประกอบด้วย ๑) ทาน คือ การให้ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ และแบ่งปัน ๒) ปิยวาจา

^{๑๘} อ.จ.เอกก.อ. (ไทย) ๓๓/๗.

คือ พุทเพื่อให้เกิดความรัก ต่อกัน โดยกล่าวคำที่สุภาพ ไพเราะ เมื่อฟังแล้วรู้สึกดี แนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ คอยสร้างขวัญและกำลังใจ พุทให้เกิดความรักสามัคคีกัน ๓) อุตถจริยา คือ ประพฤติสิ่งที่ เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ทำตนเองให้เป็นประโยชน์ต่อมิตรทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นการล้างทรัพย์ กำลังกาย หรือกำลังปัญญา ๔) สมานัตตา คือ การวางตนให้สมกับฐานะ การรู้จักนอบน้อมถ่อมตน และอิทธิบาท ๔ เป็นธรรมเพื่อยังความสำเร็จให้ถึงตามเป้าหมายที่วางไว้ ประกอบด้วย ๑) ฉันทะ คือ มีความพอใจกับสิ่งที่จะทำนั้นๆ ทำด้วยใจรัก มุ่งมั่น ๒) วิริยะ คือ ความพากเพียรทำ ขยันหมั่นเพียร หมั่น กระทำสิ่งนั้นๆ ด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทน ไม่ทอดทิ้ง ไม่ท้อถอย ก้าวไปข้างหน้าจนกว่าจะ สำเร็จ ๓) จิตตะ คือ เอาจิตฝึกฝน ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยใจให้ ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย และ ๔) วิมังสา คือ ใช้ปัญญาสอบสวน โดยหมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจสอบเหตุและผล รู้จักคิดหาหนทางแก้ไข เรื่องของพระนางฯ สอนให้รู้จักการเห็นแก่ประโยชน์ ส่วนรวมที่ดี

๓.๒ การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนาของพระนางสามาวดี

๓.๒.๑ ชีวิตประวัติในอดีตชาติของพระนางสามาวดี

อดีตชาติของพระนางสามาวดี นางได้ถือกำเนิดในเรือนของผู้มีสกุลในเมืองหงสาวดี ใน สมัยของพระปฐมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยถ้านับเวลาย้อนกลับหลังไปจากภททกัณนี้ ได้หนึ่งแสน กัป เมื่อนางได้ไปฟังธรรมของพระปฐมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้เห็นพระปฐมุตตรสัมมาสัมพุทธ เจ้าทรงแต่งตั้งอุบาสิกคนหนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เป็นเลิศกว่าอุบาสิกทั้งหลายผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา นาง มีจิตปรารถนาในตำแหน่งนั้นและบรรลุธรรมในอนาคต จึงทำบุญถวายทานเป็นอันมาก จากชาตินั้น นางได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในเทวโลก และมนุษย์โลกเป็นเวลา ๑ แสนกัป ต่อมาได้เกิดในมนุษย์โลกก็ ได้รับความสำเร็จตามที่ตั้งจิตปรารถนาทุกประการ^{๑๙}

๓.๒.๒ ชีวิตประวัติในปัจจุบันชาติของพระนางสามาวดี

หลังจากพระนางสามาวดีได้จุติ^{๒๐}จากทวโลกแล้วได้ถือปฏิสนธิในเรือนของภททวดีย์ เศรษฐีในแคว้นภททวดีย์ และได้รับการตั้งชื่อว่า “สามา” ซึ่งมีความหมายว่าทอง สันนิษฐานว่านางมี ผิวเหลืองเหมือนทองจึงได้รับการตั้งชื่อเช่นนั้น บิดาของนางคือภททวดีย์ เศรษฐีนั้นได้เป็นเพื่อนกับโฆ

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน อ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๖๑/๓๖๗-๓๙๐.

^{๒๐} จุติ หมายถึง เคลื่อนจากภพหนึ่งไปสู่ภพอื่น, ตาย (ส่วนมากใช้แก่เทวด), พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๓๘.

สกศรชฐี แต่เป็นเพื่อนที่ไม่เคยพบเห็นกันเลย ต่างฝ่ายต่างได้รับรู้เรื่องราวของกันและกันผ่านพ่อค้า จึงได้ส่งเครื่องบรรณาการไปให้กันจนนับเนื่องเป็นเพื่อนกันในที่สุด

ครั้งนั้น ก่อนพระศาสดาของเราบังเกิด เกิดอหิวาตกโรคขึ้นในแคว้นอัลลกะปะ ในเรือนหลังหนึ่งๆ คน ๑๐ คนบ้าง ๒๐ คนบ้าง ๓๐ คนบ้าง ก็ตายพร้อม ๆ กันนั้นแหละ ส่วนผู้คนที่ไปนอกแคว้นก็รอดชีวิต บุรุษผู้หนึ่งรู้เรื่องนั้นแล้วก็พาบุตรภริยาของตนไปนอกแคว้นนั้น ด้วยหมายจะไปแคว้นอื่น คราวนั้นเสบียงเดินทางที่เอามาในเรือนของบุรุษนั้นยังไม่ทันข้ามทางกันดารในระหว่างทางก็หมดสิ้นไป เรี่ยวแรงร่างกายของพวกเขาก็ลดลง มารดาอุ้มบุตรไปได้ประเดี๋ยวหนึ่งบิดาก็บุตรไปได้ประเดี๋ยวหนึ่ง ครั้งนั้น บิดาของบุตรนั้น จึงคิดว่าเรี่ยวแรงร่างกายของเราลดลงแล้ว จะแบกบุตรเดินไปคงไม่อาจข้ามทางกันดารไปได้ บุรุษนั้นไม่ให้นำมารดาบุตรรู้ ให้บุตรนั่งที่ทางทำเป็นเหมือนละไว้ไปหาน้ำ แล้วก็เดินทางไปลำพังคนเดียว คราวนั้นภริยาของบุตรนั้นยืนคอยเขามาไม่เห็นบุตรในมือก็ร้องกล่าว ว่า บุตรฉันไปไหนละนายเขาพูดปลอบว่า เจ้าต้องการบุตรไปทำไม เรายังมีชีวิตอยู่ก็จักได้บุตรเองนางกล่าวว่า ชายผู้นี้ใจร้ายนักหนอ แล้วกล่าวว่า ท่านไปเกิด ฉันไม่ไปกับท่านดอก เขากล่าวว่า แม่นางจำฉันไม่ทันใคร่ครวญได้ทำไปแล้วจงยกโทษข้อนั้นแก่ฉันเสียเถิดแล้วก็พาบุตรไป คนเหล่านั้นข้ามทางกันดารนั้นแล้ว เวลาเย็นก็ถึงบ้านคนเลี้ยงโคตำบลหนึ่ง วันนั้นพวกบ้านคนเลี้ยงโคหุงปายาสไม่มีน้ำ เห็นคนเหล่านั้นก็คิดว่า คนเหล่านี้คงหิวจัด จึงเอาปายาสใส่เต็มภาชนะใหญ่ ลาดเนยเต็มกระบวยให้ไป เมื่อคนเหล่านั้นบริโภคข้าวปายาสนั้น สตรีนั้นก็บริโภคพอประมาณ ส่วนบุรุษบริโภคเกินประมาณ ไม่อาจให้เฟรตามุ่ยได้ก็ทำกาละเสียในเวลาหลังเที่ยงคืน เขาเมื่อทำกาละ เพราะยังมีความอาลัยในคนเหล่านั้น จึงถือปฏิสนธิในท้องนางสุนขในเรือนของพวกคนเลี้ยงโค ไม่นานนักนางสุนขก็ออกลูก คนเลี้ยงโคเห็นสุนขนั้น มีลักษณะสง่างามก็ปรนเปรอด้วยก้อนข้าว จึงพาสุนขที่เกิดความรักในตนเที่ยวไปด้วยกัน ต่อมาวันหนึ่งพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งมาถึงประตูเรือนของคนเลี้ยงโค ในเวลาแสวงหาอาหาร คนเลี้ยงโคนั้น เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้านั้นแล้ว ก็ถวายอาหาร ถือปฏิญญาของพระปัจเจกพุทธเจ้าที่จะอยู่อาศัยตน พระปัจเจกพุทธเจ้าก็เข้าอยู่ ณ ราวป่าแห่งหนึ่ง ไม่ไกลสกุลคนเลี้ยงโค คนเลี้ยงโคไปสำนักพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็พาสุนขนั้นไปด้วยก็ติดไม้หรือแผ่นหิน เพื่อไล่สัตว์ร้าย ในที่อยู่สัตว์ร้ายระหว่างทางแม้สุนขนั้นกำหนดวิธีทำของคนเลี้ยงโคนั้นไว้ ต่อมาวันหนึ่งคนเลี้ยงโคนั่งในสำนักพระปัจเจกพุทธเจ้ากล่าวว่า ท่านผู้เจริญ กระทบมาไม่ได้ทุกครั้งแต่สุนขนี้ฉลาด โดยสัญญาจำหน่ายที่สุนขนี้มาแล้ว ก็จะมีมายังประตูเรือนของกระผมได้ วันหนึ่งคนเลี้ยงโคนั้นก็ส่งสุนขไปด้วยกล่าวว่าเจ้าจงพาพระปัจเจกพุทธเจ้ามา สุนขนั้นฟังคำของคนเลี้ยงโคนั้น ก็ไปในเวลาแสวงหาอาหาร ก็เอาอกหมอบแทบเท้าพระปัจเจกพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้ารู้ว่าสุนขนี้มาสำนักเราแล้ว ก็ถือบาตรจีวรเดินทางแต่ท่านจะทดลองสุนขนั้น จึงแยกออกเดินทางอื่น สุนขก็ยืนข้างหน้า ต้อนให้ไปทางที่ไปหมุ่ม่านคนเลี้ยงโค ก็ในที่ใด คนเลี้ยงโคติดไม้หรือแผ่นหินเพื่อขับไล่สัตว์ร้าย สุนขถึงที่นั้นแล้ว ก็ส่งเสียงเห่าดัง ๆ ด้วยเสียงของสุนขนั้น สัตว์ร้ายทั้งหลายก็หนีไป แม้พระปัจเจกพุทธเจ้าก็ให้ก่อนข้าวที่เย็น ๆ ก่อน

ใหญ่แก่มัน เวลาฉันเสร็จแล้ว แม่สุนัขนั้นก็รักอย่างยิ่งในพระปัจเจกพุทธเจ้าด้วยความอยากได้ก่อน
 ข้าว คนเลี้ยงโคควายผ้าพอกแก่การที่จะทำจีวรได้ ๓ ผืน แก่พระปัจเจกพุทธเจ้าตลอดไตรมาสแล้ว
 กล่าวว่า ท่านเจ้าข้า ถ้าท่านชอบใจ ก็โปรดอยู่เสียในที่นี้แหละ แต่ถ้าไม่ชอบใจ ก็โปรดไปได้ตาม
 สบาย พระปัจเจกพุทธเจ้าแสดงอาการว่าจะไปคนเลี้ยงโคตามไปส่งพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้วก็กลับ
 สุนัขรู้ว่าพระปัจเจกพุทธเจ้าไปที่อื่น ก็เกิดความโศกเศร้าอย่างแรง เพราะรัก หัวใจแตกตายไปบังเกิด
 ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ก็โดยที่สัตว์ร้ายหนีไป เพราะสุนัขนั้นทำเสียงดังเวลาไปกับพระปัจเจกพุทธเจ้า
 เสียงของเทวบุตรนั้น เมื่อพูดกับเหล่าเทวดาจึงกลบเสียงเทวดาเสียสิ้น ด้วยเหตุนี้แหละ เทวบุตรนั้น
 จึงได้ชื่อว่าโสมสกเทพบุตร ก็เมื่อโสมสกเทพบุตรนั้น เสวยสมบัติในดาวดึงส์นั้น พระราชาพระนามว่าอุเท
 นเสวยราชสมบัติ ณ กรุงโกสัมพีถิ่นมนุษย์

เมื่อพระเจ้าอุเทนนั้นครองราชย์อยู่ โสมสกเทพบุตร ก็จุติถือปฏิสนธิในครรภ์ของสตรีผู้
 อาศัยรูปเลี้ยงชีพผู้หนึ่งในกรุงโกสัมพี ล่วงไป ๑๐ เดือน นางก็คลอดบุตร รู้ว่าเป็นชายก็ให้ทิ้งเสียที่กอง
 ขยะ ขณะนั้นคนทำงานของโกสัมพีก็เสวยศรัทธา กำลังเดินไปเรือนเศรษฐีแต่เข้าตรู สงสัยว่าสิ่งนี้อะไรหนอ
 ที่เหล่ากากลุ่มรวมกันอยู่ ก็เข้าไปพบทารก คิดว่าทารกนี้จักมีบุญ จึงส่งเด็กไว้ในมือบุรุษผู้หนึ่งให้นำไปสู่
 เรือนตน แล้วก็ไปเรือนเศรษฐี ฝ่ายเศรษฐีกำลังไปยังราชสกุลในเวลาเช้าเฝ้า พบบุโรหิตในระหว่างทาง
 ก็ถามว่า วันนี้ดาวฤกษ์อะไร บุโรหิตนั้นยืนอยู่ตรงนั้นนั่นแหละ ก็คำนวณแล้วกล่าวว่าดาวฤกษ์ชื่อโหนด
 ทารกที่เกิดตามดาวฤกษ์นี้ในวันนี้จักได้ตำแหน่งเศรษฐีในนครนี้ เศรษฐีนั้นฟังคำของบุโรหิตนั้นแล้วก็
 รีบส่งคนไปยังเรือนว่า ท่านบุโรหิตคนนี้ไม่พูดเป็นคำสอง หลึงแม่เรือนมีครรภ์แก่ของเรามีอยู่ พวกเจ้า
 จงตรวจดูนางว่าคลอดแล้วหรือยัง คนเหล่านั้นไปสำรวจรู้แล้วก็กล่าวว่า นายท่านหลึงมีครรภ์แก่นั้นยังไม่
 คลอด เศรษฐีจึงสั่งว่าถ้าอย่างนั้นพวกเจ้าจงไปหาทารกที่เกิดในวันนี้ ในนครนี้ คนเหล่านั้นแสวงหา
 ก็พบทารกนั้นในเรือนของคนทำงานของเศรษฐีนั้นแล้วบอกแก่เศรษฐี เศรษฐีกล่าวว่าเจ้าพนายถ้า
 อย่างนั้น พวกเจ้าจงไปเรียกคนทำงานมา คนเหล่านั้นก็เรียกคนทำงานมา เศรษฐีถามเขาว่าเรือนเจ้ามี
 ทารกหรือ เขาตอบว่ามีขอรับนายท่าน เศรษฐีบอกว่าเจ้าให้ทารกนั้นแต่เราเกิด เขาว่าให้ไม่ได้ดอกนาย
 ท่าน เศรษฐีกล่าวว่าเจ้ารับทรัพย์ ๑,๐๐๐ แล้วให้เกิดคนงานนั้นคิดว่าทารกนี้จะเป็นหรือตาย ชื่อนี้
 ก็รู้กันยาก ดังนี้จึงรับทรัพย์ ๑,๐๐๐ แล้วให้ทารกไป ลำดับนั้นเศรษฐีคิดว่าถ้าภริยาเราคลอดธิดาก็จัก
 ทำทารกนี้ให้เป็นบุตร ถ้าคลอดบุตรก็จักทำทารกนี้ให้ตาย ครั้นคิดแล้วก็เลี้ยงทารกไว้ในเรือน ครั้นนั้น
 ภริยาของเศรษฐีนั้นก็คลอดบุตร โดยล่วงไป ๒-๓ วัน แต่นั้นเศรษฐีก็คิดจะให้พวกโคเหยียบทารกนั้น
 เสียให้ตายจึงสั่งว่าพวกเจ้าจงเอาทารกนี้ไปนอนที่ประตูคอก คนทั้งหลายก็ให้ทารกนั้นนอนที่ประตู
 คอกนั้น ครั้นนั้นโคอุสสะจะจำฝูงออกไปก่อน เห็นทารกนั้นก็ยืนคร่อมไว้ในระหว่างเท้าทั้ง ๔ ด้วยหมายใจ
 ว่าโคตัวอื่น ๆ จักไม่เหยียบทารกนั้น ด้วยอาการอย่างนี้ ขณะนั้นคนเลี้ยงโคพบทารกนั้นคิดว่า ทารกนี้
 แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานยังรู้จักคุณ คงเป็นผู้มีบุญมาก เราจักเลี้ยงทารกนั้น แล้วก็นำไปเรือนตน ฝ่ายเศรษฐี
 ทราบว่าทารกนั้นยังไม่ตาย ได้ฟังเขาว่าพวกคนเลี้ยงโคนำไป ก็ให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ แล้วให้ทิ้งเสียที่สุสาน

ศพสด เวลานั้นคนเลี้ยงแพะในเรือนเศรษฐี อาศัยสุสานนำแม่แพะไปเลี้ยง แพะแม่นมตัวหนึ่งเพราะบุญของทารก ขาไปก็แหวะจากทางไปให้นมทารกแล้วก็ไป ขากลับจากที่นั่น ก็ไปให้นมทารกที่นั่นนั่นแหละ คนเลี้ยงแพะคิดว่า แม่แพะตัวนี้แหวะจากที่นี่ไปแต่เช้า เพราะเหตุอะไรกันหนอ จึงเดินไปตรวจดูก็รู้ถึงทารกนั้นว่า ทารกนี้คงมีบุญมาก แม้แต่สัตว์ดิรัจฉานยังรู้คุณ จำเราจักเลี้ยงทารกนั้นไว้ แล้วพาไปเรือน ฝ่ายเศรษฐีก็ให้ตรวจตราดูอีกว่าทารกนั้นตายหรือไม่ตาย รู้ว่าคนเลี้ยงแพะรับไว้ ก็ให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ สั่งว่า พรุ่งนี้ บุตรนายกองเกวียนคนหนึ่ง จักเข้าไปยังนครนี้ พวกท่านจงนำทารกนี้ไปวางไว้ที่ทางล่อเกวียน ล่อเกวียนนั้นก็จักฉีกไปอย่างนี้ เหล่าโคในเกวียนเล่มแรกของนายกองเกวียน แลเห็นทารกที่เขาวางไว้ที่ทางล่อเกวียนนั้น ก็ยื่นเอาเท้าทั้ง ๔ คร่อมเหมือนเสาค้ำกันอยู่ฉะนั้น นายกองเกวียนสงสัยว่านั่นอะไรกันหนอ ก็รู้เหตุที่โคเหล่านั้นหยุดยืน เห็นทารกแล้วเข้าใจว่าทารกมีบุญมาก ควรเลี้ยงไว้จึงพาไปแล้ว ฝ่ายเศรษฐีก็ให้สำรวจว่าเด็กนั้นตายหรือไม่ตายที่ทางเกวียน ทราบว่านายกองเกวียนรับไป ก็ให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ แม้แต่นายกองเกวียนนั้นสั่งให้โยนเหวในที่ไมไกลพระนคร ทารกนั้นเมื่อตกไปในเหวนั้น ก็ตกลงที่โรงช่างสานในที่ทำงานของพวกช่างสาน โรงช่างสานนั้น ได้เป็นเสมือนสัมผัสด้วยปุ๋ยฝ้าย ๑๐๐ ชั้น ด้วยอนุภาพบุญของทารกนั้น ครั้งนั้นหัวหน้าช่างสานเข้าใจว่าทารกนี้มีบุญควรเลี้ยงไว้ จึงพาทารกนั้นไปเรือน เศรษฐีให้เสาะหาในที่ ๆ ทารกตกเหวว่าตายหรือไม่ตาย ทราบว่าหัวหน้าช่างสานรับไป ก็ให้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ แม้แก่หัวหน้าช่างสานนั้นให้นำทารกมา ต่อมาทั้งบุตรของเศรษฐีเอง ทั้งทารกนั้น ทั้งสองคนก็เจริญเติบโต เศรษฐีก็ครุ่นคิดแต่อุบายที่จะให้เด็กโสมกะตาย จึงไปเรือนช่างหม้อของตน พุดเป็นความลับว่า พ่อคุณที่เรือนฉันมีเด็กสกุลต่ำต้อยอยู่คนหนึ่ง ควรจะหาอย่างใดอย่างหนึ่งให้เด็กนั้นตายเสีย ช่างหม้อนั้นก็ปิดหูทั้งสองกล่าวว่า ไม่ควรพุดถ้อยคำที่หนักเห็นปานนี้ แต่นั้น เศรษฐีคิดว่า ช่างหม้อนี้อาจไม่ทำโดยไม่ได้อะไร จึงกล่าวว่าเอาเถิดพ่อคุณจงเอาทรัพย์ไป ๑,๐๐๐ ทำงานนี้ให้สำเร็จ ขึ้นชื่อว่าสินบนย่อมทำลายสิ่งที่ทำลายไม่ได้ง่าย เพราะเหตุนั้นช่างหม้อนั้นได้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ แล้ว ก็รับแล้วกล่าวว่า นายท่านกระผมจักจุดไฟเตาเผาหม้อในวันชื่อโน้น ขอนายท่านจงส่งทารกนั้นไปในวันโน้น เวลาโน้น ฝ่ายเศรษฐีรับคำของช่างหม้อนั้นแล้ว นับวันตั้งแต่วันนั้น รู้ว่าวันที่ช่างหม้อนัดไว้มาถึงแล้ว ก็ให้เรียกนายโสมกะมาสั่งว่า ลูกเอ๋ยพ่อต้องการภาชนะจำนวนมาก ในวันชื่อโน้น เจ้าจงไปหานายช่างหม้อบอกว่า ได้ยินว่า มีงานที่บิดาเราพุดไว้แก่ท่านอย่างหนึ่ง วันนี้ขอท่านจงทำงานนั้นให้สำเร็จ นายโสมกะรับคำของเศรษฐีนั้นว่า ดีละแล้วก็ออกไป ขณะนั้นในระหว่างทางลูกตัวของเศรษฐีกำลังเล่นกีฬาขลุบ จึงรีบไปพุดว่า พี่จ๋า ฉันกำลังเล่นกับพวกเด็กๆด้วยกัน ถูกเขาเอาชนะเท่านี้ พี่จงกลับเอาชนะเขาให้ฉันนะ นายโสมกะกล่าวว่า บัดนี้ โอกาสของพี่ไม่มี ท่านบิดาใช้พี่ไปหาช่างหม้อด้วยกิจรีบด่วนจ๊ะ ลูกตัวเศรษฐีพุดว่า พี่จ๋าฉันจะตกไปแทนเอง พี่จงเล่นกับเด็กเหล่านี้ นำโชคคลับมาให้ฉันนะ นายโสมกะกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นเจ้าไปเถิด แล้วบอกกล่าวที่บิดาบอกแก่ตน แก่น้องชายนั้นแล้วเล่นเสียกับพวกเด็ก ๆ เด็กเมื่อนั้น น้องชายไปหาช่างหม้อแล้วบอกข่าวนั้น ช่างหม้อกล่าวว่า ดีละพ่อคุณเราจักทำงานให้สำเร็จ แล้วให้เด็กนั้นเข้าไปในห้อง เอามิดคมกริบตัด

เป็นขึ้นเล็กขึ้นน้อย ใส่หม้อปิดปากหม้อวางไว้ระหว่างภาชนะ แล้วจุดไฟเตาเผาหม้อ นายโฆสกะเล่น
ชนะเป็นอันมากก็นั่งคอยน้องมา เขารู้ว่า น้องซึกซ้า ก็ไปยังส่วนหนึ่งของเรือนช่างหม้อในที่ไหน ๆ ก็ไม่
พบ คิดว่าน้องคงจกกลับไปบ้านแล้ว จึงกลับไปเรือน เศรษฐีเห็นเขาเดินมาแต่ไกล ก็สงสัยว่าจกมีเหตุ
อะไรหรือหนอ ก็เราสั่งมันไปหาช่างหม้อ เพื่อให้หม้อมันให้ตาย บัดนี้เจ้าเด็กนั้นยังมาในที่นี้อีก เขา
มาถึงจึงถามเขาว่า เจ้าไม่ไปหาช่างหม้อดอกหรือลูก นายโฆสกะจึงบอกเหตุที่ตนกลับไป และเหตุที่
น้องชายไป เศรษฐีฟังคำเขาแล้ว เป็นเหมือนถูกแผ่นดินใหญ่ถล่มทับสัก ๑๐๐ ครั้ง จิตหมุนไปว่าเจ้า
พูดเรื่องอะไรอย่างนี้หรือ แล้วก็รีบไปหาช่างหม้อ พูดโดยถ้อยคำที่ไม่ควรพูดในสำนักคนเหล่านี้ว่า ดู
สิพ่อคุณ ดูสิพ่อคุณ ช่างหม้อกล่าวว่าคุณทำให้ดูอะไรเล่า งานนั้นเสร็จไปแล้ว แต่นั่นเศรษฐีนั้นก็กลับไป
เรือน ตั้งแต่นั้นมาโรคทางใจก็เกิดแก่เศรษฐีนั้น

สมัยนั้นเศรษฐีนั้นกินไม่ได้ด้วยโรคทางใจนั้น ครุ่นคิดว่าควรจะเห็นความพินาศของศัตรู
ของบุตรเราด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่ง จึงเขียนหนังสือขึ้นฉบับหนึ่ง เรียกนายโฆสกะมาสั่งด้วยปาก
ว่า เจ้าจงถือหนังสือนี้ไปหาคนทำงานของพ่อที่มีอยู่บ้านชื่อนั้น จงบอกได้ว่ายินว่าท่านจงรีบทำเรื่องที่มี
อยู่ในหนังสือ ระหว่างทางจงไปเรือนเศรษฐีคนหนึ่ง ชื่อคามิกเศรษฐีสหายของพ่อ กินอาหารแล้วฟัง
ไป แล้วได้มอบสาสน์ให้ไปนายโฆสกะนั้นไว้ เศรษฐีแล้วรับหนังสือออกไป ระหว่างทางไปถึงสถานที่
อยู่ของคามิกเศรษฐีแล้วถามถึงเรือนของเศรษฐี ยินไว้คามิกเศรษฐีนั้นซึ่งนั่งอยู่นอกซุ้มประตูกำลังให้
ช่างแต่งหวดอยู่ เมื่อถูกถามว่าพ่อเอ๋ยเข้ามาแต่ไหนละ จึงตอบว่าท่านพ่อผมเป็นบุตรโกสัมพียเศรษฐี
ขอรับ คามิกเศรษฐีนั้นก็ว่าเรียงยิบว่าบุตรเศรษฐีสหายเราขณะนั้นทาสีคนหนึ่งของธิดาเศรษฐี นำ
ดอกไม้มาให้ธิดาเศรษฐี ลำดับนั้นเศรษฐีจึงกล่าวกะทาสีนั้นว่าพักงานนั้นไว้เสีย จงล้างเท้าพ่อโฆสกะ
จัดที่นอนให้ ทาสีนั้นก็ทำตามคำสั่งแล้วไปตลาด นำดอกไม้มาให้ธิดาเศรษฐี ธิดาเศรษฐีเห็นทาสีนั้น
แล้วก็ดูนางว่าวันนี้เจ้าซึกซ้าอยู่ข้างนอกนานนัก โกรธแล้วจึงกล่าวว่าเจ้ามัวทำอะไรในที่นั่นตลอดเวลา
เท่านี้ ทาสีกล่าวว่าแม่เจ้าอย่าพูดเลยเจ้าคะ ดิฉันไม่เคยเห็นชายหนุ่มรูปงามเห็นปานนี้เลย เขาเป็นชาย
หนุ่มคนหนึ่งเป็นบุตรเศรษฐีสหายบิดาของแม่เจ้า ดิฉันไม่อาจกล่าวถึงรูปสมบัติของเขาได้ ดิฉันกำลัง
จะไปนำดอกไม้มา ท่านเศรษฐีก็ใช้ให้ดิฉันล้างเท้าชายหนุ่มคนนั้นให้จัดที่นอนให้ด้วยเหตุนี้ ดิฉันจึง
ซึกซ้าอยู่ข้างนอกเสียนานเจ้าคะ ธิดาเศรษฐีแม่นั้นได้เคยเป็นแม่เรือนของชายหนุ่มนั้น ในอรรถภาพที่ ๔
เพราะเหตุนี้ ตั้งแต่ได้ฟังคำของทาสีนั้นก็รู้สึกตัวว่าอินไม่รู้รู้สึกตัวว่านั่ง นางก็พาทาสีนั้นไปยังที่นาย
โฆสกะนั้นนอนอยู่ มองดูเขากำลังหลับเห็นหนังสือที่ชายผู้ สงสัยว่านั่นหนังสืออะไร ไม่ปลุกชายหนุ่ม
ให้ตื่นหยิบหนังสือเอามาอ่าน ก็รู้ว่าชายหนุ่มผู้นี้ถือหนังสือฆ่าตัวไปด้วยตนเองจึงฉีกหนังสือนั้น เมื่อ
ชายหนุ่มนั้นยังไม่ตื่น ก็เขียนหนังสือ เปลี่ยนความเสียใหม่ว่า ท่านจงส่งสาสน์ของเราไปว่าเราส่งบุตร
ไปยังสำนักท่านคามิกเศรษฐีสหายเรามีธิดาเจริญวัยแล้ว ท่านจงรีบรวบรวมทรัพย์ที่เกิดในที่อาณา
บริเวณของเราถือเอาธิดาของคามิกเศรษฐี ทำการมงคลแก่บุตรของเรา ด้วยทรัพย์ทุกอย่าง ๆ ละ
๑๐๐ แล้ว เมื่องานมงคลเสร็จ ท่านจงส่งสาสน์ให้เราทราบว่าการมงคลแล้วด้วยวิธีนี้ เราจักรู้จักที่

ฟังทำแก่ท่านในที่นี้ ใส่ตราหนังสือนั้นแล้วก็ผูกไว้ที่ชายผ้าเหมือนเดิม ชายหนุ่มเมื่อนั้นอยู่บ้านคามิก เศรษฐีนั้นวันหนึ่งแล้ว รุ่งขึ้นก็อำลาเศรษฐีไปยังบ้านของคนทำงานมอบหนังสือนั้นให้ คนทำงานอ่าน หนังสือแล้ว ก็ให้ประชุมชาวบ้านกล่าวว่า ท่านทั้งหลายอย่าสนใจเราเลย นายของเราส่งข่าวมายัง สำนักเราว่า จงนำเด็กหญิงมาด้วยทรัพย์ทุกอย่าง ๆ ละ ๑๐๐ แก่บุตรคนโตของตน พวกท่านจงรวบรวมทรัพย์ที่เกิดในที่นี้มา แล้วก็จัดการพิธีมงคลเครื่องสักการะทุกอย่าง ส่งข่าวแก่คามิกเศรษฐีให้ รับแล้ว ให้ตกลงงานมงคลสมรส ด้วยทรัพย์ทุกอย่าง ๆ ละ ๑๐๐ แล้วส่งหนังสือถึงโกสัมพิก ๑ เศรษฐี ว่าข้ารู้ข่าวในหนังสือที่ท่านส่งไปแล้วก็กระทำกิจอย่างนี้ ๆ เสร็จแล้วเศรษฐีฟังข่าวนั้นแล้วเหมือนถูก เผาแล้วในกองไฟฉะนั้น ถึงความเป็นโรคลงโลหิต เพราะอำนาจที่คิดว่าบัดนี้เราอดวายแล้วดังนี้ ก็ให้ คนเรียกนายโฆสกะนั้นด้วยคิดจะทำอุบายบางอย่าง หมายใจว่าจักทำมันไม่ให้เป็นเจ้าของทรัพย์สมบัติ ของตน ตั้งแต่งงานมงคลเสร็จแล้ว ก็ส่งข่าวไปว่า เหตุไรบุตรของเราจึงอยู่เสียภายนอก จงรีบกลับมาเถิด เมื่อชายหนุ่มฟังข่าวแล้วก็เริ่มจะไป ธิดาเศรษฐีคิดว่า สามีนี้อายุไม่รู้ดอกว่า สมบัตินี้อาศัยเราจึง ได้มา ควรที่เราจะทำบางอย่าง แล้วก็ทำอุบายห้ามแม้การไปของเขาเสีย แต่นั้นจึงกล่าวกะสามีว่า พ่อหนุ่มอยู่ริบควนนักเลย ดิฉันก็จะไปบ้านของสกุล ธรรมดาว่าผู้ไปควรจะเตรียมการของตนแล้วจึง ค่อยไป ฝ่ายโกสัมพิกเศรษฐีรู้ว่าบุตรนั้นซกซ้ออยู่ ก็ส่งข่าวไปอีกว่า เหตุไรบุตรเราจึงซกซ้ออยู่ เราเป็น โรคลงโลหิต ควรที่เจ้าจะมาพบเราขณะที่ยังเป็นอยู่ เวลานั้น ธิดาเศรษฐีก็บอกแก่สามีนั่นว่า เศรษฐีนั้น ไม่ใช่บิดาของท่านดอกท่านก็ยังเข้าใจว่าเป็นบิดา เศรษฐีนั้นส่งหนังสือแก่คนทำงาน เพื่อให้เขาฆ่าท่าน ดิฉันจึงเปลี่ยนหนังสือนั้น เขียนข้อความเสียใหม่ ทำสมบัตินี้ให้เกิดแก่ท่าน เศรษฐีนั้นเรียกท่านไป หมายใจจะทำท่านไม่ให้เป็นบุตรต่างหาก ท่านจงรอการตายของเศรษฐีนั้นเถิด ครั้งนั้นนายโฆสกะไม่ ไปด้วยทั้งที่เศรษฐีนั้นก็เป็นอย่างต่อ ทราบว่าเขาเพียงหนักจึงไปนครโกสัมพี แม้ธิดาเศรษฐีก็ให้สัญญาจำ หมายภายนอกแก่สามีนั่นว่า ท่านเมื่อเข้าไป ก็จัดอารักขาไว้ทั่วบ้านจึงเข้าไปตนเองก็ไปพร้อมกับบุตร เศรษฐี ยกแขนทั้งสองขึ้นทำเป็นรำให้ไปไกล ๆ เศรษฐี ซึ่งนอนอยู่ในที่ค่อนข้างมืด เอาศีรษะกระแทก ตรงหัวใจ เศรษฐีนั้นก็ทาลงด้วยการกระแทกนั้นนั่นแหละ เพราะเขาหมดกำลัง ชายหนุ่มก็ทำสรีระ กิจของบิดา ให้สินบนแก่คนไกลลัดใจว่า พวกท่านจงบอกว่าฉันเป็นบุตรตัวของเศรษฐี จากนั้นวันที่ ๗ พระราชาทรงดำริว่าควรจะได้คน ๆ หนึ่ง ซึ่งควรแก่ตำแหน่งเศรษฐี จึงทรงส่งคนไปสำรวจว่า เศรษฐีมี บุตรหรือไม่มีบุตร พวกคนไกลลัดใจเศรษฐีก็กราบทูลพระราชาถึงว่าเศรษฐีมีบุตร พระราชาทรงรับรอง แล้ว ก็ได้พระราชทานตำแหน่งเศรษฐีแก่เขา เขาก็ชื่อว่าโฆสกะเศรษฐี ครั้งนั้นภริยาก็กกล่าวกะสามีว่าพ่อ เจ้า ท่านก็เกิดมาต่ำ ดิฉันก็บังเกิดในสกุลตถกยาก เราได้สมบัติเห็นปานนี้ก็ด้วยอำนาจกุศลที่เราทำกัน แต่ปางก่อน แม้บัดนี้เราก็จักทำกุศลสามก็รับปากว่า ดีละน้องเอ๋ย ก็สละทรัพย์ ๑,๐๐๐ กหาปณะทุก วัน ตั้งทานไว้เป็นประจำ

นางสามาวดี จุตจากเทวโลกแล้วถือปฏิสนธิในเรือนของภัททวตียเศรษฐี แคว้นภัททวตียะ ต่อมาครั้นนั้นเกิดฉาดกภัยอดอยาก ผู้คนทั้งหลายกลัวอดอยากจึงแยกย้ายกันไป ครั้งนั้นภัททวตีย

เศรษฐินีปรึกษากับภริยาว่า น้องเอ๋ยฉาดกภัยนี้ยังไม่ปรากฏภายใน จำเราจักไปหาโฆสกเศรษฐีสหาย
 เราในกรุงโกสัมพี สหายนั้นพบเรา คงจักไม่รู้จักกันยว่าเศรษฐีนั้นได้เป็นสหายที่ไม่เคยเห็นกันของโฆสก
 เศรษฐีนั้น เพราะเหตุนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ ภัททวดีเศรษฐีนั้นให้คนที่เหลือกลับกันแล้ว ก็พาภริยาและ
 ธิดาเดินทางไปกรุงโกสัมพี ทั้งสามคนประสบทุกข์เป็นอันมากในระหว่างทาง ก็บรรลुकกรุงโกสัมพี
 ตามลำดับ พักอาศัยอยู่ ณ ศาลาหลังหนึ่ง ฝ่ายโฆสกเศรษฐี ให้เขาจัดมหาทานแก่พวกคนกำพร้า คน
 เดินทางไกล วนิพกและยากไร้ประตุเรื้อนของตน ครั้นนั้นภัททวดีเศรษฐีนี้ก็คิดว่า เราไม่อาจ
 แสดงตัวแก่เศรษฐีสหาย ด้วยเพศของตนกำพร้านี้ได้เมื่อร่างกายเป็นปกติ เรานุ่งห่มดีแล้วจึงจักไปพบ
 เศรษฐี แม้ทั้งสองคนก็ส่งธิดาไปโรงทานของโฆสกเศรษฐีเพื่อนำอาหารมาให้ตน ธิดานั้นก็ถือภาชนะไป
 โรงทานยืนเอียงอายอยู่ ณ โอกาสแห่งหนึ่ง คนจัดการทานเห็นนางก็คิดว่า คนอื่นๆทำเสียงดัง
 เหมือนกับชาวประมงแย่งซื้อและขายปลาในที่ประชุมพร้อมหน้ากันได้แล้วก็ไป ส่วนเด็กหญิงผู้นี้คงจัก
 เป็นกุลธิดา เพราะฉะนั้นอุปนิสัยมัททาของนางจึงมีอยู่ แต่นั้นจึงถามนางว่าแม่หนูเหตุไรเจ้าจึงไม่รับ
 เพื่อนกะคนอื่น ๆ เล่า นางตอบว่าพ่อท่านดิฉันจักกระทำการเบียดเสียดกันขนาดนี้เข้าไปได้อย่างไร
 เขาถามว่าแม่หนูพวกเจ้ามีกี่คนเล่า นางตอบว่า ๓ คนจะพ่อท่าน เขาก็ให้ข้าว ๓ ก้อนนางก็ให้ข้าวนั้น
 แก่บิดามารดา บิดาหิวโหยมานานกินกินประมาณก็เลยตาย

รุ่งขึ้นนางก็ไปรับข้าวมา ๒ ก้อนเท่านั้น วันนั้นภริยาเศรษฐีก็ตายเสียต่อจากเวลาเที่ยงคืน
 เพราะลำบากด้วยอาหารและเพราะเศร้าโศกถึงเศรษฐีที่ตาย วันรุ่งขึ้นธิดาเศรษฐีรับก้อนข้าวก้อนเดียว
 เท่านั้น คนจัดการทานใคร่ครวญดูกิริยาของนาง จึงถามว่าแม่หนูวันแรกเจ้ารับก้อนข้าวไป ๓ ก้อน รุ่ง
 ขึ้นรับก้อนข้าวไป ๒ ก้อน วันนี้รับก้อนข้าวก้อนเดียวเท่านั้นเกิดเหตุอะไรขึ้นหรือ นางจึงบอกเล่า
 เหตุการณ์นั้น เขาถามว่าแม่หนูเจ้าเป็นชาวบ้านไหนเล่า นางก็เล่าเหตุการณ์โดยตลอด เขากล่าวว่า แม่
 หนูเมื่อเป็นดังนั้นเจ้าก็เป็นธิดาเศรษฐีของเราเราไม่มีเด็กหญิงอื่น ๆ เจ้าจึงเป็นธิดาเราเสียตั้งแต่บัดนี้
 แล้วก็รับนางไว้เป็นธิดา นางได้ยินเสียงดังอื้ออึงในโรงทานก็ถามว่าพ่อท่านเหตุไรจึงเสียงดังลั่น ดังนี้
 เขาก็ตอบว่า แม่หนูในระหว่างคนมาก ๆ ไม่อาจทำให้มีเสียงเบาลงได้ดอก นางกล่าวว่าพ่อท่านฉันรู้
 อุกบายในเรื่องนี้ เขาถามว่าควรจะทำอย่างไรเล่า แม่หนูนางบอกว่าพ่อท่านพวกท่านจงทำรั้วไว้รอบๆ
 ประกอบประตู ๒ ประตู ให้ตั้งภาชนะ (แจกทาน) ไว้ข้างใน ให้คนเข้าไปทางประตูหนึ่ง รับอาหารแล้ว
 ให้ออกไปทางประตูหนึ่ง เขารับว่าดีละแม่หนูแล้วก็ให้กระทำอย่างนั้น ตั้งแต่วันรุ่งขึ้นนับแต่นั้นมาโรง
 ทานก็มีเสียงเงียบประหนึ่งสงบไป แต่นั้นโฆสกเศรษฐีได้ยินเสียงดังอื้ออึงในโรงทานมาแต่ก่อน ครั้นนั้น
 เมื่อไม่ได้ยินเสียงนั้นจึงเรียกคนจัดการทานมา ถามว่าวันนี้ท่านให้เขาให้ทานแล้วหรือ เขาตอบว่าให้
 ทานแล้วนายท่าน เศรษฐีถามว่าถ้าเช่นนั้นเหตุไรจึงไม่ได้ยินเสียงในโรงทานเหมือนแต่ก่อน เขาตอบว่า
 จริงสินายท่านผมมีธิดาอยู่คนหนึ่ง ผมทำคามอุบายที่นางบอกจึงทำโรงทานให้ไม่มีเสียง เศรษฐีถามว่า
 เจ้าไม่มีธิดาเจ้าได้ธิดามาแต่ไหน คนจัดการทานนั้นก็เล่าเรื่องที่ธิดามาทุกอย่างแก่เศรษฐีเพราะไม่
 อาจจะหลอกลวงได้ เศรษฐีกล่าวว่าพ่อมหาจำเริญเหตุไรเจ้าจึงได้ทำกรรมหนักเห็นปานนี้ไม่บอกเรื่อง

ธิดาซึ่งอยู่ในสำนักตนแก่เราเสียตั้งนานเพียงนี้ เจ้าจงรีบให้นำนางมาไว้เร็วของเรา คนจัดการทานนั้นฟังคำเศรษฐีแล้วก็ให้นำนางมาทั้งที่ตนไม่ประสงค์เช่นนั้น ตั้งแต่นั้นมาเศรษฐีก็ตั้งนางไว้ในตำแหน่งธิดาคิดว่าจะรับขวัญธิดาจึงจัดหญิงสาว ๕๐๐ นางที่มีวัยรุ่นเดียวกัน จากสกุลที่มีชาติทัดเทียมกับตนมาเป็นบริวารของนาง

ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าอุเทนเสด็จครวญพระนครทอดพระเนตรเห็นนางสามาวดีนั้น มีหญิงสาวเหล่านั้นแวดล้อมเล่นอยู่ ตรัสถามว่าเด็กหญิงนี้ของใคร ทรงสดับว่าธิดาของโฆสกเศรษฐี ตรัสถามว่าไม่มีสามีหรือ เมื่อเขาพูดว่าไม่มีสามี จึงดำรัสสั่งว่าพวกเจ้าจงไปบอกเศรษฐีว่าพระราชามีพระราชประสงค์ธิดาท่าน เศรษฐีฟังแล้วบอกเขาว่าเราไม่มีเด็กหญิงอื่น ๆ ไม่อาจให้ธิดาค้นเดียวอยู่กับสามีได้ พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วสั่งให้เศรษฐีและภริยาอยู่นอกบ้าน ให้ปิดประตูตีตราทั่วทุกหลังเรือน นางสามาวดีไปเล่นเสียนอกบ้านกลับมาเห็นบิดามารดานั่งอยู่นอกบ้าน จึงถามว่า แม่จ๋า พ่อจ๋า เหตุไรจึงมานั่งที่นี่ เศรษฐีและภริยาก็กังหันหน้ามาจึงกล่าวว่า แม่จ๋า พ่อจ๋า อย่าทูลตอบพระราชายังนั้นสิ จะ บัดนี้จึงให้ทูลอย่างนั้นนะพอนะว่า ธิดาของเราไม่อาจอยู่ผู้เดียวกับสามีได้ ถ้าพระองค์ทรงให้หญิงสาว ๕๐๐ คน บริวารของนางอยู่ด้วยนางจึงจะอยู่ด้วย เศรษฐีกล่าวว่าดีละลูกเอ๋ยพ่อไม่รู้จิตใจของเจ้านี้ เศรษฐีและภริยาจึงกราบทูลอย่างนั้น พระราชาทรงเลื่อมใสยิ่งขึ้นไปตรัสว่า ๑,๐๐๐ คน ก็ช่างเถิดจงนำมาทั้งหมด ครั้นนั้นเศรษฐีและภริยาจึงนำธิดานั้น มีหญิง ๕๐๐ คนเป็นบริวารไปยังพระราชนิเวศน์ โดยมณฑลนักษัตรฤกษ์อันเจริญ พระราชาก็ทรงทำหญิง ๕๐๐ คนเป็นบริวารของนางแล้ว ทรงทำอภิเษกให้นางอยู่ในปราสาทหลังหนึ่ง ก็สมัยนั้นในกรุงโกสัมพี เศรษฐี ๓ คนคือโฆสกเศรษฐี กุกกุฎเศรษฐี และปาวาริกเศรษฐี เป็นสหายกันและกัน เศรษฐีแม่ทั้ง ๓ คนก็บำรุงดาบส ๕๐๐ รูป แม่เหล่าดาบสก็อยู่ในสำนักเศรษฐีทั้ง ๓ คนนั้น ๔ เดือน อยู่ป่าหิมวันต์ ๘ เดือน ต่อมาวันหนึ่งดาบสเหล่านั้นมาจากป่าหิมวันต์ หิวกระหายลำบากในทางกันดารมาก จึงพากันไปยังต้นไทรใหญ่ต้นหนึ่งมุ่งหวังรับการสงเคราะห์จากสำนักเทวดาที่สถิตอยู่ ณ ต้นไทรใหญ่นั้น นั่งกันอยู่ เทวดาก็ยื่นมือที่ประดับด้วยเครื่องประดับทุกอย่างหลังถวายน้ำปานะที่ควรแก่การดื่มเป็นต้นแก่ดาบสเหล่านั้น ช่วยบรรเทาความลำบากได้ ดาบสเหล่านั้นประหลาดใจ เพราะอาณาเขตของเทวดาจึงถามว่า ท่านเทวดา ท่านทำกรรมอะไรหนอจึงได้สมบัตินั้น เทวดาบอกว่าพระผู้มีพระภาคเจ้าพระนามว่า พุทธะ ทรงอุบัติแล้วในโลก บัดนี้ พระองค์ประทับอยู่กรุงสาวัตถี ครอบค้ำชื่ออนาถบิณฑิกะอุปคุฏฐากพระองค์อยู่ วันอุโบสถ อนาถบิณฑิกเศรษฐีนั้น ให้ค่าอาหารประจำวันแก่คนงานของคนแล้วให้ทำอุโบสถ ก็เราเข้าไปเพื่อต้องการอาหารเช้า ในตอนกลางวันวันหนึ่งไม่เห็นคนงานใคร ๆ ทำงานเลย จึงถามว่าเหตุไรวันนี้คนงานทั้งหลายไม่ทำงานกัน คนทั้งหลายจึงบอกเรื่องนั้นแก่เรา เมื่อเป็นดังนั้นเราจึงกล่าวว่าบัดนี้ก็ล่วงไปตั้งครึ่งวันแล้ว เราจะอาจทำอุโบสถได้ครึ่งวันหรือหนอ แม้นั้นคนทั้งหลายก็บอกแก่เศรษฐีแล้ว เศรษฐีกล่าวว่าทำครึ่งวันก็ได้ เราฟังคำนั้นแล้วก็สมาทานอุโบสถครึ่งวันทำกาละเสียในวันนั้นนั่นเองแล้วมาได้สมบัตินี้ ครั้นนั้นดาบสเหล่านั้นเกิดปีติปราโมทย์ว่าเราว่าพระพุทธเจ้าทรงอุบัติแล้วในโลก แม้ประสงค์

จะไปจากที่นั่นสู่กรุงสรวัดดี ก็คิดว่าพวกเศรษฐีผู้อุปถัมภ์เรามีอุปการะมากจำเราจักบอกเรื่องนั้นแก่เศรษฐีเหล่านั้น จึงพากันไปกรุงโกสัมพี พวกเศรษฐีกระทำสักการะสมมานะเป็นอันมาก จึงบอกว่าพวกเราจะไปกับในวันนี้แหละ พวกเศรษฐีต่อว่าว่าท่านเจ้าข้าพวกท่านรีบร้อนนักหรือ เมื่อก่อนท่านอยู่กับ ๔-๕ เดือนแล้วจึงไป จึงบอกเรื่องนั้น เมื่อเหล่าเศรษฐีบอกว่า ท่านเจ้าข้าถ้าอย่างนั้นพวกเรา ก็จะไปกันทั้งหมดก็บอกว่าพวกเราจะไปกับ พวกท่านก็ค่อย ๆ มากันเถิดแล้วไปถึงกรุงสรวัดดี บวชในสำนักพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วก็บรรลุประอรหัต

ฝ่ายเศรษฐีเหล่านั้นมีเกวียน ๕๐๐ เล่มเป็นบริวาร ถึงกรุงสรวัดดีในภายหลัง ตั้งค่ายพักในที่ไม้ไผ่พระเชตวันวิหาร เข้าไปเฝ้าพระศาสดาถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ นั่ง ณ ที่สมควร ส่วนข้างหนึ่ง พระศาสดาทรงแสดงธรรมด้วยอำนาจจริยาของคนเหล่านั้น จบเทศนาเศรษฐีทั้ง ๓ คนก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล นิมนต์เพื่อเสวยในวันรุ่งขึ้นถวายมหาทานแก่พระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประมุขในวันรุ่งขึ้น นิมนต์เพื่อเสวยในวันนี้โดยท่านเองนั้นนั่นแล ถวายขันธวารัถทาน (ทานของคนตั้งค่ายพัก) สิ้นไปครึ่งเดือน จึงทูลอ้อนวอนพระศาสดาเพื่อเสด็จมาสู่นครของตน พระศาสดาตรัสว่า พระตถาคตทั้งหลายยินดีนักในเรื่องว่างดังนี้ เศรษฐีเหล่านั้นกราบทูลว่าพระเจ้าข้าพระองค์ทราบดีแล้ว แล้วกราบทูลว่าขอพระองค์โปรดเสด็จมาตามสาสน์ที่พวกข้าพระองค์ส่งมาพระเจ้าข้า ถวายบังคมพระศาสดาทำประทักษิณเวียนขวา ๓ รอบแล้วกลับไปนครของตนทั้ง ๓ คน ก็ให้สร้างพระวิหารในอุทยานของตน วิหารที่โฆสกเศรษฐีสร้างชื่อว่าโฆสิตาราม ที่กุกกุฏเศรษฐีสร้างชื่อว่ากุกกุฏาราม ที่ปาวาริกเศรษฐีสร้างชื่อว่าปวาริกัมพวันวิหาร เศรษฐีเหล่านั้นให้สร้างวิหารเสร็จแล้วส่งทูตไปทูลพระศาสดาว่าขอพระศาสดาโปรดเสด็จมาพระนครนี้ เพื่อสงเคราะห์พวกข้าพระองค์เถิด พระศาสดาทรงพระดำริว่าจักเสด็จไปกรุงโกสัมพีมีภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่เป็นบริวาร เสด็จออกจาริก ทรงเห็นอุปนิสัยพระอรหัตของมาคัณทียพราหมณ์ ในระหว่างทางจึงงดการเสด็จไปกรุงโกสัมพี เสด็จไปยังนิคมชื่อว่ากัมมาสธัมมะแคว้นกुरु สมัยนั้นมาคัณทียพราหมณ์บำเรอไฟอยู่นอกบ้านตลอดคืนยังรุ่งเช้าตรู่จึงเข้ามาบ้านวันรุ่งขึ้นแม้พระศาสดาก็เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในบ้านเดินสวนทางกัน แสดงพระองค์แก่มาคัณทียพราหมณ์ มาคัณทียพราหมณ์นั้นเห็นพระทศพลก็คิดว่า เราเที่ยวแสวงหาเด็กหนุ่มที่ทัดเทียมกันกับรูปสมบัติแห่งธิดาของเราตลอดเวลาเท่านี้ เมื่อรูปสมบัติแม้มีอยู่เราก็ปรารถนาการบรรพชาที่ผู้นี้ถืออยู่เช่นนี้เหมือนกัน แต่บรรพชิตผู้นี้งามน่าชมช่างเหมาะสมกับธิดาของเราจริง ๆ จึงรีบกลับไปเรือน นับว่าพราหมณ์นั้นเป็นวงศ์บรรพชิตวงศ์หนึ่งมาก่อน ด้วยเหตุนี้พอนั้นพอนั้นเห็นบรรพชิตเท่านั้นจิตใจของเขาจึงน้อมไป พราหมณ์ปรึกษาภรรยาพราหมณ์ว่าน้องเอ๋ยฉันปรารถนาการบรรพชาอย่างนี้ ฉันไม่เคยพบบรรพชิตเห็นปานนี้เป็นเพศพราหมณ์มีผิวพรรณดั่งทองช่างเหมาะสมกับธิดาแท้ ๆ จึงรีบแต่งตัวธิดาของเจ้าสี เมื่อนางพราหมณ์กำลังแต่งตัวธิดาอยู่ พระศาสดาก็ทรงแสดงพระเจดีย์คือรอยพระบาทไว้ในที่ที่เขาพบพระองค์เสด็จเข้าไปภายในพระนคร ขณะนั้นพราหมณ์พาธิดาพร้อมกับนางพราหมณ์มายังที่นั่นตรวจดูรอบ ๆ เพราะเขามาเวลาที่พระศาสดาเสด็จเข้าไปในหมู่บ้าน ไม่เห็น

พระทศพลก็บริภาษนางพราหมณีว่าการกระทำของเจ้านี้ชื่อว่าดีไม่มีเลย เพราะเจ้ามัวทำชกช้ำอยู่ บรรพชิตผู้นั้นจึงออกไปเสีย พราหมณ์ตรวจดูที่พระศาสดาเสด็จไปว่าบรรพชิตไปแล้วช่างก่อนเกิดไป ทางทิศไหนหรือไปทางทิศนี้ก็พบเจดีย์คือรอยพระบาท กล่าวว่ามีแม่มหาจำเริญนี้ร้อยเท้าบุรุษนั้นเขาคง จักไปทางนี้ ขณะนั้นนางพราหมณีเห็นเจดีย์คือรอยพระบาทของพระศาสดาคิดว่าตาพราหมณ์ผู้นี้ช่าง โง่จริงหนอไม่รู้ความหมายแม้เพียงคัมภีร์ของตน จึงทำการเย้ยหยันพูดกับพราหมณ์นั้นว่าท่าน พราหมณ์ท่านโง่เพียงนี้แล้วยังจะมาพูดว่า เราจะให้ธิดาแก่บุรุษผู้เห็นปานนั้นด้วยว่าธรรมดารอยเท้า ของบุรุษผู้ที่ระเคຍ້อมแล้ว โทสะประทุษร้ายแล้ว โมหะให้ลุ่มหลงแล้วจะไม่เป็นเช่นนั้น ดุสิตพราหมณ์ นั้นเป็นรอยเท้าของพระสัพพัญญูพุทธะ ผู้มีหลังคาเปิดแล้วในโลก

รตตสส ทิ อุกกุฏิกิ ปทํ ภเว

ทฎฐสส โหติ อวกชฌิตํ ปทํ

มุพฺพสส โหติ สหสานุปีฬิตํ

วิภูจฺจนทสส อิทมิติสํ ปทนฺติ.

แท้จริง รอยเท้าของผู้ที่ถูกระเคຍ້อมแล้วพึงเป็น

รอยเท้ากระหย่ง รอยเท้าของผู้ที่ถูกโทสะประทุษร้ายแล้ว

พึงเป็นรอยเท้าจิกปลาย รอยเท้าของผู้ที่ถูก

โมหะให้ลุ่มหลงแล้ว พึงเป็นรอยเท้าที่ตกลงสันเท้า

นี่เป็นรอยเท้าของผู้ที่มีหลังคาเปิดแล้วแล.

เมื่อนางพราหมณีพูดเพียงนั้น พราหมณ์นั้นก็ไม่ฟังคำกล่าวว่าเป็นหญิงปากร้ายเสียเข้าไป เมื่อสองสามีภริยาพูดทุ่มเถียงกันอยู่นั้นแล พระศาสดาเสด็จเที่ยวไปบิณฑบาตพร้อมกับภิกษุสงฆ์ เสดย เสร็จแล้วจึงเสด็จออกไปไกลทางที่พราหมณ์แลเห็นได้ พระแลเห็นพระศาสดาเสด็จมาแต่ไกลก็บอก นางพราหมณีว่าเรื่องยี้มแยมพูดว่าผู้นี้คือบุรุษผู้นั้น จึงยืนทรงพระพักตร์ทูลว่าท่านบรรพชิตผู้เจริญ ข้าพเจ้าเที่ยวหาท่านตั้งแต่เช้าในชมพูทวีปนี้ไม่มีสตรีผู้ใดมีรูปร่างงามเสมอกับธิดาของข้าพเจ้า แม้บุรุษก็ ไม่มีผู้ใดมีรูปร่างงามเสมอกับท่าน ข้าพเจ้าให้ธิดาของข้าพเจ้าเพื่อท่านจะได้เลี้ยงดู ท่านรับนางไปเถิด ครั้ง นั้นพระศาสดาจึงตรัสกะพราหมณ์นั้นว่า พราหมณ์แม่แต่เหล่าเทพธิดาอยู่ในสวรรค์ชั้นกามาวจรมีรูป เลอเลิศ มีผิวพรรณต่าง ๆ กันมายืนในสำนักกล่าวถ้อยคำเพื่อประเล้าประโลมเรา เรายังไม่ปรารถนาจะ ป่วยกล่าวไปไปถึงธิดาของท่านว่าเราจะรับ ครั้นตรัสแล้วจึงตรัสพระคาถานี้ว่า

ทิสวาน ตณฺหํ อรติณฺจ ราคํ

นาโหสิ ฉนฺโท อปิ เมถุนสมิ

กิเมวิทํ มุตตกรีสปุณฺณํ

ปาทาปี นํ สมฺมุสิตุํ น อิจฺเจ.

เพราะเห็นนางตณฺหา นางอรติ นางราคา

แม้ความพอใจในเมถุน ก็ไม่มีเลย
 สรีระนี้ เต็มไปด้วยอุจจาระปัสสาวะทั้งนั้นหนอ
 แม้แต่เท้า เราก็มไม่ปรารถนาจะแตะต้องนาง.

นางมาคันทิยาคิดว่าธรรมดาคนที่ไม่ต้องการพุดปฏิเสธว่าอย่าเลยเท่านั้นก็ควร แต่บรรพชิตผู้นี้ทำสรีระของเราให้เป็นที่เต็มไปด้วยอุจจาระปัสสาวะ แล้วยังพูดว่าแม้แต่เท้าก็ไม่ปรารถนาจะแตะต้อง เราเมื่อได้ตำแหน่งยิ่งใหญ่ตำแหน่งหนึ่งจักดูจุดจบของบรรพชิตนั้นแล้วผูกอาฆาตไว้ พระศาสดา มิได้ทรงใส่พระทัยนางทรงเริ่มพระธรรมเทศนาโปรดพราหมณ์ ด้วยอำนาจจริยาของเขাজบเทศนาสองสามภริยาก็ดำรงอยู่ในอนาคามีผลแล้วดำริว่า บัดนี้เราไม่ต้องการครองเรือนแล้วจึงให้มาคันทิยพราหมณ์ผู้เป็นอารับิดาไว้ ทั้งสองคนก็บวชแล้วบรรลุประอรหัต ครั้งนั้นพระเจ้าอุเทนได้ทรงทำการพุดจากทกลงกับมาคันทิยพราหมณ์ผู้เป็นอา แล้วทรงนำเด็กสาวมาคันทิยา มายังพระราชานิเวศน์ด้วยพระราชานุกาภาพ ทรงอภิเษกพระราชทานปราสาทต่างหาก เพื่อพระนางมาคันทิยากับบริวารสตรี ๕๐๐ ได้อยู่ ฝ่ายพระศาสดาเสด็จจาริกโดยลำดับมาถึงกรุงโกสัมพี ท่านพวกเศรษฐี ๓ คน รู้ว่าพระศาสดาเสด็จมาจึงออกไปรับเสด็จถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์นั่ง ที่สมควรส่วนข้างหนึ่ง กราบทูลพระผู้มีพระภาคเจ้าว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญวิหารทั้ง ๓ นี้ข้าพระองค์สร้างเจาะจงพระองค์ ขอได้โปรดทรงรับบริหารทั้งหลาย เพื่อสงเคราะห์สงฆ์ที่จาริกมาแต่ทิศทั้ง ๔ เกิด พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงรับบริหารไว้ แม้เศรษฐีเหล่านั้นก็อาราธนาพระศาสดาเพื่อเสวยอาหารในวันรุ่งขึ้นถวายบังคมแล้วก็กลับบ้าน ฝ่ายพระนางมาคันทิยาทรงทราบข่าวพระศาสดาเสด็จมา จึงให้เรียกเหล่านักเลงผู้ตัดช่องมาแล้วให้สินจ้างแก่นักเลงเหล่านั้น ตรัสว่าพวกเจ้าจงด่าพระสมณโคดมด้วยทำนองอย่างนี้แล้วส่งไป นักเลงเหล่านั้นก็ด่าพระศาสดาพร้อมทั้งบริวารเวลาเสด็จเข้าภายในหมู่บ้านด้วยเรื่องสำหรับค่ามืออย่างต่าง ๆ ท่านพระอานนท์กราบทูลพระศาสดาว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญเราจักไม่อยู่ในสถานที่ด่ากันเห็นปานนี้จักไปนครอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่าอานนท์ธรรมดาพระตถาคตย่อมไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม ๘ ประการ เสียงด่าแม้นี้ก็จักดำเนินไปไม่เกิน ๗ วัน ทันท้ออย่างไรอย่างหนึ่งจักตกอยู่เหนือพวกที่ด่านั้นแหละเธออย่าวิตกไปเลย ส่วนเศรษฐีของนครทั้ง ๓ คนนั้นทูลให้พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จเข้าไปด้วยสักการะยิ่งใหญ่ถวายมหาทาน เศรษฐีเหล่านั้นกำลังถวายทานต่อเนื่องกันไปก็ล่วงเวลาไปเดือนหนึ่ง ครั้งนั้นเศรษฐีเหล่านั้นก็ดำริอย่างนี้ว่าธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุปบัติมาอนุเคราะห์โลกทั้งปวง เราจักให้โอกาสแก่คนเหล่าอื่นกันบ้าง เศรษฐีชาวกรุงโกสัมพีนั้นจึงให้โอกาสแก่ประชาชนดังแต่นั้นมา ชาวกรุงทั้งหลายจึงถวายมหาทานโดยจัดเป็นสายคนร่วมถนนสายคนร่วมคณะ ต่อมาวันหนึ่งพระศาสดามีภิกษุสงฆ์แวดล้อมประทับนั่งในเรือนของหัวหน้าช่างทำดอกไม้

ขณะนั้นนางชุกชุตตราหญิงรับใช้พระนางสามาวดี นำกาปณะ ๘ กหาปณะไปเรือนนั้น เพื่อต้องการดอกไม้หัวหน้าช่างทำดอกไม้เห็นนางก็กล่าวว่า แม่ชุกชุตตราไม่มีเวลาทำดอกไม้ให้เธอดอกฉันจักเลี้ยงดูพระภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แม้เธอก็จงเป็นสหายในการเลี้ยงดูด้วย ด้วย

อาการอย่างนี้ ตั้งแต่ขึ้นไปเธอก็จักพ้นจากการต้องชวนชายรับใช้คนอื่น แต่นั้นนางชูชุตตรา
 บริโภคอาหารที่คนได้แล้วก็ทำการชวนชายในโรงอาหารเพื่อพระพุทธรูปทั้งหลาย นางเรียนธรรมที่
 พระศาสดาตรัสด้วยอำนาจอุปนิสนกถาไว้ได้ทั้งหมด แต่ฟังอนุโมทนาแล้วก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล
 นางให้ ๔ กหาปณะในวันอื่น ๆ รับผิดชอบต่อไม้ทั้งหลายแล้วก็ไป แต่ในวันนั้นไม่เกิดจิตคิดอยากได้ในทรัพย์
 ของผู้อื่นเพราะเป็นผู้เห็นสัจจะแล้ว จึงให้หมดทั้ง ๘ กหาปณะแล้วบรรจุดอกไม้เต็มกระเช้า นำดอกไม้
 ไปสำนักพระนางสามาวดี ลำดับนั้นพระนางตรัสถามนางว่า แม่อุตตราในวันก่อน ๆ เจ้านำดอกไม้มาไม่
 มากเลย แต่วันนี้ดอกไม้มากพระราชของเราทรงเลื่อมใสยิ่งขึ้นหรือ นางไม่ปิดบังกรรมที่คนทำแต่ก่อน
 เพราะเป็นผู้ไม่ควรพูดเท็จบอกเรื่องทั้งหมดเลย ครั้นถูกถามว่าเพราะเหตุไรวันนี้จึงนำมามาก จึงกล่าว
 อย่างนี้ว่าวันนี้ดิฉันฟังธรรมของพระทศพลกระทำให้อัจฉริยะแล้ว เพราะเหตุนี้ดิฉันจึงไม่
 หลอกลวงพวกท่านเจ้าค่ะ สตรีทั้งหลายฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่าแม่อุตตราเจ้าจงให้อมตธรรมที่เจ้าได้แล้ว
 แก่พวกเราด้วยแล้วก็พากันเหยียดมือออกขอทุกคน นางจึงกล่าวว่าแม่เจ้าเอ๋ย ให้อย่างไม่ได้ดอก แต่
 ดิฉันจักแสดงธรรมแก่ท่านตามทำนองที่พระศาสดาตรัสแล้ว เมื่อเหตุของคนมีอยู่ พวกท่านจักได้ธรรม
 นั้นสตรีทั้งหลายกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นจงกล่าวเกิดแม่อุตตรา นางกล่าวว่าจะกล่าวอย่างนั้นไม่ได้ดอกจง
 จัดอาสนะสูง ๆ แก่ดิฉัน พวกท่านจงนั่งอาสนะต่ำ ๆ สตรีแม่ทั้ง ๕๐๐ นางนั้นก็ให้อาสนะที่สูงแก่นาง
 ชูชุตตราส่วนตนเองนั่งอาสนะที่ต่ำ แม่นางชูชุตตราตั้งอยู่ในเสกขปฏิสัมภิตา แสดงธรรมแก่สตรี
 เหล่านั้น จบเทศนาสตรีทั้งหมดมีพระนางสามาวดีเป็นพระประมุขก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล ตั้งแต่นั้น
 มาสตรีเหล่านั้นก็ให้นางชูชุตตราเลิกทำหน้าที่ทำงานรับใช้ แล้วกล่าวว่าท่านฟังธรรมกถาของพระ
 ศาสดาแล้วนำมาให้พวกเราฟัง ตั้งแต่นั้นมาแม่นางชูชุตตราก็ได้กระทำอย่างนั้น ถ้ามว่าก็เพราะเหตุ
 ไรนางชูชุตตราจึงบังเกิดเป็นทาสี ตอบว่าดังได้สดับมา นางชูชุตตราในศาสนาพระพุทธเจ้าพระ
 นามว่ากัสสปะ ได้ให้สามเณริฐูปหนึ่งทำการรับใช้ตน ด้วยกรรมนั้นนางจึงบังเกิดเป็นทาสีของคนอื่นถึง
 ๕๐๐ชาติ ถ้ามว่าเพราะเหตุไรจึงเป็นหญิงค่อม ตอบว่าเขาเล่าว่าเมื่อพระพุทธเจ้ายังไม่อุบัติ นางอยู่ใน
 ราชนิเวศน์ของพระเจ้ากรุงพาราณสีเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งประจำราชสกุลเป็นคนค่อม จึง
 ทำการเย้ยหยันต่อหน้าเหล่าสตรีที่อยู่ด้วยกันกับตน เทียบทำอาการว่าเป็นคนค่อมเพราะเหตุนี้นางจึง
 บังเกิดเป็นหญิงค่อม ถ้ามว่านางทำบุญอะไรจึงเป็นผู้มีปัญญา ตอบว่าเขาเล่าว่าเมื่อพระพุทธเจ้านั่งใน
 อุบัตินางบังเกิดแล้ว อยู่ในราชนิเวศน์ของพระเจ้ากรุงพาราณสีเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ๘ องค์ อบรม
 ที่เต็มด้วยข้าวปายาสรร้อนจากภวนิเวศน์เดินไป กล่าวว่าท่านเจ้าข้าโปรดหยุดพักตรงนั้น แล้วต่อไปจึง
 ปลดทองปลายแขน ๘ วง ถวายไปด้วยผลของกรรมนั้นนางจึงบังเกิดเป็นผู้มีปัญญา

ครั้งนั้นแลสตรี ๕๐๐ นางบริวารของพระนางสามาวดี แม่แห่งตลอดสัจจะแล้ว ก็ไม่ได้ไป
 สำนักของพระศาสดาเฝ้าพระพุทธเจ้าคามกาลอันสมควร เพราะพระราชไม่ทรงมีศรัทธา เพราะเหตุ
 นั้นเมื่อพระทศพลเสด็จพระราชดำเนินระหว่างถนน เนื้อหน้าต่างทั้งหลายมิไม่พอ สตรีเหล่านั้นที่เจ้า
 ช้องในท้องของคนมองดูพระศาสดา ต่อมาวันหนึ่งพระนางมาคันทิยาเสด็จดำเนินออกจากชั้น

ปราสาทของพระองค์ ไปยังที่อยู่ตรีเหล่านั้น เห็นช่องของห้องจึงทรงถามว่านี่อะไร เมื่อสตรีเหล่านั้นไม่รู้เรื่องการผูกอาฆาตในพระศาสนาของพระนางมาคัณทียาจึงทูลว่า พระศาสดาเสด็จมาพระนครนี้ พวกเรายืนที่ตรงนั้นจักเห็นจักบูชาพระศาสดเจ้าค่ะ ทรงคิดว่าสตรีเหล่านี้เป็นอุปัฏฐายิกาของพระสมณโคดมฉันนั้น เราจักรู้จักที่พึงทำแม่แก่สตรีเหล่านี้ แล้วเสด็จไปกราบทูลพระราชาว่าข้าแต่พระมหาราชเจ้า สตรีเหล่านี้พร้อมกับพระนางสามาวดีปรารถนาจะออกไปภายนอก มันจะทำชีวิตของพระองค์ให้ม้วยมรณที่สุด ๒ - ๓ วันเพคะ พระราชาไม่ทรงเชื่อว่าสตรีเหล่านั้นจักกระทำอย่างนั้น แม่เมื่อพระนางมาคัณทียาทูลอีกก็ไม่ทรงเชื่ออยู่นั่นเอง ครั้นนั้นแม่เมื่อพระนางกราบทูลถึง ๓ ครั้ง พระราชาก็มิได้ทรงเชื่อ พระนางมาคัณทียาจึงกราบทูลว่าข้าแต่พระมหาราชเจ้า ถ้าพระองค์ไม่ทรงเชื่อขอพระองค์โปรดเสด็จไปยังที่อยู่ของสตรีเหล่านั้นแล้วทรงสอบสวนดูเพคะ พระราชาเสด็จไปพบช่องในห้องทั้งหลาย ตรัสถามว่าอะไรเมื่อเขากราบทูลความชื่อนั้นก็ได้ทรงกริ้วสตรีเหล่านั้นไม่ตรัสอะไรเพียงรับสั่งให้ปิดช่องเหล่านั้นเสีย พระนางมาคัณทียาตรัสว่าพระนางสามาวดีกับบริวารไม่ทรงมีความเยื่อใยหรือความรักในพระองค์เมื่อหน้าต่ามีไม่พอจึงเจาะช่องเหล่านั้น ทำโอกาสมองดูพระสมณโคดมเสด็จไประหว่างถนน ตั้งแต่นั้นมาพระราชาจึงโปรดให้ทำหน้าที่ต่างกรูต่าชายไว้ในปราสาทของสตรีเหล่านั้นพระนางมาคัณทียานั้นไม่อาจทำพระราชาให้ทรงกริ้วด้วยเหตุนี้ได้ จึงกราบทูลว่า เทวะสตรีเหล่านั้นมีความรักหรือไม่มีความรักในพระองค์เราจักรู้กัน ขอพระองค์โปรดส่งไก่ ๘ ตัวไปให้สตรีเหล่านั้นปิ้งถวายพระองค์สิเพคะ พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วรับสั่งว่าจงปิ้งไก่เหล่านี้ส่งไปทรงส่งไก่ ๘ ตัวแก่พระนางสามาวดี พระอริยสาวิกาผู้เป็นโสดาบันรู้ว่าไก่อังเป็นอยู่จักปิ้งได้อย่างไร จึงตรัสปฏิเสธว่าอย่าเลยไม่ปรารถนาแม่แต่จะเอาพระหัตถ์จับต้อง พระนางมาคัณทียากราบทูลว่า ชื่อนั้นยกไว้ก็ได้พระมหาราชเจ้า ขอได้โปรดทรงส่งไก่เหล่านี้ให้แหละเพื่อปิ้งถวายพระสมณโคดม พระราชาก็ทรงทำอย่างนั้น

พระนางมาคัณทียาทรงให้คนฆ่าไก่เสียในระหว่างทางแล้ว ส่งไปด้วยรับสั่งว่าพระนางสามาวดีจงแกงไก่เหล่านี้ถวายพระสมณโคดม พระนางสามาวดีนั้นเพราะทรงเข้าพระทัยอย่างนั้น และเพราะมีพระทัยจดจ่อต่อพระทศพลจึงแกงไก่ส่งไปถวายแต่พระทศพล พระนางมาคัณทียาทูลว่า ทอดพระเนตรเอาเถิดพระมหาราชเจ้า ดั่งนี้ก็ไม่สามารถทำพระราชาให้ทรงกริ้วได้ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ ก็พระเจ้าอุเทนนี้ประทับอยู่ในสถานที่อยู่ของบรรดานางเทวีเหล่านั้นพระองค์หนึ่ง ๆ พระองค์ละ ๗ วัน ส่วนพระนางมาคัณทียานี้ ใช้ให้คนเอาลูกงูเห่าตัวหนึ่งใส่ไว้ในปล้องไม้ไผ่ วางไว้สถานที่อยู่ของตน พระราชาเสด็จไปที่แห่งใดแห่งหนึ่งก็ทรงถือพิณชื่อหัตถิกันตะ เวลาพระราชาเสด็จมาหาตนพระนางมาคัณทียาก็ใส่ลูกงูนั้นไว้ภายในพิณให้ปิดช่องไว้ กราบทูลว่าพระมหาราชเจ้าเวลาเสด็จไปหานางสามาวดีขึ้นชื่อ่านางสามาวดีเข้าข้างพระสมณโคดมไม่นำพาพระองค์เลย ทำการอย่างใดอย่างหนึ่งก็คิดแต่จะให้โทษพระองค์เท่านั้นขอพระองค์อย่าทรงประมาทนะเพคะ พระราชาทรงถึงสถานที่อยู่ของพระนางสามาวดีประทับอยู่ ๗ วัน ได้เสด็จไปนิเวศน์ของพระนางมาคัณทียาอีก ๗ วัน เมื่อพระราชากำลัง

เสด็จมา พระนางมาคณธิยาทำเหมือนจะทูลว่าพระมหाराชเจ้าพระนางสามาวดีไม่หาความผิดของพระองค์ดอกหรือเพคะรับพินจากพระหัตถ์ของพระราชามาเขย่าตรัสว่า พระมหाराชเจ้าอะไรอยู่ข้างในนี้เพคะ แล้วทำโอกาสให้งูออกไปร้องว่า ว้าย งูอยู่ข้างในแล้วทิ้งพินลงหนีไป เวลานั้น พระราชาทรงหวาดด้วยความเกรี้ยวกราดเหมือนไฟไหม้ป่าไม้ไผ่ฉะนั้น และเหมือนเตาไฟใส่เม็ดเกลือลงไปฉะนั้น รับสั่งว่าจงเรียกสวานวดีกับบริวารมา พวกราชบุรุษก็ไปเรียกพระนางสามาวดีนั้นทรงทราบว่าเป็นพระราชาทรงกริ้วจึงให้สัญญาแก่เหล่าสตรีพวกนั้น ตรัสว่าพระราชาทรงประสงค์จะฆ่าพวกเราจึงเรียกมาวันนี้พวกเราจงแม่เมตตาเจาะจงพระราชาดลอดวันนะ พระราชาทรงเรียกหญิงเหล่านั้นให้ทุกคนยืนเรียงกัน ทรงจับธนูคันใหญ่ทรงสอดลูกธนูกำซาบยาพิษประทับยืนเหนี่ยวธนูเต็มที ขณะนั้นสตรีทั้งหมดนั้นมีพระนางสามาวดีเป็นประมุขก็พากันแม่เมตตาโดยเจาะจง พระราชาที่ไม่สามารถยิงลูกธนูและปลดลูกธนูลงได้ พระเสโทก็หลั่งออกจากพระวรกาย พระวรกายสั่นเทิ้ม พระเขพระไหล่ออกจากพระโอษฐ์ ไม่ทรงเห็นที่พืงที่ควรจะพืงได้ ลำดับนั้น พระนางสามาวดีกราบทูลพระราชาวา พระมหाराชเจ้าทรงลำบากหรือเพคะ พระราชาตรัสว่า จริงจะเทวี พืงลำบาก ดีละเจ้าจงเป็นที่พืงของพืงด้วย พระนางสามาวดีกราบทูลว่า ดีละ พระมหाराชเจ้าขอพระองค์จงทรงหันลูกธนูลงดินเพคะ พระราชาที่ทรงปฏิบัติตาม พระนางอธิษฐานว่า ขอลูกธนูจงหลุดจากพระหัตถ์ของพระราชามา ขณะนั้นลูกธนูก็หลุด ในขณะนั้นเอง พระราชาทรงดำลงในน้ำ เสด็จมาทั้งที่พระเกศาเปียก พระภูษาเปียก หมอบลงแทบพระบาทพระนางสามาวดีตรัสว่า ยกโทษให้พืงเกิดเทวีพืงไม่ทันได้ใคร่ครวญก็ทำกรรมนั้นตามคำขอพวกคนที่จะให้พืงแตกกัน พระนางตรัสว่าเทวะหยอมฉินขออดโทษถวายเจ้าพืงเพคะ พระราชาตรัสว่าดีละเทวี ข้อนี้ก็เป็นอันเจ้ายกโทษให้พืงแล้ว แล้วตรัสอีกว่าตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไปพวกเจ้าจงถวายทานแต่พระทศพลได้ตามที่เจ้าจะต้องการ ภายหลังภตจะไปวิหารพืงธรรมกถาก็ได้ เราจะให้การรักษาดูแลเอง พระนางกราบทูลว่า เทวะถ้อยอย่างนั้นตั้งแต่วันนี้ไปขอทรงโปรดขอพระภิกษุสักองค์หนึ่งมาสอนธรรมแก่พวกหม่อมฉินเพคะ พระราชาเสด็จไปสำนักพระศาสดา เมื่อจะทรงขอก็ทรงขอพระอานันทเถระ จำเดิมแต่นั้นสตรีเหล่านั้น ให้นิมนต์พระเถระมาแล้วทำสักการะเคารพนับถือ เล่าเรียนธรรมในสำนักพระเถระ เมื่อท่านฉินเสร็จแล้ว วันหนึ่ง สตรีเหล่านั้นเลื่อมใสในอนุโมทนาของพระเถระ ได้ถวายอุตตราสงค์ ผ้าห่ม ๕๐๐ ผืนแด่พระเถระ เขาว่าในชาติก่อน พระเถระได้ถวายชิ้นผ้าบนฝ่าพระหัตถ์พร้อมด้วยเข็มเล่มหนึ่งแด่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งในเวลาเย็บผ้า ด้วยผลของเข็มพระเถระนั้นได้เป็นผู้มีปัญญามากในอภัพนี้ ทั้งได้ผ้า ๕๐๐ ผืน ตามทำนองนี้ด้วยผลแห่งชิ้นผ้า แต่นั้นพระนางมาคณธิยาไม่เห็นกิจที่จะพืงทำอย่างอื่น จึงกราบทูลว่าพระมหाराชเจ้า พวกเราจะไปพระอุทยานกันนะเพคะ พระราชาทรงอนุญาตว่าดีละเทวี ดังนี้แล้วพระนางจึงให้เรียกอำมาตย์ว่า เวลาพวกฉินไปสวน อาจจะไปสถานที่อยู่ของพระนางสามาวดี ซึ่งพระนางสามาวดีพร้อมทั้งบริวารไว้ข้างใน บอกว่าเป็นพระรับสั่งของพระราชามาแล้วปิดประตูเสีย ให้เอาฟางมาพันไว้แล้วจงจุดไฟเผาบริเวณเสีย นายมาคณธิยาพืงคำพระนางแล้ว ก็กระทำตามที่พระนางสั่งทุกประการ วันนั้นสตรีเหล่านั้น ทั้งหมด

ไม่อาจเข้าสมบัติได้ เพราะอาณาภาพของอุปปีฬกรรมที่ทำในชาติก่อน ก็มอดไหม้ประหนึ่งกองขี้เถ้าพร้อมกันหมด เหล่าทหารรักษาสตรีเหล่านั้นก็ไปเฝ้ากราบทูลว่า ข้าแต่ทเวะคนทั้งหลายได้กระทำการกรรมชื่อนี้ พระราชาทรงสืบสวนว่าใครทำ ก็ทรงทราบว่าเป็นพระนามมาคัมธิตยาใช้ให้คนทำ จึงรับสั่งให้เรียกพระนางมาตรัสว่า เจ้าทำกรรมได้ดังงามแล้วเจ้ากระทำการกรรมที่เรากำลังจะทำ แม่มหาจำเริญความพยายามเพื่อจะฆ่าเราที่ก่อขึ้นและก่อขึ้นแล้ว ถูกทำลายลงแล้วเจ้าจะให้สมบัติแก่เจ้า จงเรียกพวกญาติของเจ้ามา พระนางฟังพระราชดำรัสแล้ว ก็ให้เรียกคนที่ไม่เป็นญาติทำให้เป็นญาติมาแล้ว พระราชาทรงทราบว่าคนทั้งหมดประชุมกันพร้อมแล้ว ก็ให้ชุดหลุมฝังคนเหล่านั้นลงเหลือแค่คอกที่พระลานหลวง แล้วให้ทำลายศิระษะที่โผล่ขึ้นมาโดยให้ไถด้วยไถเหล็กขนาดใหญ่ ให้ตัดพระนางมาคัมธิตยาเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยให้ทอดในกระทะทอดขนม^{๒๑}

ครั้งนั้นพระภิกษุเป็นอันมากกลับจากบิณฑบาตฉันอาหารเสร็จแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วกราบทูลว่าภายในพระราชวังของพระเจ้าอุเทนได้เกิดไฟไหม้ปราสาทของพระนางสามาวดี ทำให้พระนางพร้อมกับหญิงบริวารอีก ๕๐๐ คน เสียชีวิตทั้งหมด พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย สตรีเหล่านั้นที่เป็นโสดาบันก็มีที่เป็นสกทาคามีก็มี เป็นอนาคามีก็มี ภิกษุทั้งหลายอุบาสิกาเหล่านั้น เป็นผู้ไม่ปราศจากผลทำกาลละแล้ว”^{๒๒} พระพุทธองค์ทรงเปล่งอุทานในเวลานั้นว่า “โลกอันโหมหะผูกไว้ จึงปรากฏเสมือนมีรูปร่างอันควรยึดมั่นถือมั่นคนพาลถูกกิเลสผูกพันไว้ ถูกความมืดมัวล้อมไว้ จึงปรากฏประดุจว่าโลกเป็นของเที่ยง แต่ความกังวลย่อมไม่มีแก่ผู้เห็นแจ้ง”^{๒๓}

“ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ผู้ท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏะผู้ไม่ประมาทอยู่ตลอดเวลา ย่อมทำแต่บุญกรรมเท่านั้น ส่วนผู้ประมาทยอมทำบาปกรรมบ้าง เพราะฉะนั้นเมื่อท่องเที่ยวอยู่ในวัฏฏะ จึงได้เสวยความสุขบ้าง ความทุกข์บ้าง”^{๒๔}

๓.๒.๓ การบรรลุลุธรรมของพระนางสามาวดี

ในกาลนั้นในกรุงโกสัมพี มีเศรษฐีใหญ่อยู่ ๓ คนคือ โฆสกเศรษฐีผู้เป็นบิดาของพระนางสามาวดี กุกกุฏเศรษฐี และปาวาริกเศรษฐี เศรษฐีทั้ง ๓ คนนี้เป็นคนใจบุญ แต่ตอนนั้นเศรษฐีทั้ง ๓ คนไม่รู้จักพระพุทธศาสนา จึงยังคงเลื่อมใสในกบวชลัทธิต่างๆที่มีอยู่ในกรุงโกสัมพีซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นฤๅษี โดยปกติเมื่อเข้าฤดูฝนฤๅษีจะเข้ามาในเมือง ทั้งนี้เพราะฤดูฝนไม่เหมาะกับการบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่า ชาวเมืองที่เลื่อมใสศรัทธาก็จะให้การอุปถัมภ์เรื่องอาหารการกิน เศรษฐีทั้ง ๓ คนของเมืองโกสัมพีก็ให้

^{๒๑} อัง.ทุก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๐๒-๑๒๙.

^{๒๒} วคิน อินทสระ, ลีลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๐.

^{๒๓} วคิน อินทสระ, ลีลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล, หน้า ๑๒๐.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๐.

การอุปฐากบำรุงฤๅษีตลอดฤดูฝน จนกระทั่งเมื่อเหล่าฤๅษีทราบถึงการอุบัติขึ้นของพระพุทธศาสนา และทราบว่าพระพุทธเจ้า ประทับอยู่กรุงสาวัตถี พวกฤๅษีอยากจะไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและได้บอกลา เศรษฐีทั้ง ๓ คน เมื่อเศรษฐีทราบข่าวก็ขอตามไปเฝ้าพระพุทธเจ้าด้วยโดยจัดเตรียมข้าวของแล้วตาม ไปที่หลัง ฝ่ายพวกฤๅษีก็เดินทางจากกรุงโกสัมพีไปยังกรุงสาวัตถี ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าซึ่งประทับอยู่ที่ พระเชตะวันมหาวิหาร พระพุทธองค์ได้ตรัสสอนอนุปพุททิกถา^{๒๕} แสดงธรรมแก่ฤๅษีเหล่านั้น ครั้นจบ พระธรรมเทศนานั้นฤๅษีซึ่งมีนิสัยแห่งอหัตถผลอยู่แล้วก็บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด และทูล ขอบรรพชากับพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงบรรพชาโดยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา^{๒๖} ฝ่ายเศรษฐีทั้ง ๓ ซึ่งเดินทางตามไปที่หลังก็ได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าได้ฟังธรรมเทศนาแล้วบรรลุโสดาปัตติผล ทุกคน เลื่อมใสในพระศาสนาและพระภิกษุสงฆ์จึงทูลอาราธนาพระศาสดาให้เสด็จไปประทับ ณ กรุงโกสัมพี เมื่อพระศาสดาทรงรับแล้วได้กลับมากรุงโกสัมพีรีบสร้างอารามเพื่อต้อนรับพระพุทธองค์ โดยโฆสก เศรษฐีได้สร้างอารามชื่อ โฆสิตาราม กุกกุฏเศรษฐีสร้างอารามชื่อกุกกุฏาราม และปาวาริกเศรษฐีสร้าง อารามชื่อปาวาริการาม แล้วได้ส่งคนไปอาราธนาพระพุทธเจ้าเพื่อเสด็จสู่กรุงโกสัมพี พระพุทธองค์ พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์ได้เสด็จสู่กรุงโกสัมพีเป็นครั้งแรก เศรษฐีทั้ง ๓ ได้ถวายอารามแก่พระสงฆ์ มี พระพุทธเจ้าเป็นประมุขได้ฟังธรรมถวายทานอยู่เป็นเนืองนิตย์ เศรษฐีทั้ง ๓ นั้น มีช่างทำดอกไม้ ร่วมกันอยู่คนหนึ่งชื่อ สุมนะ นายสุมนะได้ทำหน้าที่ส่งดอกไม้ให้กับเศรษฐีทั้ง ๓ คนมานานแล้ว และ ได้เห็นพระพุทธเจ้าเสด็จไปเสวยภัตตาหารยังบ้านของเศรษฐีเป็นประจำก็เกิดความศรัทธาอยากจะ นิมนต์พระพุทธเจ้ามาฉันอาหารที่บ้านของตนสักวันหนึ่ง เศรษฐีทั้ง ๓ อนุญาตนายสุมนะจึงนิมนต์ พระพุทธเจ้าพร้อมพระสงฆ์มาฉันอาหารที่บ้านของตน

พระเจ้าอุเทนได้พระราชทานเงินวันละ ๘ กหาปณะแก่พระนางสามาวดี เพื่อเป็นค่า ดอกไม้ประดับในพระราชวัง พระนางสามาวดีก็ให้หญิงรับใช้ชื่อนางชุชุตตราไปซื้อดอกไม้ที่บ้านของ นายสุมนะเป็นประจำ วันที่นายสุมนะจัดถวายอาหารแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวกนั้น นางชุชุตตราก็มาซื้อดอกไม้ตามปกตินายสุมนะจึงชวนให้นางชุชุตตรา อยู่ร่วมถวายอาหารและฟังธรรม ด้วย ครั้นฉันอาหารเสร็จแล้วพระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรม เพื่ออนุโมทนาในศรัทธาของนายสุมนะ

^{๒๕} อนุปพุททิกถาคือเทศนาที่แสดงโดยลำดับ คือทานกถา (เรื่องทาน) ศีลกถา (เรื่องศีล) สัคคกถา (เรื่อง สวรรค์) กามาทีนวกถา (เรื่องโทษ ความต่ำทราม ความเศร้าหมองแห่งกามและเนกขัมมานิสังสกถา (เรื่อง อานิสงส์ แห่งการออกจากกาม), วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๓๔.

^{๒๖} เอหิภิกขุอุปสัมปทา คือ วิธีอุปสมบทที่พระพุทธเจ้า ประทานด้วยพระองค์เอง ด้วยการเปล่งพระ วาจาว่า “ท่านจงเป็นภิกษุมาเถิด ธรรมอันใดเรากล่าวดีแล้ว ท่านจงประพฤติพรหมจรรย์ เพื่อทำที่สุดแห่งทุกข์โดย ชอบเถิด”, พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๔.

นางชูชุตตราได้ฟังธรรมแล้วก็บรรลุโสดาปัตติผลเป็นโสดาบัน^{๒๗} โดยปกติแล้วเมื่อได้รับเงินมา ๘ กหาปณะ นางชูชุตตราก็จะยกยกเอาไว้เป็นของตนโดยที่ไม่มีใครทราบ แม้แต่พระนางสามาวดีเองก็คิดว่าดอกไม้ที่นางชูชุตตรานำมานั้น ซ้อมมาด้วยเงิน ๘ กหาปณะ แต่วันนั้นเมื่อได้ฟังธรรมและบรรลุโสดาปัตติผลแล้วจิตที่เคยโลภอยากได้ของคนอื่นก็หมดไป จึงใช้เงินทั้ง ๘ กหาปณะซื้อดอกไม้ทำให้ได้ดอกไม้มากกว่าวันอื่นๆ ดังนั้นเมื่อนางชูชุตตรานำไปถวายพระนางสามาวดี พระนางสงสัยจึงตรัสถามนางชูชุตตราก็เล่าความจริงให้ฟังทั้งหมดมิได้ปิดบังเรื่องที่ตนเคยยกยกเงินไว้วันละ ๔ กหาปณะ พระนางสามาวดีได้ฟังแทนที่จะโกรธแต่กลับบอกให้นางชูชุตตราแสดงธรรมที่นางได้ฟังมานั้นให้พระนางและหญิงบริวารได้รับฟังด้วย นางชูชุตตราเป็นผู้มีความฉลาดเป็นเลิศได้ฟังธรรมจากพระพุทธานุญาตเพียงครั้งเดียว ก็สามารถเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งและจดจำเนื้อความได้เป็นอย่างดี จึงสามารถนำมาถ่ายทอดต่อพระนางสามาวดีและหญิงบริวารได้อย่างถูกต้อง เป็นเหตุให้พระนางสามาวดีและหญิงบริวารได้ดวงตาเห็นธรรมและบรรลุโสดาบันไปด้วย และหลังจากนั้นพระนางสามาวดีก็ให้นางชูชุตตราดำรงตำแหน่งอาจารย์ของพระนางไม่ต้องทำหน้าที่เป็นหญิงรับใช้ให้ไปฟังธรรมจากพระพุทธานุญาตแล้วมาแสดงธรรมให้พระนางสามาวดีและบริวารฟังนางชูชุตตราจึงกลายเป็นผู้รอบรู้ในพระพุทธานุญาตเป็นผู้ฉลาดในการแสดงธรรม พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสยกย่องนางให้เป็นเอตทัคคะในฝ่ายธรรมภิกขุ ดังมีพระพุทธานุญาตว่า “ชูชุตตรา เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายของเรา ผู้เป็นพหูสูต”^{๒๘}

๓.๒.๔ เอตทัคคะในฝ่ายผู้ช่วยด้วยเมตตา

ความมีเมตตาของพระนางสามาวดีปรากฏชัดเมื่อพระเจ้าอุเทนรับสั่งให้นำพระนางและบริวารไปประหารชีวิต เพราะพระเจ้าอุเทนเชื่อที่พระนางมาคันทิยาพูดว่าพระนางสามาวดีวางแผนปลงพระชนม์พระองค์ ซึ่งพระนางสามาวดีมิได้พูดแก้ตัวแต่ประการใด แต่ได้ทรงแนะนำหญิงบริวาร “ให้แม่เมตตาแก่พระราชินี พระนางมาคันทิยาและในตน อย่าได้มีความโกรธที่ฟังอย่างอื่นของเราไม่มีแล้วนอกจากเมตตาจิตเท่านั้น”^{๒๙} ด้วยอำนาจแห่งเมตตานุภาพ ลูกศรจากธนูของพระเจ้าอุเทนจึงไม่สามารถทำอันตรายพระนางกับบริวารได้ด้วยคุณสมบัติแห่งความเมตตาของพระนาง พระพุทธานุญาตจึงตรัสยกย่องว่าพระนางสามาวดีเลิศกว่าอุบาสิกาสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา^{๓๐}

^{๒๗} ผู้ถึงกระแสที่จะนำไปสู่พระนิพพาน, พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, หน้า ๒๙๘.

^{๒๘} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๒๖๐.

^{๒๙} ชู.ช.อ. (ไทย) ๑/๒๙๑.

^{๓๐} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๖๑/๓๒.

๓.๒.๕ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของพระนางสามาวดี

๑) เมตตากับความกตัญญูทเวที เมื่อพระนางสามาวดียังเป็นนางสามาต้องอพยพหนีโรคภัยจากเมืองภัททวดีไปยังกรุงโกสัมพี เมื่อต้องไปขออาหารจากโรงทานของໄ໊สกเศรษฐีนางก็อาสาไปรับอาหารเอง โดยที่มารดาของนางเห็นว่านางนั้นยังเป็นเด็กสาวเกิดในตระกูลเศรษฐีที่เคยบริโภคอาหารอันประณีตมีอนาคตยาวไกลไม่ควรถือภาชนะไปขออาหารปะปนกับขอทาน แต่นางสามากลับอาสาไปขออาหารจากโรงทานเอง โดยให้เหตุผลกับมารดาของนางว่า “ข้อที่มารดาว่านั่นเป็นเพราะอำนาจแห่งกรุณาของท่านที่มีต่อลูก แต่มารดาได้เคยสอนลูกมาเสมอว่า ถึงคราวลำบากลูกจะต้องหาทางช่วยเหลือมารดาบิดา แสดงความกตัญญูทเวทีให้ปรากฏควรรับใช้ ไม่ทอดทิ้งมารดาบิดาผู้ทรพล ลูกได้เรี่ยวแรงกำลังมาจากมารดาบิดาโดยการถนอมกลม่อเลี้ยงให้ข้าวให้น้ำของท่าน เมื่อถึงคราวท่านถนอมกำลังลูกจึงควรทำหน้าที่เลี้ยงท่านตอบ คราวนี้เป็นโอกาสที่ลูกควรจะปฏิบัติตามที่มารดาเคยสั่งสอนอบรมมา ขอให้ลูกได้เป็นผู้ไปขออาหารจากโรงทานมาบำรุงท่านทั้งสองเถิด”^{๓๑} เมื่อได้อาหารมาแล้วนางก็ละลายส่วนของนางให้บิดามารดาได้บริโภคให้อิ่มเสียก่อนนางจึงบริโภคภายหลัง

อีกเหตุการณ์หนึ่งแสดงถึงความเป็นผู้มีความกตัญญูทเวทีของพระนางคือเมื่อคราวที่พระนางอยู่กับໄ໊สกเศรษฐี วันหนึ่งเมื่อพระนางพร้อมกับหญิงบริวารไปอาบน้ำที่ท่าน้ำพระเจ้าอุเทนทอดพระเนตรเห็นพระนางแล้วเกิดมีจิตปฏิพัทธ์ จึงส่งสาส์นไปขอพระนางต่อໄ໊สกเศรษฐี แต่ໄ໊สกเศรษฐียังไม่ยอมยกพระนางให้พระเจ้าอุเทนเพราะไม่แน่ใจว่าเป็นความประสงค์ของพระนางหรือไม่ พระเจ้าอุเทนทรงกริ้วจึงรับสั่งให้นำพระราชลัญจกรไปติดที่ฝาเรือนของเศรษฐีห้ามเข้าบ้านให้เศรษฐีและภรรยาออกไปอยู่ข้างนอก เมื่อพระนางกลับมาเห็นเหตุการณ์นั้น จึงบอกกับเศรษฐีให้ถวายตัวพระนางแก่พระเจ้าอุเทนเรื่องทั้งหลายจึงสงบระงับลง เหตุผลอย่างหนึ่งที่พระนางยอมให้ท่านเศรษฐีถวายตัวเป็นเพราะว่าไม่ต้องการให้ท่านเศรษฐีเดือดร้อน จึงขอตอบแทนบุญคุณที่ท่านเศรษฐีได้รับพระนางมาเลี้ยงดูเหมือนธิดาที่กล่าวเช่นนี้เพราะว่าไม่พบหลักฐานที่แสดงว่าพระนางมีจิตปฏิพัทธ์ต่อพระเจ้าอุเทน การยอมให้เศรษฐีถวายตัวพระนางต่อพระเจ้าอุเทนจึงเป็นเรื่องของความกตัญญูทเวทีของพระนางที่มีต่อท่านเศรษฐีโดยแท้

๓) เมตตากับความไม่ประมาท เย็นวันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันในธรรมสภาถึงเรื่องพระนางสามาวดี และพระนางมาคันทิยา ภิกษุรูปหนึ่งกล่าวขึ้นว่าพระนางใดหนอชื่อว่าเป็นผู้ตาย พระศาสดาเสด็จมาแล้วทรงทราบความที่ภิกษุทั้งหลายสนทนากันเอง จึงกล่าวตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ผู้ประมาทชื่อว่าผู้ตาย ผู้ไม่ประมาทชื่อว่าผู้ไม่ตาย พระนางมาคันทิยาจะมีชีวิตอยู่ก็ตามตายเป็นแล้วก็ตามชื่อว่าผู้ตายโดยแท้ ส่วนพระนางสามาวดีจะมีชีวิตอยู่ก็ตาม ตายไปแล้วก็ตาม ชื่อว่า

^{๓๑} วคิน อินทสระ, ลีลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙), หน้า ๘๒-๘๓.

เป็นผู้ไม่ตาย เพราะเป็นผู้ไม่ประมาท”^{๓๒} “ภิกษุทั้งหลาย ความไม่ประมาทเป็นหนทางแห่งผู้ไม่ตาย ความประมาทเป็นหนทางแห่งผู้ตาย ผู้ไม่ประมาทชื่อว่าไม่ตาย ส่วนผู้ประมาทเหมือนผู้ตายแล้ว บัณฑิตผู้รู้ความแตกต่างอย่างนี้ จึงเป็นผู้พอใจในความไม่ประมาท บัณฑิตทั้งหลายย่อมพอใจยินดีในธรรมแห่งพระอริยะ คือความไม่ประมาท บัณฑิตเหล่านั้นเป็นผู้มีปัญญา มีความเพียรติดต่อกัน มีความบากบั่นมั่นคง ย่อมได้รับรสแห่งพระนิพพาน อันประเสริฐเกษมจากโยคี”^{๓๓}

๔) เมตตากับการไฝ่ธรรม เมื่อนางชูชุตตราหญิงรับใช้ของพระนางสามาวดีสารภาพความผิดที่ตนได้ขโมยเงินไปวันละ ๔ กหาปณะและทูลเรื่องที่ตนได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าที่บ้านนายสุมนะช่างดอกไม้ แทนที่พระนางสามาวดีจะกริ้วและลงโทษนางชูชุตตรา พระนางกลับบอกให้นางชูชุตตราช่วยเมตตาแสดงธรรมที่ได้รับฟังมาจากองค์สมเด็จพระพุทธเจ้าแก่นางและหญิงบริวารพร้อมกับเตรียมที่ที่เหมาะสมกับการแสดงธรรม หลังจากได้ฟังธรรมจากนางชูชุตตราในครั้งแรกแล้วพระนางก็มีพระประสงค์จะได้ฟังธรรมอย่างสม่ำเสมอ จึงได้มอบหมายให้นางชูชุตตราเป็นผู้ไปฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้วจดจำนำมาแสดงให้พระนางและหญิงบริวารฟังอีกทอดหนึ่ง ครั้นพระนางสามาวดีและหญิงบริวารได้ฟังธรรมจากนางชูชุตตราหลายๆ เข้าก็ปรารถนาจะได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาจึงได้ขอร้องให้นางชูชุตตราไปเฝ้าพระศาสดาแต่เนื่องจากพระนางสามาวดีและหญิงบริวารเป็นราชสกุลจึงทำให้ไม่สามารถออกไปข้างนอกได้จึงออกอุบายให้พระนางเงาะรูที่ผนังห้องเพื่อให้สามารถมองเห็นพระศาสดาขณะเสด็จผ่าน และนำดอกไม้ธูปเทียนมาสักการะพระนางสามาวดีได้ทรงกระทำตามคำแนะนำของนางชูชุตตรา จึงได้ทอดพระเนตรพระศาสดาด้วยวิธีนั้น เหตุผลที่พระนางสามาวดีประสงค์จะเข้าเฝ้าพระบรมศาสดาก็เป็นเพราะพระนางซาบซึ้งในธรรมของพระพุทธเจ้าที่นางชูชุตตราไปฟังมาจากพระบรมศาสดาแล้วมาแสดงให้พระนางฟังนั่นเอง

นอกจากนั้น เหตุการณ์เมื่อครั้งพระเจ้าอุเทนจะประหารชีวิตพระนางสามาวดีด้วยธนู แต่ด้วยอำนาจแห่งเมตตานุภาพ ธนูที่พระราชาทรงยิงไปไม่อาจทำร้ายพระนาง พระเจ้าอุเทนทรงทราบว่าพระองค์ได้ทำกรรมหนักเสียแล้วในการคิดประหารพระนางสามาวดี จึงขอร้องพระนางและเปิดโอกาสให้พระนางสามาวดีขอสิ่งทีพระนางประสงค์ แทนที่พระนางจะขอเงินทองหรืออำนาจเหนือผู้อื่นแต่พระนางกลับขอโอกาสที่จะถวายอาหารแด่พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์และให้ได้ฟังธรรมเป็นเนืองนิตย์

๕) เมตตากับทาน พระนางสามาวดีได้ศรัทธาเลื่อมใสคำสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อได้ฟังธรรมที่นางชูชุตตราแสดงให้ฟัง พระนางและหญิงบริวารได้บรรลุโสดาปัตติผล และจากนั้นได้ถือศีลปฏิบัติธรรมโดยเคร่งครัด แม้จะถูกพระนางมาคันทิยามเหสีอีกองค์หนึ่งของพระเจ้าอุเทนใช้เป็นช่องทางใส่ร้าย พระนางสามาวดีก็ไม่ได้ลดความเชื่อมั่นศรัทธาในพระพุทธศาสนาแต่อย่างใด พระนาง

^{๓๒} ชู.ช.อ. (ไทย) ๑/๒๙๑.

^{๓๓} ชู.ช.อ. (ไทย) ๑/๓๐๔.

เคยออกปากขอให้นางชูชุตตรานำพระนางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า แต่นางชูชุตตราช่วยไม่ได้เพราะพระนางสามารถดีเป็นมเหสีของพระราชาจึงไม่สามารถออกนอกพระราชวังโดยพลการได้ ในขณะนั้นพระเจ้าอุเทนพระสวามีก็ยังมีได้ศรัทธาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ต่อมาเมื่อพระนางมาค้นหยาใส่ความให้พระเจ้าอุเทนเชื่อว่าพระนางสามารถดีคิดจะประทุษร้ายต่อพระองค์ พระเจ้าอุเทนจึงลงโทษพระนางโดยการประหารชีวิต แต่ไม่สำเร็จเพราะอำนาจแห่งเมตตาจิตของพระนางและในที่สุดพระนางสามารถดีก็สามารถชักนำให้พระเจ้าอุเทนเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและเป็นอุบาสกที่สำคัญพระองค์หนึ่งของพระพุทธศาสนา พระนางสามารถดีจึงมีโอกาสในการถวายทานโดยพระนางได้อารธนาพระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕๐๐ รูป ไปฉันภัตตาหารในพระราชวังเป็นประจำ ๒ นอกจากนี้พระนางยังได้ถวายจีวรแก่พระอานนท ๕๐๐ ผืน ซึ่งพระอานนทได้นำผ้าเหล่านั้น แจกจ่ายแก่ภิกษุอื่น ๆ^{๓๔}

๓.๓ การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนาของนางอูตตรา

๓.๓.๑ ชีวิตประวัติในอดีตชาติ

นางอูตตรานั้น ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ บังเกิดในเรือนสกุล กรุงหังสวดี พงศวรรณกาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาอุบาสิกาสภาผู้หนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าพวกอุบาสิกาสภาผู้ยินดีในฉน ทำกุศลให้งยวดขึ้นไป บรรณาดำแหน่งนั้น นางเวียนว่ายอยู่ในเทวดาและมนุษย์ถึงแสนกัป^{๓๕}

๓.๓.๒ ชีวิตประวัติในปัจจุบันชาติ

นางอูตตราถือปฏิสนธิในครรภ์ของภริยาปุณณเศรษฐี ผู้อาศัยสมณเศรษฐีอยู่ในกรุงราชคฤห์ บิดามารดาตั้งชื่อนางว่า อูตตรา ในวันงานฉลองนักษัตรฤกษ์ครั้งหนึ่ง ราชคหเศรษฐีเรียกนายปุณณะมากล่าวว่า พ่อปุณณะ นักษัตรฤกษ์หรืออุโบสถจักทำอะไรให้แก่คนยากเชิญได้ เมื่อเป็นเช่นนั้นเจ้าจงบอกมาว่าเจ้าจักรับทรัพย์ค่าใช้จ่ายในงานนักษัตรฤกษ์แล้วเล่นนักษัตรฤกษ์ หรือจักพาโคมีกำลังผลและไถไปไถนนายปุณณะกล่าวว่า นายท่านผมจักปรึกษากับภริยาผมก่อนจึงจะรู้ แล้วบอกเรื่องนั้นแก่ภริยา ภริยาเขากล่าวว่า ธรรมดาเศรษฐีเป็นนายเป็นอิสรชน คำพูดของเขาที่กล่าวกับท่านยอมงดงาม ส่วนท่านอย่าสละการทำนาของตนเลยนายปุณณะนั้นฟังคำภริยาแล้ว ก็ไปเพื่อนำเครื่องมือนำไปไถนา ในวันนั้นพระสารีบุตรเถระออกจากนิโรธสมาบัติ นี้กว่าวันนี้เราควรจะทำกรสงเคราะห์ใคร ก็เห็นอุปนิสัยของนายปุณณะนี้ ในเวลาแสวงหาอาหาร จึงถือบาตรจีวรไปยังที่ๆ นายปุณณะไถนา

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน อง.ทุก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๒๘.

^{๓๕} อง.ทุก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๓๑.

แสดงตัวในที่ไมไกล นายปुณณะเห็นพระเถระก็หยุดไถนาไปหาพระเถระ ไหว้ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ พระเถระแสดงเขาแล้ว ถ้ามถึงน้ำที่ชี้ได้ เขาคิดว่าพระผู้เป็นเจ้าของน้ำจักต้องการบ้วนปากจึงรีบไปจากที่ นั้น นำไม้ชำระฟันมาทำให้เป็นกบปิยะของสมควรแล้วถวายพระเถระ เมื่อพระเถระกำลังเคี้ยวไม้ชำระ ฟัน ก็นำธมกรกหม้อกรองน้ำกับบาตรออกแล้วใส่น้ำเต็มแล้วนำมา พระเถระก็บ้วนปากเดินทาง แสงหาอาหาร

นายปุณณะคิดว่าพระเถระไม่เดินทางนี้ในวันอื่นๆ แต่วันนี้ที่จักเดินทางเพื่อสงเคราะห์เรา โอหนอ ภริยาของเราพึงวางอาหารที่จะนำมาให้เราลงในบาตรพระเถระ ครั้นนั้นภริยาของเขาคิดว่า วันนี้เป็นวันนักขัตฤกษ์จึงจัดของเคี้ยวของบริโภค โดยทำนองที่ตนจะได้ ถือไปแต่เช้าตรู่ มายัง สถานที่สามเณร ระหว่างทางพบพระเถระจึงคิดว่า เราพบพระเถระในวันอื่นๆ ไทยธรรมไม่มี แม้เมื่อ มีไทยธรรมเราก็ไม่พบพระเป็นเจ้า แต่วันนี้ทั้งสองอย่างมีพร้อมหน้าแล้ว จำเราจะจัดแจงส่วนของสามเณรของเรานำมาใหม่ จักถวายอาหารส่วนนี้แต่พระเถระเสียก่อนทำทานให้ประกอบด้วยเจตนาทั้ง ๓ แล้ว วางโภชนะนั้นลงในบาตรพระสารีบุตรเถระแล้วกล่าวว่า ขอดิฉันจงพ้นจากชีวิตยากเข็ญในโลกนี้ ด้วย ทานอย่างนี้เถิดเจ้าข้า แม้พระเถระก็ทำอนุโมทนาแก่นางว่า ขออภัยยศของนางจงเต็มเทอญ กลับ จากที่นั่นแล้วก็ไปวิหาร แม่นางก็กลับบ้านตนอีก แล้วจัดหาอาหารสำหรับสามเณรนำไปยังสถานที่สามเณร นา กลัวสามเณรจะโกรธ จึงกล่าวว่า นายจำ วันนี้ขออนุญาตกลับใจของนายไว้วันหนึ่งเถิด เขาถามว่า เพราะเหตุไร นางตอบว่าวันนี้ดิฉันกำลังนำอาหารมาสำหรับนาย ระหว่างทางพบพระเถระจึงวาง อาหารส่วนของนายลงในบาตรพระเถระ จึงกลับไปเรือนอีก หุงต้มอาหารแล้วนำมาบัดนี้ เขากล่าวว่า น้องเอ๋ย เจ้าทำถูกใจจริงๆ ถึงฉันทก็ถวายไม้ชำระฟันและน้ำบ้วนปากแต่พระเถระแต่เช้าตรู่ วันนี้ช่าง เป็นโชคของเราจริงๆ แม้ของทั้งหมดที่เราถวายพระเถระ ก็เกิดเป็นสมบัติของเราทั้งนั้น แม้ทั้งสองคน ก็มีจิตเสมือนเป็นอันเดียวกัน

ครั้งนั้นนายปุณณะกินอาหารเสร็จแล้ว ก็เอาศิระษะหนุนตักภริยานอนครู่หนึ่ง ขณะนั้นเขาก็กลับไปเขาหลับไปหน่อยหนึ่งแล้วก็ตื่นมองดูถามที่ไถนา สถานที่มองดูแล้วมองดูอีก ก็ได้เป็น ประหนึ่งเต็มไปด้วยดอกบวบขมขนาดใหญ่ เขาจึงพูดกะภริยาว่า น้องเอ๋ยนั่นอะไรกัน วันนี้สถานที่ไถ นานี้ปรากฏเป็นทองไปได้ ภริยาพูดว่า นายท่านวันนี้เพราะนายท่านเหน็ดเหนื่อยมาทั้งวัน ชะรอย ดวงตาจะพร่าไปก็ได้ เขาว่า น้องเอ๋ยเจ้าไม่เชื่อพี่ก็มองดูเองสิ เวลานั้นภริยามองดูแล้วก็พูดว่า นาย ท่านพูดจริง นั่นคงจักเป็นอย่างนั้น นายปุณณะลุกขึ้นจับไม้อันหนึ่งตีที่หัวขี้ไถ ดินหัวขี้ไถก็เป็นเหมือน เม็ดกลมๆ ฝังอยู่ในดินหัวขี้ไถฉะนั้น เขาเรียกภริยามากกล่าวว่าน้องเอ๋ย เมื่อคนอื่นๆ หว่านเมล็ดพืชพืช ก็ให้ผล ๓-๔ เดือน ส่วนผลทานที่ให้ในวันนี้ ก็ด้วยพืชคือศรัทธาที่เราจะปลูกลงในระหว่างท่านพระสา รีบุตรเถระพระผู้เป็นเจ้าของเรา ในพื้นที่ประมาณกรีสหนึ่งนี้ ทองแม้ขนาดเท่าผลมะขามป้อมชื่อว่า ไม่ใช่ทองไม่มีเลย ภริยาพูดว่านายท่านบัดนี้เราจักทำอย่างไรเล่า นายปุณณะพูดว่าน้องเอ๋ยเราไม่อาจ นำทองเท่านี้ไปกินได้ดอกแล้วใส่ทองเต็มถาดที่ภริยานำมาวางไว้ในที่นั้น ให้ภริยานำไปกราบตุล

พระราชารว่า มนุษย์ผู้หนึ่งยื่นถือเอาใส่ทองพระเจ้าข้า พระราชารรับสั่งให้เรียกเขาเข้าไปตรัสถามว่า พ่อเอ๋ยเจ้าได้มาแต่ที่ไหน เขากราบทูลว่าข้าแต่ท้าวเสถียรสถานที่ข้าพระองค์ไถนาแห่งหนึ่ง ขอได้โปรดส่งคนไปให้ชนทองที่เกิดแล้วทั้งหมดมาเสียพระเจ้าข้า ตรัสถามว่าเจ้าซื้ออะไรทูลตอบว่า ซื้อว่าปูนณะพระเจ้าข้า ตรัสสั่งว่า พนายพวกเจ้าจงไปเทียมเกวียนชนทองมาจากสถานที่นายปูนณะไถนา เหล่าราชบุรุษไปกับเหล่าเกวียน กล่าววว่าบุญของพระราชาร ถือเอาก้อนทองไป ก้อนทองที่ถือเอานั้นก็เป็นก้อนดินซีไถไป ราชบุรุษเหล่านั้นไปกราบทูลพระราชาร พระราชารตรัสว่า พนายถ้อยอย่างนั้นพวกเจ้าจงไปกล่าววว่า บุญของนายปูนณะแล้วถือเอาทอง สิ่งที่เขาถือเอาเป็นทองไปทั้งนั้น ราชบุรุษเหล่านั้นก็นำทองทั้งหมดนั้นมากองไว้ที่พระลานหลวง กองสูงประมาณเท่าต้นตาลพระราชารโปรดให้เรียกพวกพ่อค้ามาตรัสถามว่า ในเรือนใดมีทองเท่านี้บ้าง พวกพ่อค้ากราบทูลว่าข้าแต่ท้าวของใครๆ ก็ไม่มีพระเจ้าข้า ตรัสปริษาว่าเราควรจะทำอะไรแก่เจ้าของทรัพย์เท่านี้เล่ากราบทูลว่า ควรตั้งเขาเป็นธนะเศรษฐีสิพระเจ้าข้า พระราชารตรัสว่าถ้อยอย่างนั้น พวกเจ้าจงแต่งตั้งปูนณะชื่อว่าธนะเศรษฐีในพระนครนี้แล้วพระราชารทานของทั้งหมดนั้นแก่นายปูนณะนั้นเท่านั้น พระราชารทานตำแหน่งเศรษฐีแก่เขาในวันนั้นนั่นเอง เศรษฐีนั้น เมื่อกระทำมงคลก็ได้ถวายทานแด่พระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ๗ วัน ในวันที่ ๗ เมื่อพระทศพล ทรงทำการอนุโมทนาในภักตทานของปูนณะเศรษฐีที่ดี ภริยาก็คือ ธิดาก็คือ ทั้งหมดก็ดำรงอยู่ในโศดาปัตติผล

ภายหลังราชคหเศรษฐีทราบวว่า ปุณณะเศรษฐีมีธิดาสาวกเจริญวัยอยู่ จึงส่งสาสน์ไปเรือนของปุณณะเศรษฐีนั้นขอธิดาเพื่อบุตรของตน ปุณณะเศรษฐีนั้น พังสาสน์ราชคหเศรษฐีนั้นแล้ว ก็ส่งสาสน์ตอบไปวว่าเราไม่ให้ธิดาดอก ฝ่ายสุมนเศรษฐี (ราชคหเศรษฐี) ส่งสาสน์ไปอีกวว่าท่านอาศัยเรือนเราอยู่บัดนี้ก็เป็นอิสสรชน โดยทันทีทันใด แล้วยังจะไม่ให้ธิดาแก่เราหรือ แต่นั้นปุณณะเศรษฐี ก็ตอบวว่าท่านพูดถึงแต่สภาพเศรษฐีของท่านก่อนเท่านั้น ชื่อวว่าบุรุษท่านไม่ควรกำหนดเอาวว่าต้องเป็นอย่างนี้ไปตลอดกาล ความจริงเราสามารถรับเอาพวกบุรุษเช่นนั้น ทำเป็นทาสก็ได้นะ แต่เราไม่อาจเอื้อมถึงชาติและโคตรของท่านได้ดอก อนึ่งเล่าธิดาของเราก็เป็นพระอริยสาวิกาผู้พระโศดาบัน กระทำการบูชาด้วยดอกไม้มีค่าหลายกหาปณะทุกๆ วัน เราจักไม่ส่งธิดาไปเรือนคนมิจฉาทิฎฐิเช่นท่าน ราชคหเศรษฐีรู้วว่า ปุณณะเศรษฐีปฏิเสธอย่างนั้น ก็ส่งสาสน์ไปอีกวว่า โปรดอย่าทำลายความสนทสนมเก่า ๆ เสียเลย เราจักให้จัดดอกไม้มีค่า ๒ กหาปณะทุกๆ วัน แก่สะใภ้ของเรา ปุณณะเศรษฐีก็ตอบรับแล้วส่งธิดาไปเรือนของราชคหเศรษฐีนั้น

ต่อมาวันหนึ่งนางอุตตราธิดาของปุณณะเศรษฐีนั้น ก็กล่าวกะสามีของตนอย่างนี้วว่า ดิฉันทำอุโบสถกรรมประจำเดือนละ ๘ วัน ในเรือนสกุลของตน แม้บัดนี้เมื่อท่านรับให้ความยินยอมได้ เราก็จะพึงอธิษฐานองค์อุโบสถ สามีนั่นกล่าววว่าฉันยินยอมไม่ได้ แล้วยังไม่รับคำ นางไม่อาจทำสามีนั่นให้ยินยอมได้ก็นิ่งเสีย คิดวว่าเราจักอธิษฐานองค์อุโบสถภายในพรรษาอีก แม้ครั้งนั้นเมื่อนางขอโอกาส ก็ไม่ได้โอกาสอีกนั่นเอง ภายในพรรษาล่วงไป ๒ เดือนครั้งยังเหลืออยู่ครึ่งเดือน นางจึงส่งข่าวไปบอก

บิดามารดาว่า ดิฉันถูกท่านพ่อท่านแม่ส่งไปขังไว้ในที่กักขังตลอดกาลยาวนานเท่านี้แล้ว จะอธิษฐานองค์อุโบสถแม่ตลอดวันหนึ่งก็ไม่ได้โปรดส่งหาปณะ แก่ดิฉัน ๑๕,๐๐๐ กหาปณะเกิด บิดามารดาฟังข่าวธิดาแล้วก็ไม่ถามว่า เพราะเหตุไรส่งเงินไปให้เลย นางอุตตรารับกหาปณะเหล่านั้นแล้ว มีหญิงโสเภณีชื่อสิริมาอยู่ในนครนั้น จึงให้เรียกนางมาแล้วกล่าวว่า แม่สิริมาจำ ดิฉันจักอธิษฐานองค์อุโบสถตลอดครึ่งเดือนนี้ ขอแม่นางจงรับกหาปณะ ๑๕,๐๐๐ กหาปณะเหล่านั้นไว้ แล้วบำเรอบุตรเศรษฐีตลอดครึ่งเดือนนี้ นางสิริมาก็รับปากว่าดีละแม่เจ้า ตั้งแต่นั้นมาบุตรเศรษฐีคิดว่า เราจักสำเร็จสำราญกับนางสิริมา จึงอนุญาตให้นางอุตตรารับอุโบสถกรรมตลอดครึ่งเดือน นางอุตตรารู้ว่าสามีรับปากยินยอมแล้ว มีหมู่ทาสีแวดล้อมจัดแจงของเคี้ยวของฉันด้วยมือเองแต่เช้าตรู่ทุกๆ วัน เมื่อพระศาสนาทรงทำภักติกเสร็จ เสด็จไปวิหารแล้วก็อธิษฐานองค์อุโบสถ ขึ้นปราสาทอันประเสริฐ นั่งระลึกถึงศีลของตน ล่วงเวลาไปครึ่งเดือนด้วยอาการอย่างนี้ ในวันสละอุโบสถนางจึงเที่ยวจัดแจงข้าวยาและของเคี้ยวเป็นต้นแต่เช้าตรู่

เวลานั้นบุตรเศรษฐีอยู่บนปราสาทอันประเสริฐกับนางสิริมา เปิดหน้าต่างกรุดาชาย ยืนดูสิ่งของไปตามลำดับ นางอุตตราแหงนดูไปทางช่องหน้าต่าง บุตรเศรษฐีมองดูนางอุตตราคิดว่า หญิงผู้นี้คงถือกำเนิดแต่สัตว์นรกหนอ ละสมบัติอย่างนี้แล้วเป็นผู้ประอะเปื้อนด้วยเขม่าหม้อข้าววุ่นวายอยู่ระหว่างทาสีทั้งหลายโดยหาควรแก่เหตุไม่ แล้วกระทำการยืมแยมนางอุตตราทราบความที่บุตรเศรษฐีนั้นประมาท คิดว่าบุตรเศรษฐีนี้ชื่อว่าเป็นคนเขลา คงจักสำคัญว่าสมบัติของตนจะอยู่ถาวรทุกเวลาดังนี้แล้ว แม้ตนเองก็ทำการยืมแยมบ้าง แต่นั้นนางสิริมาก็โกรธแล้วบริภาษว่า นางทาสีผู้นี้เมื่อเรยีนอยู่ก็ยังไม่ทำการยืมแยมกับสามีของเราอย่างนี้ จึงรับลงจากปราสาท โดยอาภักปิริยาที่มาของนางสิริมานั้นนั้นแหละนางอุตตราก็ทราบ ว่า หญิงโง่คนนี้อยู่ในเรือนหลังนี้เพียงครึ่งเดือน ก็เกิดสำคัญว่าเรือนหลังนี้เป็นของเราคนเดียว ดั่งนี้ทันใดนั้นนั่งเองก็ยื่นเข้ามาในมิตตาเป็นอารมณ์ ฝ่ายนางสิริมาก็มาในระหว่างทาสีทั้งหลายจับกระบายเต็มด้วยน้ำมันที่เดือดในกระทะทอดขนม ราดลงบนศีรษะนางอุตตราด้วยการแผ่เมตตาตาม น้ำมันเดือดที่นางสิริมาราดลงบนศีรษะนางอุตตราไหลกลับไป เหมือนน้ำที่ราดลงบนใบบัวฉะนั้น

ขณะนั้นทาสีทั้งหลายที่ยืนใกล้นางสิริมาเห็นเหตุนี้แล้วก็บริภาษนางสิริมานั้น ต่อหน้าว่า ใต้ แม่มหาจำเริญเจ้ารับมูลค่าจากมือแม่นายของเรานาอยู่ในเรือนหลังนี้ ยังพยายามจะมาทำเทียมแม่นายของพวกข้าหรือ ขณะนั้นนางสิริมาคิดว่าตัวเป็นอาคันตุกะมาอยู่ชั่วคราว ก็ไปจากที่นั้นแล้วหมอบลงแทบเท้านางอุตตรา กล่าวว่าแม่นางดิฉันไม่ทันใคร่ครวญก็ทำกรรมอย่างนี้ โปรดยกโทษให้ดิฉันเสียเถิด นางอุตตรากล่าวว่า แม่สิริมาจำ ฉันยกโทษให้แม่ในฐานะนี้ไม่ได้ดอก ฉันเป็นธิดามีบิดา จะยกโทษให้ก็ต่อเมื่อพระทศพลทรงยกโทษให้แม่เท่านั้น

แม้พระศาสดามีภิกษุสงฆ์เป็นบริวาร ก็เสด็จมาประทับเหนืออาสนะที่จัดไว้ ณ นิเวศน์ของนางอุตตรา นางสิริมาจึงไปหมอบแทบพระยุคลบาทพระศาสดา กราบทูลว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้า

พระองค์กระทำความผิดอย่างหนึ่ง ในระหว่างแม่นางอุตตรา นางกล่าวว่าเมื่อพระองค์ทรงยกโทษประทาน เราก็จักยกโทษให้ ข้าแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอพระองค์โปรดทรงยกโทษประทานแก่ข้าพระองค์ซึ่งมาโทษอยู่ด้วยเถิด พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า สิริมาเรายกโทษให้เจ้า เวลานั้น นางสิรินั้นก็ไปขอให้นางอุตตรายกโทษให้ และในวันนั้นนางสิริมาฟังอนุโมทนาภักตทานของพระทศพลว่า

อกโกเรน ชินะ โกธ อสณฺฐ สาธุนา ชินะ

ชินะ กทริยํ พาเนน สจฺเจนาภิภาวาทินํ.

ฟังขำนะคนโกรธด้วยความไม่โกรธ ฟังขำนะคนไม่ดีด้วยความดี

ฟังขำระคนตระหนี่ด้วยการให้ ฟังขำนะคนพุดเท็จด้วยคำจริง.

เมื่อจบพระคาถาก็ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล นิมนต์พระทศพลถวายมหาทาน ในวันรุ่งขึ้นเรื่องนี้เกิดขึ้นอย่างนี้ ภายหลังจากศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตะวันวิหารเมื่อทรงสถาปนาพวกอุบาสิกาไว้ในตำแหน่งต่างๆ จึงทรงสถาปนานางอุตตรานันทมารดา ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าพวกอุบาสิกาผู้เข้าฌาน^{๓๖}

๓.๓.๓ การบรรลุลหรรษของนางอุตตรา

ครั้งนั้นปุณณนั้นกราบทูลพระราชราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพข้าพระพุทธเจ้าอยู่ในสกุลอื่นตลอดเวลาเท่านี้ขอโปรดพระราชทานที่อยู่แก่ข้าพระพุทธเจ้าด้วย พระราชาตรัสว่าถ้าอย่างนั้น จงดูนันทองไม้ปรากฏอยู่จงให้นำทองไม้นั้นมาปลุกเรื้อนเสีย ตรัสบอกสถานที่ที่เคยเป็นเรือนของเศรษฐีเก่า ปุณณเศรษฐีนั้นให้ปลุกเรื้อน ๒-๓ วันเท่านั้นตรงที่นั้น รวมงานมงคลขึ้นบ้านและงานมงคลฉลองฉัตรตำแหน่งเศรษฐีเป็นงานเดียวกัน ได้ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ๗ วัน ครั้งนั้นพระศาสดาเมื่อทรงอนุโมทนาทานตรัสเทศนาอนุพุทฺธิกาแก่เขา เมื่อจบธรรมกถา ปุณณเศรษฐีพร้อมด้วยภริยาและธิดาของเขาที่ชื่อว่าอุตตรารวมเป็น ๓ คนได้เป็นโสดาบัน^{๓๗}

๓.๓.๔ เอตทัคคะในฝ่ายผู้เพ่งด้วยฌาน

เวลานั้นบุตรเศรษฐีอยู่บนปราสาทอันประเสริฐกับนางสิริมา เปิดหน้าต่างกรุตาข่าย ยืนดูสิ่งของไปตามลำดับ นางอุตตราแห่งนดูไปทางช่องทางต่าง บุตรเศรษฐีมองดูนางอุตตราคิดว่า หญิงผู้นี้คงถือกำเนิดแต่สัตว์นรกหนอ ละสมบัตินี้แล้วเป็นผู้เปราะเปื้อนด้วยเขม่าหม้อข้าว วุ่นวายอยู่ระหว่างทาสีทั้งหลายโดยหาควรแก่เหตุไม่ แล้วกระทำการยิ้มแย้ม

^{๓๖} อัง.ทุก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๓๐-๑๓๘.

^{๓๗} หลวงพ่อชุมพล พลปณฺโณ, วิมานวัตถุ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท จามจุรีโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๔๙.

นางอุตตราทราบความที่บุตรเศรษฐีนั้นประมาท คิดว่า บุตรเศรษฐีนี้ชื่อว่าเป็นคนเขลา คง จักสำคัญว่าสมบัติของตนจะอยู่ถาวรทุกเวลา ดังนี้แล้ว แม้นตนเองก็ทำการยิ้มแย้มบ้าง

แต่นั้น นางสิริมาก็โกรธแล้วบริภาษว่า นางทาสีผู้นี้เมื่อเรายืนอยู่ก็ยังทำการยิ้มแย้มกับสามี ของเราอย่างนี้ จึงรีบลงจากปราสาท

โดยอากัปกิริยาที่มาของนางสิริมานั้นนั่นแหละ นางอุตตราก็ทราบ ว่าหญิงโง่คนนี้อยู่ใน เรือนหลังนี้เพียงครึ่งเดือน ก็เกิดสำคัญว่าเรือนหลังนี้เป็นของเราคนเดียวดังนี้ ทันทันนั้นเองก็ยื่น เข้าฉานมีเมตตาเป็นอารมณ์ ฝ่ายนางสิริมาก็มาในระหว่างทาสีทั้งหลาย จับกระบายเต็มด้วยน้ำมันที่ เตือด ในกระทะทอดขนม ราวลงบนศีรษะนางอุตตรา ด้วยการแผ่เมตตาฉาน น้ำมันเตือดที่นางสิริมา ราวลงบนศีรษะนางอุตตรา ก็ไหลกลับไป เหมือนน้ำที่ราวลงบนใบบัวฉะนั้น เอตทัคคะในการเข้าฉาน นั้นว่าหมายถึงนางอุตตราได้ฉานและก็เข้าฉานเสมอ จนมีความคล่องแคล่วในการเข้าฉานจะเข้า เมื่อไรก็ได้ นานเท่าไรก็ได้ตามความปรารถนา^{๓๘}

๓.๓.๕ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของนางอุตตรา

๑) เมตตากับไตรสิกขา จะกล่าวได้ว่านางอุตตรามีความสนใจในธรรมเป็นอย่างมาก มีความฝักใฝ่เข้าหาพระพุทธเจ้าตลอดเพื่อที่จะได้ฟังธรรม หมั่นศึกษาในหลักไตรสิกขา ๓ ประการ คือ ๑. อธิศีลสิกขา ๒. อธิจิตตสิกขา ๓. อธิปัญญาสิกขา^{๓๙} อยู่เป็นประจำ ดังพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ภิกษุใน ธรรมวินัยนี้มีปกติทำศีลให้บริบูรณ์ มีปกติทำสมาธิพอประมาณ มีปกติทำปัญญาพอประมาณ ภิกษุนั้น ล่วงละเมิดสิกขาบทเล็กน้อยบ้าง ออกจากอาบัติบ้างช้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะในการต้องอาบัติและ การออกจากอาบัติเล็กน้อยนี้ เราไม่กล่าวความเป็นคนไม่เหมาะสมไว้ แต่สิกขาบทเหล่าใดเป็นเบื้องต้น แห่งพรหมจรรย์สมควรแก่พรหมจรรย์ ภิกษุนั้นมีศีลประจำตัวและมีศีลมั่นคงในสิกขาบทเหล่านั้น สมทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นสัตว์ตัดกัณฑ์ขัตตุปรณ โสดาบัน ท่องเที่ยวไปในเทวดาและมนุษย์อย่างมาก ๗ ครั้งแล้วทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นโกลังโกลโสดาบัน ท่องเที่ยวไปสู่ตระกูล ๒ หรือ ๓ ตระกูล แล้วทำที่สุดแห่ง ทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไป เธอจึงเป็นเอกพิชชีโสดาบัน เกิดเป็นมนุษย์อีกเพียงภพเดียว ก็ จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ เพราะสังโยชน์ ๓ ประการสิ้นไปและเพราะราคะ โทสะ โมหะเบาบางเธอจึง เป็นสกทาคามี มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียว ก็จะทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”^{๔๐}

^{๓๘} เสถียรพงษ์ วรรณปก, พุทธสาวก พุทธสาวิกา ประมวลประวัติพระเถระพระเถรีอุบาสิกอุบาสิก สมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๔๑๕.

^{๓๙} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๕.

^{๔๐} อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๕.

วันหนึ่งนางอุตตราธิดาของปุลณเศรษฐีนั้นก็กล่าวกะสามีของตนอย่างนี้ว่า ดิฉันทำอุโบสถกรรมประจำเดือนละ ๘ วันในเรือนสกุลของตน แม้บัดนี้ เมื่อท่านรับให้ความยินยอมได้ เราก็จะพึงอธิษฐานองค์อุโบสถ สามีนั่นกล่าวว่า ฉันยินยอมไม่ได้ แล้วก็มารับคำ นางไม่อาจทำสามีนั่นให้ยินยอมได้ ก็นั่งเสีย คิดว่า เราจักอธิษฐานองค์อุโบสถภายในพรรษาอีก แม้ครั้งนั้นเมื่อนางขอโอกาส ก็ไม่ได้โอกาสอีกนั่นเอง

ภายในพรรษา ล่วงไป ๒ เดือนครึ่งยังเหลืออยู่ครึ่งเดือน นางจึงส่งข่าวไปบอกบิดามารดาว่า ดิฉันถูกท่านพ่อท่านแม่ส่งไปขังไว้ในที่กักขังตลอดกาลยาวนานเท่านี้แล้ว จะอธิษฐานองค์อุโบสถแม้ตลอดวันหนึ่งก็ไม่ได้ โปรดส่งหาปณะแก่ดิฉัน ๑๕,๐๐๐ กหาปณะเถิด

บิดามารดาฟังข่าวธิดาแล้วก็ไม่ถามว่า เพราะเหตุไร ส่งเงินไปให้เลย นางอุตตราธิษฐานกหาปณะเหล่านั้นแล้ว มีหญิงโสเภณีชื่อสิริมา อยู่ในนครนั้น จึงให้เรียกนางมาแล้วกล่าวว่า แม้สิริมาจำ ดิฉันจักอธิษฐานองค์อุโบสถตลอดครึ่งเดือนนี้ ขอแม่นางจงรับกหาปณะ ๑๕,๐๐๐ กหาปณะเหล่านี้ไว้ แล้วบำเรอบุตรเศรษฐีตลอดครึ่งเดือนนี้

นางสิริมาก็รับปากว่า ดีละแม่เจ้า ตั้งแต่นั้นมา บุตรเศรษฐีคิดว่า เราจักสำเร็จสำราญกับนางสิริมา จึงอนุญาตให้นางอุตตราธิษฐานอุโบสถกรรมตลอดครึ่งเดือน

นางอุตตรารู้ว่าสามีรับปากยินยอมแล้ว มีหมู่ทาสีแวดล้อมจัดแจงของเคี้ยวของฉันด้วยมือเองแต่เช้าตรู่ทุกๆ วัน เมื่อพระศาสดาทรงทำภักติกิจเสร็จ เสด็จไปวิหารแล้วก็อธิษฐานองค์อุโบสถ ขึ้นปราสาทอันประเสริฐ นั่งระลึกถึงศีลของตน ล่วงเวลาไปครึ่งเดือนด้วยอาการอย่างนี้ ในวันสละอุโบสถนางจึงเที่ยวจัดแจงข้าวยาคุและของเคี้ยวเป็นต้นแต่เช้าตรู่^{๔๑}

๓) เมตตากับการให้อภัย การที่เราไม่ยอมให้อภัย เหมือนเราไม่ยอมล้างสิ่งสกปรกออกจากร่างกายเรา แม้เราจะไปที่ไหนสวมใส่เสื้อผ้าชิ้นใด งามเพียงไรร่างกายของเราก็ยังคงสกปรกและตามไปทุกหนทุกแห่งความงามของเรือนร่างที่ประดับด้วยเครื่องเพชร ด้วยเสื้อผ้าก็ไม่อาจทำให้ร่างกายสะอาดได้ การให้อภัยเปรียบเหมือนการอาบน้ำชำระร่างกาย

นางอุตตราเป็นผู้การประพฤติปฏิบัติในอภัยทาน เวลานั้นบุตรเศรษฐีอยู่บนปราสาทอันประเสริฐกับนางสิริมา เปิดหน้าต่างกรุดาข่าย ยืนดูสิ่งของไปตามลำดับ นางอุตตราแหงนดูไปทางช่องหน้าต่าง บุตรเศรษฐีมองดูนางอุตตราคิดว่า หญิงผู้นี้คงถือกำเนิดแต่สัต์วันรกหนอ ละสมบัตินี้แล้วเป็นผู้ประอะเปื้อนด้วยเขม่าหม้อข้าววุ่นวายอยู่ระหว่างทาสีทั้งหลายโดยหาควรแก่เหตุไม่ แล้วกระทำการยืมแยมนางอุตตราทราบความที่บุตรเศรษฐีนั้นประมาท คิดว่าบุตรเศรษฐีนี้ชื่อว่าเป็นคนเขลา คงจักสำคัญว่าสมบัติของตนจะอยู่ถาวรทุกเวลาดังนี้

แล้ว แม้ตนเองก็ทำการยืมแยมบ้าง แต่นั้นนางสิริมาก็โกรธแล้วบริภาษว่า นางทาสีผู้นี้เมื่อเรายืนอยู่ก็ยังทำการยืมแยมกับสามีของเราอย่างนี้ จึงรับลงจากปราสาท โดยอยากปฏิกิริยาที่มาของนาง

^{๔๑} อภ.ทก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๓๕-๑๓๖.

สิริมานั้นนั่นแหละนางอุตตราก็ทราบว่ หญิงโง่คนนี้อยู่ในเรือนหลังนี้เพียงครึ่งเดือน ก็เกิดสำคัญว่า เรือนหลังนี้เป็นของเราคนเดียว ดังนั้นไต่ไต่ตัวเองก็ยื่นเข้าฉานมีเมตตาเป็นอารมณ์ ฝ่ายนางสิริมาก็ มาในระหว่างทาสีทั้งหลายจับกระบายเต็มด้วยน้ำมันที่เดือดในกระทะทอดขนม ราชลงบนศีรษะนาง อุตตรา ด้วยการแผ่เมตตาฉาน น้ำมันเดือดที่นางสิริมาราชลงบนศีรษะนางอุตตราไหลกลับไป เหมือน น้ำที่ราชลงบนใบบัวฉานนั้น

ขณะนั้นทาสีทั้งหลายที่ยืนใกล้นางสิริมาเห็นเหตุฉนั้นแล้วก็บริภาษนางสิริมานั้น ต่อหน้าว่า ไส้ แม่มหาจำเริญเจ้ารับมูลค่าจากมือแม่นายของเรานาอยู่ในเรือนหลังนี้ ยังพยายามจะมาทำเทียมแม่ นายของพวกข้าหรือ ขณะนั้นนางสิริมารู้ว่าตัวเป็นอาคันตุกะมาอยู่ชั่วคราว ก็ไปจากที่นั้นแล้วหมอบลง แพบเท้านางอุตตรา กล่าวว่แม่นางดิฉนั้นไม่ทันใคร่ครวญก็ทำกรรมอย่างนี้ โปรดยกโทษให้ดิฉนั้นเสียเถิด นางอุตตรากล่าวว่ แม่สิริมาจำ ฉนั้นยกโทษให้แม่ในฐานะฉนี้ไม่ได้ดอก ฉนั้นเป็นธิดามีบิดา จะยกโทษให้ก็ ต่อเมื่อพระทศพลทรงยกโทษให้แม่เท่านั้น^{๔๖}

^{๔๖} อภ.ทก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๓๖-๑๓๗.

บทที่ ๔

วิเคราะห์การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๔.๑ กระบวนการคิดตามหลักเมตตา

พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสอนให้คนเรานั้นอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ทรงแสดงวิธีการใช้และวิธีการแผ่เมตตา ๓ ประการ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหมวด ทุติยสารณียสูตร ปฐมสารณียสูตร และสังคาลกสูตรตอนหนึ่ง ว่า ๑. เมตตากายกรรม คือ จะทำอะไรก็ทำด้วยเมตตา ๒. เมตตา วจกรรม คือ จะพูดสิ่งใดก็พูดด้วยเมตตา ๓. เมตตาโมกกรรม คือ จะคิดสิ่งใดก็คิดด้วยเมตตา^๑

พุทธสาวิกาก็เช่นกันได้แสดงออกถึงความเมตตาโดยใช้เมตตาทั้ง ๓ ด้าน คือ ใช้เมตตากายกรรม “จะทำอะไรก็ทำด้วยเมตตา”^๒ คือ การแสดงออกทางกาย เป็นการแสดงออกมาทางสุจริตธรรม ๓ ประการ อันได้แก่ ๑. การเว้นจากการฆ่าสัตว์ ตัดชีวิตเลี้ยงชีพ ให้ตั้งอยู่ในสัมมาอาชีวะ เป็นต้น ๒. การเว้นจากการลักทรัพย์ การปล้น การเอาไร้อาเปรียบผู้อื่น การทุจริตต่อหน้าที่ การฉ้อราษฎร์บังหลวง เป็นต้น และ ๓. การเว้นจากการประพฤติดินในกาม ไม่ผิดลูกผิดเมียเขา การไม่ทำร้ายจิตใจผู้อื่น ไม่ข่มเหงรังแกทางเพศ เป็นต้น ด้วยการแผ่และเจริญเมตตาทางกายต่อตนเอง ต่อผู้อื่นและต่อสัตว์ทั้งหลาย ดังนั้น เมื่อไม่ทำความชั่วทางกาย ย่อมเชื่อว่ามีเมตตากายกรรม

พุทธสาวิกาได้ใช้เมตตาวจกรรมนั้น กล่าวได้ว่า “จะพูดสิ่งใด ก็พูด ด้วยเมตตา”^๓ หมายความว่า ท่านกล่าววาจาสุภาพชิตอันประกอบไปด้วยสุจริตธรรม ๔ ประการ อันได้แก่ ๑. การเว้นจากการพูดเท็จ พูดโกหก พูดให้ผู้อื่นเข้าใจผิดไปจากความจริง พูดหลอกลวงโดยหวังทรัพย์สินเงินทองผู้อื่น เป็นต้น ๒. การเว้นจากการพูดส่อเสียด พูดยุยงให้ผู้อื่น แยกแยกกัน สร้างความริ้วรานให้ผู้อื่น เป็นต้น ๓. การเว้นจากการคำหยาบ คำไม่สุภาพ คำอับมงคล ลบลู่ผู้อื่น เป็นต้น ๔. การเว้นจากการพูดเพ้อเจ้อ พูดในสิ่งที่ตัวเองไม่เห็น พูดว่าร้ายใส่ร้ายผู้อื่น ใส่ร้ายต่างๆ นานา เป็นต้น

พุทธสาวิกาได้ใช้เมตตาโมกกรรมนั้น กล่าวได้ว่า “จะคิดสิ่งใด ก็คิดด้วยเมตตา”^๔ หมายความว่า คิดแต่สิ่งที่ดีงาม คิดสิ่งที่ชอบที่ควร อันประกอบไปด้วยสุจริตธรรม ๓ ประการ อันได้แก่ ๑. ต้องเว้นจากการคิดพยาบาท อาฆาตแค้นผู้อื่น ไม่คิด จองเวรผู้อื่นทั้งที่เป็นศัตรูและไม่ใช้ศัตรู

^๑ ดูรายละเอียดเพิ่มใน อภ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๑-๑๒/๔๒๖-๔๒๗, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖

^๓ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๒/๒๑๖.

เป็นต้น ๒. ต้องเว้นจากการประทุษร้ายร่างกาย ทรัพย์สิน เงินทองผู้อื่น เป็นต้น ๓. ต้องเว้นจากการเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม สิ่งที่ไม่ดี ไม่ควรทำก็อย่าคิดทำ สิ่งใดเดือดร้อนตัวเองและผู้อื่นก็อย่าคิดทำ เป็นต้น แม่และเจริญเมตตาทางใจ ต่อตนเอง ต่อผู้อื่นและต่อสรรพสัตว์

๔.๒ ประวัติในอดีตชาติของพุทธสาวิกา

๔.๒.๑ วิเคราะห์ประวัติในอดีตชาติของของพระมหาปชาบดีโคตมี

การประพฤติปฏิบัติธรรมของพระมหาปชาบดีโคตมีครั้งสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่า ปทุมุตตระนั้นที่ปรากฏชัดเจนคือ พระนางได้ถวายมหาทาน และปัจจัยเป็นอันมากแด่พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์ รักษาศีลจนตลอดชีวิต แสดงให้เห็นว่าพระนางได้ปฏิบัติอยู่ในหลักเบญจศีล มีเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น อันตรงข้ามกับเบญจกรรม คือ เมตตากฎณา ความรักความสงสาร สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีวิตในทางสุจริต เป็นต้น และพระนางมีความเมตตากฎณาในการถวายปัจจัยเป็นอันมากแด่พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์อีกด้วย เป็นการเสียสละทั้งกำลังกาย กำลังทรัพย์ที่ยิ่งใหญ่เพื่อประโยชน์อันยิ่งใหญ่อีกเช่นกัน ดังนั้นการบำเพ็ญเมตตาบารมีของพระมหาปชาบดีโคตมีครั้งสมัยพระพุทธเจ้าก็เป็นบุญกรรมเหตุให้พระนางได้บรรลุมรรค ผล นิพพานในสมัยพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป

๔.๒.๒ วิเคราะห์ประวัติในอดีตชาติของของพระนางสามาวดี

อดีตชาติของพระนางสามาวดี ในสมัยของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า นางได้ไปฟังธรรมของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้เห็นพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งอุบาสิกาสาวิกาผู้หนึ่งไว้ในตำแหน่งผู้เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตา นางมีจิตปรารถนาในตำแหน่งนั้นและบรรลุธรรมในอนาคต จึงทำบุญถวายทานเป็นอันมาก ต่อมาได้เกิดในมนุษย์โลกก็ได้รับความสำเร็จตามที่ตั้งจิตปรารถนาทุกประการ จะเห็นได้ว่าพระนางมีจิตปรารถนาเมตตาธรรมอย่างแรงกล้ามาก่อน เพราะได้เห็นตัวอย่างการเป็นผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตาแล้วสามารถทำให้บรรลุธรรมขั้นสูงได้

๔.๒.๓ วิเคราะห์ประวัติในอดีตชาติของนางอุตตรา

ครั้งพระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ บังเกิดในเรือนสกุล กรุงหังสวดี ฟังธรรมกถาของพระศาสดา เห็นพระศาสดาทรงสถาปนาอุบาสิกาสาวิกาผู้หนึ่งไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาผู้ยินดีในฉน ทำกุศลให้อย่างยิ่งยวดขึ้นไป นางได้ปรารถนาตำแหน่งนั้น กล่าวได้ว่านางได้มีกระแสน้ำใจที่จะบำเพ็ญเมตตาธรรมเป็นเวลานานตั้งแต่อดีตชาติ แสดงให้เห็นว่านางมีความตั้งใจแน่วแน่ มีความปรารถนาที่เป็นกุศลเป็นบุญอย่างยิ่งที่ได้ตำแหน่งเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าพวกอุบาสิกาสาวิกาผู้ยินดีในฉน

๔.๓ ประวัติในปัจจุบันชาติของพุทธสาวิกา

การดำรงชีวิตของพุทธสาวิกาทั้ง ๓ ท่านนั้นมีความแตกต่างกันในหลายๆด้าน ทั้งในชาติตระกูล แหล่งกำเนิด สภาพแวดล้อมทางสังคมที่เป็นองค์ประกอบให้พุทธสาวิกาได้ประสบกับเหตุการณ์ต่างๆ อันเป็นเหตุให้ส่งผลกระทบต่อทั้งทางด้านจิตใจและร่างกายที่ทำให้เกิดสภาวะธรรมของการจะบำเพ็ญเมตตาธรรม และท่านเหล่านั้นก็ยึดหลักคุณธรรมต่างๆมาประพฤติปฏิบัติในวิถีชีวิต โดยเฉพาะหลักเมตตาธรรมที่เป็นหัวข้อธรรมที่สำคัญที่ได้ยึดถือปฏิบัติ และพัฒนาจิตใจในการบำเพ็ญเมตตาธรรม ตั้งต้นอยู่ในคุณงามความดี ทั้งในการอุปถัมภ์พระสงฆ์ในพระพุทธานุชาดด้วยปัจจัยสี่ช่วยเหลือจัดเตรียมการถวายทาน ปฏิบัติธรรม แสดงธรรมเผยแผ่คำสอนและชักชวนให้ผู้อื่นฟังธรรม ดังจะได้กล่าวถึงลักษณะการใช้ชีวิตของพุทธสาวิกาแต่ละท่านต่อไป

๔.๓.๑ ประวัติในปัจจุบันชาติของพระมหาปชาบดีโคตมี

จนสมัยพุทธกาลพระนางประชาบดีเป็นพระมาตุจฉา (พระน้านาง) ของพระพุทธเจ้า ทรงเลี้ยงดูอุปฐากเจ้าชายสิทธัตถะในวัยเด็กมาอย่างดียิ่งกว่าบุตรธิดาแท้ๆของตนเอง คือ เจ้าชายนั้นทะเลาะกับพระนางรูปนันทา ก็ได้เลี้ยงดูพร้อมกันกับพระองค์ นับว่าเป็นทั้งพระมารดา พระน้านางและพระพี่เลี้ยงนางนม เป็นการประพฤติปฏิบัติเมตตาในพรหมวิหารธรรม คือพระนางมีความรักใคร่ในลูกตนเองเสมอกันกับเจ้าชายสิทธัตถะเป็นความรักหาที่ประมาณไม่ได้ไม่มีขอบเขต

เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะทรงเสด็จออกผนวชและได้ตรัสรู้เป็นสมเด็จเจ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ได้เสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพุทธบิดา ครั้งนั้นพระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงสดับธรรมยังผลให้พระเจ้าสุทโธทนะบรรลุเป็นพระโสดาปัตติผล วันต่อมาพระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมโปรดพระมหาปชาบดีโคตมีด้วย ส่งผลให้พระนางได้บรรลุพระโสดาปัตติผล อันเป็นผลมาจากการที่พระนางได้เคยเลี้ยงดูเมตตารักใคร่พระพุทธเจ้าในสมัยที่พระองค์ยังทรงพระเยาว์ และพระพุทธเจ้าได้ส่งเคราะห์พระนางโดยการแสดงธรรม อันเป็นแสงสว่างให้มวลสัตว์ทั้งหลายพ้นจากความทุกข์

จนกระทั่งพระมหาปชาบดีโคตมีพากเพียรบำเพ็ญธรรม ไม่นานก็ส่งผลให้พระนางบรรลุอรหันตผล พร้อมด้วยอภิญญาและปฏิสัมภิทามีความประพฤติงามในจริยาวัตรจนเสด็จดับขันธปรินิพพาน

๔.๓.๒ ประวัติในปัจจุบันชาติของพระนางสามาวดี

จนในสมัยพุทธกาลนางสามาเป็นลูกสาวของภัททวดีเศรษฐีอยู่ในแคว้นภัททวดี ภัททวดีเศรษฐีเป็นสหายของนายโฆสกะเศรษฐีแต่ไม่เคยพบเห็นกันเลย ในกาลต่อมาเกิดโรคระบาดในแคว้นภัททวดีผู้คนล้มตายเป็นอันมาก ภัททวดีเศรษฐีกับภรรยาและลูกสาวคือนางสามาคิดว่า ถ้ายังขึ้นอยู่ต่อไปคงจะต้องตายด้วยโรคร้ายนั้นเป็นแน่จึงชวนกันอพยพไปยังเมืองโกสัมพี เพื่อหวังพึ่งพาโฆ

สกเศรษฐีผู้เป็นสหายซึ่งไม่เคยเห็นหน้าคนทั้งสามเดินทางมาเป็นระยะไกล และเสียบียงอาหารหมดสิ้นลงระหว่างทางจึงมีสภาพร่างกายอิดโรยเพราะแดดเผาและความหิว กระจายจนกระทั่งถึงเมืองโกสัมพีด้วยความลำบากยากเข็ญ เมื่อได้อาบน้ำและเข้าพักในศาลาแห่งหนึ่งแล้วภททวดีเศรษฐีปรารภกับภรรยาว่า สภาพของตนในตอนนี้ไม่ควรเข้าไปพบใครแม้กระทั่งแม่บังเกิดเกล้า แต่ได้ข่าวว่าโฆสกเศรษฐีผู้เป็นสหายได้ตั้งโรงงานแก่คน เดินทางและคนยากไร้ไว้วันละ ๑ พันกหาปณะ เราควรจะพักอยู่ที่นี้แล้วให้ลูกสาวไปขออาหารจากโรงงานเหล่านั้นมากินให้สมบูรณ์สักสองสามวันแล้วจึงค่อยไปหาเขาภรรยาเห็นด้วย คนทั้งสามจึงพักอยู่ที่ศาลาหลังนั้น เมื่อได้เวลาอาหารภททวดีก็ให้ลูกสาวไปรับแจกอาหารที่โรงงานของโฆสกเศรษฐีซึ่งมีนายमितตะดูแลอยู่ นางสาวมาตีรับภาระทุกอย่างด้วยความมีน้ำใจอันงดงาม เมตตาอารี และความเป็นผู้มีใจสูง ตอบแทนพระคุณบิดา มารดาพร้อมทำหน้าที่บุตรธิดาอย่างเสมอพร้อม

เมื่อโฆสกเศรษฐีรู้ว่าลูกสาวภททวดีเศรษฐี ผู้เป็นสหายของตนอยู่ในที่นั้น ก็เรียกให้มาพบแล้วถามความเป็นมา เมื่อทราบเรื่องต่างๆจากเธอแล้วโฆสกเศรษฐีก็รับนางสาวมาตีไว้ในความอุปการะ โดยยกย่องให้เป็นบุตรสาวคนหนึ่งของตน นางสาวมาตีได้รับการเลี้ยงดูอยู่ในบ้านโฆสกเศรษฐีอย่างดี ได้รับความสะดวกสบายพร้อมด้วยบริวารที่คอยรับใช้ตามที่โฆสกเศรษฐีจัดทำให้ การที่นางสาวมาตีได้รับความเลี้ยงดูอย่างดีนั้น ก็ด้วยการชวนช่วยนายमितตะในการทำให้เสียงอึกทักที่โรงงานเกิดจากการแก่งแย่งกันเองของคนที่มารับทานเจียบเสียงลงได้ โดยบอกวิธีว่าให้ล้อมโรงงานแล้วทำทางเข้าและออกไว้ ๒ ทาง แต่ละทางเข้าและออกให้มีความกว้างขนาดคนๆเดียวเดินผ่านไปได้ และบอกให้คนที่มารับทานเข้าใจว่าทางหนึ่งนั้นเป็นทางออก ทำให้คนเหล่านั้นเจียบเสียงผดปดจากเมื่อก่อน

พระนางสาวมาตีและหญิงบริวารได้ฟังธรรมจากนางขุชุตตราจึงปรารถนาได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดา ได้ขอร้องให้นางขุชุตตรานำไปเฝ้า แต่นางขุชุตตราบอกว่าการจะนำหญิงราชสกุลข้างนอกนั้นเป็นเรื่องที่นางทำไม่ได้ นางขุชุตตราจึงแนะนำให้พระนางสาวมาตีและหญิงบริวารเจาะช่องที่ผนังเพื่อจะได้เห็นเมื่อพระพุทธรูปเจ้าเสด็จผ่านทางนั้นจะได้บูชาพระพุทธรูป เมื่อพระนางมาคันทิยาเห็นเข้าจึงไปทูลต่อพระเจ้าอุเทนว่าพระนางสาวมาตีพร้อมหญิงบริวารทั้งหลายได้เจาะปราสาทเพื่อคิดการไม่ดีอย่างใดอย่างหนึ่ง พระเจ้าอุเทนจึงเสด็จไปดูเมื่อทอดพระเนตรเห็นรอยเจาะที่ผนังก็ได้ตรัสถามหญิงบริวารของพระนางสาวมาตี พวกนางก็ทูลตามความเป็นจริงว่าเพราะต้องการจะเห็นพระพุทธรูปเจ้าตอนที่เสด็จผ่าน เพื่อจะทำการบูชาพระพุทธรูปด้วยการยกมือไหว้ พระเจ้าอุเทนเมื่อทรงทราบเช่นนั้นก็รับสั่งให้ปิดช่องนั้นเสีย แล้วรับสั่งให้ทำหน้าต่างขึ้นแทน เพื่อให้พระนางสาวมาตีและบริวารได้บูชาพระศาสดาสะดวกขึ้น พระนางมาคันทิยาพยายามหาทางกำจัดพระนางสาวมาตีด้วยวิธีการต่างๆ เพราะความเจ็บแค้นในพระพุทธรูปเจ้า จึงทำทุกวิถีทางและกับคนทุกกลุ่มที่ศรัทธาในพระพุทธรูปเจ้า

พระสวามีถูกพระนางมาคันทียาใส่ร้ายว่า พระนางคิดร้ายพระราชา ที่นางพิชมาใส่ไว้ในรางพินของพระราชาทั้งที่พระนางสวามีไม่ได้ทำ ทำให้พระราชากริ้วมากจึงสั่งให้คนนำธนูมา พระองค์ทรงยิงธนูหมายฆ่าพระนางสวามี ในขณะที่นั้นพระนางสวามีจึง ได้พูดเตือนสตินางสนมรับใช้ว่า ที่ฟังอื่นของพวกเราไม่มีแล้วนะ ขอให้ตั้งจิตแผ่เมตตาไปถึงพระเจ้าอยู่หัว แผ่เมตตาไปถึงพระมเหสีมาคันทียา และแผ่เมตตาให้กับตนเอง อย่าได้โกรธแค้นต่อใครๆ ด้วยอานุภาพแห่งเมตตาของพระนางสวามีกับพวกลูกศรที่ท้าวเธอยิงไปนั้นกลับ หมุนย้อนกลับไปหาพระราชาแล้วหล่นลงพื้น พระราชาทรงตกพระทัยพลางดำริว่า ลูกศรไม่มีชีวิตจิตใจยังรู้คุณของพระนางสวามี เราเป็นมนุษย์แท้ๆ กลับไม่รู้ จึงทึ่งธนูแล้วทรงขอโทษพระนางสวามี ตั้งแต่นั้นมาก็ทรงเลื่อมใสในพระรัตนตรัย

สุดท้ายพระนางมาคันทียาก็ได้ร่วมมือกับอาของพระนางซึ่งเคยร่วมแผนการกันมาตลอด ลอบเปิดคลังน้ำมันและคลังผ้าเอาผ้าจุ่มน้ำมันพันเสาปราสาทของพระนางสวามีโดยอ้างกับพระนางสวามีว่าเป็นพระราชโองการของพระราชาเพื่อทำให้เสามันคงปิดประตูห้องของพระนางสวามี และหญิงบริวารแล้วขัดกลอนข้างนอก เพื่อไม่ให้คนภายในออกมาได้แล้วเผาปราสาทนั้น พระนางสวามีและหญิงบริวารทั้งหมดก็ถูกเผาเสียชีวิตอยู่ในกองเพลิงนั้น

๔.๓.๓ ประวัติในปัจจุบันชาติของนางอุตตรา

นางอุตตราได้ทำหน้าที่เป็นภรรยาใจประเสริฐผู้ยินดีเสียเงินจ้างหญิงอื่นมาปรนเปรอสามีตนเอง เพื่อแลกกับการได้รับอนุญาตให้รักษาอุโบสถศีลและถวายทานนาน ๑๕ วันซ้ำเมื่อถูกหญิงนั้นทำร้ายด้วยการดักน้ำมันเนยเดือดรดศีรษะ ยังไม่ถือโทษโกรธเคืองกลับเข้ามาแผ่เมตตาและให้อภัยจนสามารถชนะใจและชักจูงหญิงนั้นสู่พุทธศาสนาจนบรรลุเป็นพระโสดาบันได้

นางอุตตราใช้ชีวิตอยู่ในกรุงราชคฤห์กับบิดามารดาผู้เชื่องใจ อาศัยราชคฤห์เศรษฐีเลี้ยงชีพอยู่ แต่วิถีชีวิตของครอบครัวนี้ได้เปลี่ยนไป เมื่อบิดามารดาของนางอุตตราได้มีจิตศรัทธาถวายทานแต่ท่านพระสารีบุตรเถระที่เข้านิโรธสมาบัติ ๗ วันแล้ว ออกจากนิโรธสมาบัตินั้น โดยนายปุณณะขณะที่ไถนาอยู่เห็นพระเถระแล้วหยุดไถนา ไหว้พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์คิดว่าพระเถระคงต้องการไม้ชำระฟัน ทำกับปิยะไม้ชำระฟันแล้วถวายไม้ชำระฟันแก่พระเถระ การทำกับปิยะก็คือการจัดแจงสิ่งของนั้นนั้นให้สมควรแก่สมณบริโภคนั่นเอง จากนั้นพระเถระจึงนำบาตรและผ้ากรองน้ำให้เขาไป เขาคิดว่าพระเถระคงต้องการน้ำ จึงรับบาตรและผ้ากรองน้ำนั้นกรองน้ำแล้วถวาย และภริยาของปุณณะได้ถวายอาหารแต่ท่านพระสารีบุตรเถระเช่นกัน จนลำดับนั้น เนื้อที่ ๆ เขาไถตอนเช้าที่ละเอียดเป็นฝุ่น กลับกลายเป็นทองคำสีสุกเหลืองอร่ามไปหมด ปรากฏดงามเหมือนกองดอกกรรณิการกลายเป็นเศรษฐีพร้อมด้วยโภกสมบัติยิ่งใหญ่ได้พระราชทานฉัตรตำแหน่งจากพระราชา

กล่าวได้ว่า ในครอบครัวของนางอุตตรานั้นมีความฝึกฝายในธรรม นางอุตตราเป็นคนชอบทำบุญ ฟังธรรม เป็นประจำ มีความเมตตารักใคร่ในพระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม เพราะผู้ประพฤติ

ธรรมย่อมอยู่เป็นสุข ได้ประกอบเมตตากายกรรมพร้อมทั้งวจีกรรมและมโนกรรม โดยการถวายทาน แต่ท่านพระสารีบุตรเถระที่ออกจากนิโรธสมาบัติแล้ว ยิ่งเป็นบุญอันยิ่งใหญ่ที่คนทั่วไปจะมีโอกาสทำได้ อีกด้วย

ต่อมาราชคฤห์เศรษฐีผู้ชื่อนางอุตตราในคฤหาสน์เดือน ๘ ตั้งแต่มีสามีอุตตราธิดานั้นไม่ได้เข้าไปหาภิกษุหรือภิกษุณีเพื่อถวายทานหรือฟังธรรมเลย เมื่อเวลาล่วงไป ๒ เดือนครึ่ง อุตตราธิดานั้นจึงส่งข่าวบอกบิดามารดาว่า เหตุไรบิดามารดาจึงจับลูกขังไว้ในเรือนจำอย่างนี้ บิดามารดาเห็นดีฉันประกาศให้เป็นทาสของคนอื่นเสียยังจะดีกว่า ไม่ควรยกดีฉันให้แก่สกุลมิจฉาภิภูริเช่นนี้ ตั้งแต่ดีฉันมาแล้วก็ไม่ได้ทำบุญแม้สักอย่างหนึ่ง แม้สักว่าพบเห็นและไหว้พระภิกษุสงฆ์เป็นต้นเลย คราวนั้นบิดาของนางจึงประกาศความเสียใจว่า ธิดาของเราตกทุกข์ได้จึงส่งทรัพย์ไป ๑๕,๐๐๐ กหาปณะ และจ้างนางสิริมาผู้เป็นโสเภณีที่สวยงามมากด้วยค่าตัวเป็นทรัพย์วันละพันทุกวัน เพื่อมาปรนนิบัติให้แก่สามีของนางเอง เพื่อนางอุตตราจะได้มีเวลาทำอุโบสถกรรมมากขึ้น ได้อาราธนานิมนต์พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขมารับอาหารในตลอดครึ่งเดือน นางอุตตราดีใจว่า ตั้งแต่บัดนี้ไป เราจักได้บำรุงพระศาสดาและฟังธรรมจนถึงวันมหาปวารณาออกพรรษา

กล่าวได้ว่า นางอุตตรามีจิตประกอบในความดีชวนช่วยในการทำบุญ เป็นเมตตากุศลจิตอย่างยิ่งสนับสนุนช่วยเหลือทางด้านกำลังกาย ถึงไม่มีโอกาสได้ทำแต่ก็ชวนช่วยหาโอกาสเพื่อที่จะได้บำเพ็ญเมตตากุศลนี้

เวลานั้น บุตรเศรษฐีอยู่บนปราสาทอันประเสริฐกับนางสิริมา เปิดหน้าต่างกรูตาข่าย ยืนดูสิ่งของไปตามลำดับ นางอุตตราแหงนดูไปทางช่องหน้าต่าง บุตรเศรษฐีมองดูนางอุตตราคิดว่า หญิงผู้นี้คงถือกำเนิดแต่สัตว์นรกหนอ ละสมบัตินี้แล้วเป็นผู้เปราะเป็อนด้วยเขม่าหม้อข้าว วุ่นวายอยู่ระหว่างทาสีทั้งหลายโดยหาควรแก่เหตุไม่ แล้วกระทำการยิ้มแยม นางอุตตราทราบความที่บุตรเศรษฐีนั้นประมาท คิดว่าบุตรเศรษฐีนี้ชื่อว่าเป็นคนเขลา คงจักสำคัญว่าสมบัติของตนจะอยู่ถาวรทุกเวลา ดังนี้แล้ว แม้นตนเองก็ทำการยิ้มแยมบ้าง แต่นั่น นางสิริมาก็โกรธแล้วบริภาษว่า นางทาสีผู้นี้เมื่อเรายืนอยู่ก็ยังทำการยิ้มแยมกับสามีของเราอย่างนี้ จึงรับลงจากปราสาท โดยอาภักิริยาที่มาของนางสิริมานั้นนั่นแหละ นางอุตตราก็ทราบ ว่า หญิงโง่คนนี้อยู่ในเรือนหลังนี้เพียงครึ่งเดือน ก็เกิดสำคัญว่าเรือนหลังนี้เป็นของเราคนเดียวดังนี้ ทนไฉนนั้นนั่นเองก็ยื่นเข้าฉานมีเมตตาเป็นอารมณ์ ฝ่ายนางสิริมาก็มาในระหว่างทาสีทั้งหลาย จับกระบวยเต็มด้วยน้ำมันที่เดือด ในกระทะทอดขนม ราวลงบนศิระษะนางอุตตรา ด้วยการแผ่เมตตาฉาน น้ำมันเดือดที่นางสิริมาราวลงบนศิระษะนางอุตตรา ก็ไหลกลับไปเหมือนน้ำที่ราวลงบนใบบัวฉะนั้น

จะเห็นได้ว่า นางอุตตราถึงแม้จะเป็นถึงบุตรเศรษฐีแต่นางก็ไม่ถือตัวอยู่กับทาสีถึงแม้จะเปราะเป็อนด้วยเขม่าหม้อข้าว เพราะนางปรารถนาที่จะถวายทานนี้ให้พระพุทธเจ้า พร้อมด้วยพระสงฆ์สาวก ในขณะที่นางสิริมาเข้ามาเพื่อจะทำร้ายด้วยการราวลงบนศิระษะที่ต่อสู้อัน

ปรามกลับเข้ามาจนเจริญเมตตาจิตแผ่ความรักไปยังนางสิริมา โดยไม่มีอาการถือโทษโกรธแต่อย่างใด ปรากฏว่าด้วยอานุภาพการตั้งเมตตาจิตของนางอุตราจึงทำให้เนยใสนั้นก็กลับเป็นน้ำเย็น

ดังตัวอย่างวิธีการเจริญเมตตาแผ่ความรักที่ปรากฏในเมตตาภาณดังนี้

๑. ด้วยเว้นความบีบคั้น ไม่บีบคั้นสัตว์ทั้งปวง
๒. ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวง
๓. ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน ไม่ทำสัตว์ทั้งปวงให้เดือดร้อน
๔. ด้วยเว้นความขำขี้ ไม่ขำขี้สัตว์ทั้งปวง
๕. ด้วยเว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง
๖. ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่าได้มีเวรกัน
๗. จงเป็นผู้มีสุข อย่ามีทุกข์
๘. จงมีตนเป็นสุข อย่ามีตนเป็นทุกข์ ดังนี้ เป็นต้น

๔.๔ เมตตากับการบรรลุสุภาวธรรมของพุทธสาวิกา

พระมหาปชาบดีโคตมีทรงดีพระทัยมากเมื่อได้รับครุธรรม ๘ ประการไว้ พระพุทธองค์จึงประทานการอุปสมบทให้แก่พระนางนางสมเจตนาพร้อมศากยชัตติยานารีที่ติดตามมาด้วยทั้งหมด เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมี ได้อุปสมบทสำเร็จเป็นนางภิกษุณีแล้วเรียนพระกรรมฐานในสำนักพระบรมศาสดา อุทสาหะบำเพ็ญเพียรด้วยความไม่ประมาทไม่นานนักก็ได้ บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยภิกษุณีบริวารทั้ง ๕๐๐ รูป และได้บำเพ็ญกิจพระศาสนาเต็มกำลังความสามารถ ก็ด้วยพระนางฯ มีจิตที่กว้างขวาง มีการสงเคราะห์ในกิจต่างๆ มีความเมตตาทำนุบำรุงพรพุทธศาสนาผลสุดท้ายทำให้พระนางฯ ได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในที่สุด

พระนางสาวาดีมีความเมตตาเป็นคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานอยู่ภายในจิตใจ มีจิตที่เปี่ยมล้นด้วยความปรารถนาดีต่อผู้อื่นหรือสัตว์อื่น ซึ่งการที่พระนางมีคุณธรรมกับความเมตตาสูงได้นั้น พระนางจะต้องเป็นผู้เจริญเมตตาต่อตนเองเป็นปกติอยู่ในเบื้องต้นจนพระพุทธองค์ทรงยกย่องว่าพระนางเป็นอุบาสิกาผู้เป็นเลิศด้านผู้มีปกติอยู่ด้วยความเมตตา ด้วยการประพฤติปฏิบัติในเมตตาธรรมนี้ทำให้พระนางฯ ได้บรรลุธรรม พระนางสาวาดีอุบาสิกา ผู้ได้รับแต่งตั้งจากพระบรมศาสดาให้เป็นยอดของอุบาสิกาทั้งหลายผู้ปกติอยู่ด้วยเมตตาก็โดยเหตุ ๒ ประการ คือ เป็นผู้ยิ่งด้วยคุณ เพราะท่านแสดงให้เห็นผู้อื่นเห็นอย่างชัดเจนในคุณข้อนี้อของท่าน ดังที่พระศาสดาทรงนำเรื่องที่พระนางแผ่เมตตาห้ามลูกธนูที่พระราชาทรงกริ้วตนได้เป็นอตุลูปัตติเหตุเกิดเรื่องไม่เพียงเนื่องจากเหตุข้อนี้เท่านั้น แต่ยังเป็นการแต่งตั้งโดยเหตุที่ท่านได้ตั้งความปรารถนาไว้ตลอดแสนกัปอีกด้วย

นางอุตรานั้นถือว่าเป็นบุคคลที่มีความเมตตาสูงมาก ตลอดช่วงชีวิตของนางฯ ได้บำเพ็ญคุณประโยชน์ต่างๆ มีเมตตาต่อคนรอบข้าง นางได้เข้ามาในที่นี้ยืนอยู่ แผ่เมตตาจิตให้นางสิริมา

ขณะที่กำลังจะทำร้ายด้วยการราดน้ำมันเดือดๆบนศีรษะ ทำให้น้ำเดือดๆนั้นไม่อาจทำร้ายนางได้เลย ด้วยการแผ่ความเมตตาอันไม่มีประมาณนี้ พระผู้มีพระภาคทรงประกาศเอตทัคคะยกย่องให้นางเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย ในฝ่ายผู้ฟังด้วยมานหรือผู้เข้ามา

๔.๕ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของพุทธสาวิกา

๔.๕.๑ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของพระมหาปชาบดีโคตมี

พลังศรัทธาของพระนางมหาปชาบดีโคตมีและสตรีอีก ๕๐๐ จากศากยะตระกูลที่ตั้งใจจะเปลี่ยนวิถีชีวิตจากที่เคยอยู่อย่างสะดวกสบาย ประสงค์จะออกบวชเพื่อทำกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นจากใจนั้นมีมาก จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งกำลังประทับอยู่ที่นิโครธาราม พระนางถวายบังคม แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอให้มาตุคามพึงได้การออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้วเถิด” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนพระนางโคตมีอย่าเลย พระนางอย่าชอบใจกับการออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วเลย” ถึงแม้พระนางจะทูลขอถึง ๓ ครั้งด้วยกัน แต่พระบรมศาสดาก็ไม่ทรงอนุญาตเหมือนเดิม

ต่อมา เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกไปทางกรุงเวสาลี พระนางปชาบดีโคตมีทรงตัดสินพระทัยปลงพระเกศา ทรงครองผ้ากาสาฬหพัสดุ พร้อมกับเจ้าหญิงสาวอีก ๕๐๐ นาง ได้ออกเดินทางไกลเพื่อขอบวชอีกครั้งหนึ่ง พระนางประทับอยู่ที่ซุ้มประตูด้านนอก ทรงมีพระบาทระบม มีพระกายเปื้อนด้วยฝุ่นละออง

ท่านพระอานนท์เห็นความตั้งใจจริงของพระน้านางเช่นนั้น จึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ขอให้มาตุคามพึงออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่พระองค์ทรงประกาศแล้วเถิด” พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า “ดูก่อนอานนท์อย่าเลย เธออย่าชอบใจให้มาตุคามออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่เราประกาศแล้วเลย” แม้ท่านพระอานนท์จะทูลขอถึงครั้ง ๓ ก็ไม่ทรงอนุญาตเหมือนเดิม

แต่ท่านพระอานนท์เป็นคนมีไหวพริบ จึงหาหนทางที่จะให้พระน้านางออกบวชให้ได้ ท่านทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ มาตุคามออกบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้ว สามารถจะทำให้แจ้งซึ่งโสดาปัตติผล สกิทาคามีผล อนาคามีผล หรืออรหัตผลได้หรือไม่ พระเจ้าข้า”

เมื่อได้รับการยืนยันว่าได้ พระเถระจึงทูลต่อไปว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้น พระนางปชาบดีโคตมีทรงมีอุปการะมาก เป็นพระมาตุจฉาของพระองค์ ทรงทะนุถนอมเลี้ยงดูให้พระองค์ทรงตั้งมั่นในเมื่อพระชนนีทิวงคตแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ขอให้มาตุคามพึงได้ออกบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศแล้วเถิด”

บุคคลทั้งหลายที่ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตในสังสารวัฏ ไม่ว่าจะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอัครสาวกหรือพระอัครสาวิกาทันหลาย ทุกท่านล้วนมีต้นแบบในการทำควมดีทั้งนั้น ทำให้ท่านเกิดแรงบันดาลใจ อยากที่จะทำความดีให้ประสบความสำเร็จเหมือนกับบุคคลต้นแบบ มีเป้าหมายในการทำควมดีที่ชัดเจน มีความปรารถนาอย่างแรงกล้า ที่จะไปให้ถึงเป้าหมายที่วางไว้ แล้วประกอบควมเพียรในการทำควมดีให้บรรลุวัตถุประสงค์ จนกระทั่งประสบความสำเร็จในที่สุด ดังนั้น เราต้องทำตามอย่างครู เดินตามรอยบาทพระบรมศาสดาทำความเพียรกันให้เต็มที่เต็มกำลัง ไม่ว่าจะเป็นการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา แล้วเราจะสมปรารถนาในชีวิต

ดูก่อนอนนท่ ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมี ทรงรับครุธรรม ๘ ประการ คือ

๑) ภิกษุณีแม้อุปสมบทแล้ว ๑๐๐ ปี พึงกราบไหว้ ลุกรับ ทำอัญชลีกรรม สามิจิกรรมแก่ภิกษุแม้อุปสมบทในวันนั้น

๒) ภิกษุณีไม่พึงเข้าจำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ

๓) ภิกษุณีต้องแสวงหาภิกษุผู้ถามถึงการทำอุโบสถ และการเข้าไปรับโอวาทจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน

๔) ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้ว ต้องปวารณาในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย

๕) ภิกษุณีต้องครุธรรมแล้ว พึงประพาศิมนต์ปักษ์หนึ่ง ในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย

๖) ภิกษุณีต้องอุปสมบทในสงฆ์ทั้งสองฝ่าย

๗) ห้ามมิให้ภิกษุณีต่ำกว่ากล่าวแก่ภิกษุสงฆ์

๘) ห้ามมิให้ภิกษุณีสอนภิกษุ แต่ให้ภิกษุกกล่าวสอนอย่างเดียว

ครุธรรมเหล่านี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่พึงก้าวล่วงเลยจนตลอดชีวิต"

ท่านพระอนนท่รับครุธรรม ๘ ประการนี้แล้ว ก็เข้าไปหาพระนางมหาปชาบดีโคตมี สอบถามว่าพระนางจะยอมรับครุธรรม ๘ ประการนี้ได้ไหม พระนางได้ฟังดังนั้น ก็เกิดปีติยิ่งนัก เหมือนว่กำลังจะได้สมบัติจักรพรรดิ ได้น้อมรับครุธรรม ๘ ประการด้วยความยินดี จากนั้นก็เข้าไปถวายบังคมพระบรมศาสดา ตั้งใจนั่งฟังพระธรรมเทศนาด้วยจิตที่เบิกบานผ่องใส พระบรมศาสดาทรงแสดงธรรมโปรดพระนาง และภิกษุณีผู้บวชใหม่ทั้ง ๕๐๐ รูป พระนางก็น้อมใจไปตามเสียงแห่งพระธรรมเทศนา ในที่สุดก็ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันตเถรี ส่วนภิกษุณี ๕๐๐ รูป ก็บรรลุพระอรหันต์เช่นกัน ต่อมาภายหลังพระบรมศาสดาทรงสถาปนาพระมหาปชาบดีภิกษุณีไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นสาวิกาลูกศิลาภิกษุณีผู้เป็นรัตตัญญู ฐุราตรีนาน

จะเห็นได้ว่า การที่กุสธิดาจะออกบวชเป็นภิกษุณีได้ ต้องอาศัยพลังศรัทธา และพลังใจที่เต็มเปี่ยมล้นปรี่ ต้องปฏิบัติตามครุธรรม ๘ ประการที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ เนื่องจากทรงเป็นห่วงอนาคตของพระพุทธศาสนา และเห็นความไม่ปลอดภัยทางด้านร่างกายของภิกษุณี จึงทรงตั้งกฎกติกาวัวอย่างเคร่งครัด ทำให้ปัจจุบันภิกษุณีในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทได้ขาดหายไป แม้ว่าปัจจุบันจะ

มีผู้ปรารถนาอยากจะทำบวชเป็นภิกษุณีเหมือนสมัยพุทธกาล ถ้าจะทำให้ถูกต้องตามหลักพระธรรมวินัยก็เป็นเรื่องที่ทำได้อย่างมาก

๔.๕.๒ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของพระนางสามาวดี

พระนางสามาวดีเป็นผู้มีความกตัญญูทเวทิต่อบิดามารดาและผู้มีพระคุณต่อพระนาง ตัวอย่างในครั้งหนึ่งที่ว่า “ข้อที่มารดาถ่าวั้นั้นเป็นเพราะอำนาจแห่งกรุณาของท่านที่มีต่อลูก แต่มารดาได้เคยสอนลูกมาเสมอว่า ถึงคราวลำบากลูกจะต้องหาทางช่วยเหลือมารดาบิดา แสดงความกตัญญูทเวทิตให้ปรากฏควรรับใช้ ไม่ทอดทิ้งมารดาบิดาผู้ทรพล ลูกได้เรี่ยวแรงกำลังมาจากมารดาบิดาโดยการถนอมกล่อมเกลี้ยงให้ข้าวให้น้ำของท่าน เมื่อถึงคราวท่านถอยกำลังลงลูกจึงควรทำหน้าที่เลี้ยงท่านตอบ คราวนี้เป็นโอกาสที่ลูกควรจะปฏิบัติตามที่มารดาเคยสั่งสอนอบรมมา ขอให้ลูกได้เป็นผู้ไปขออาหารจากโรงทานมาบำรุงท่านทั้งสองเถิด”^๕ พระนางได้แสดงความกตัญญูทเวทิตโดยการไปขออาหารจากโรงทานของโฆสกเศรษฐี ในคราวอพยพหนีโรคภัยจากเมืองภัททวดีไปยังกรุงโกสัมพี

๔.๕.๓ เมตตาและคุณธรรมข้ออื่นของนางอุตตรา

นางอุตตราเป็นผู้การประพฤติปฏิบัติในอภัยทาน เวลานั้นบุตรเศรษฐีอยู่บนปราสาทอันประเสริฐกับนางสิริมา เปิดหน้าต่างกรุดาข่าย ยืนดูสิ่งของไปตามลำดับ นางอุตตราแหงนดูไปทางช่องหน้าต่าง บุตรเศรษฐีมองดูนางอุตตราคิดว่า หญิงผู้นี้คงถือกำเนิดแต่สัต์วันรกหนอ ละสมบัติอย่างนี้แล้วเป็นผู้เปราะเปื้อนด้วยเขม่าหม้อข้าววุ่นวายอยู่ระหว่างทาสีทั้งหลายโดยหาควรแก่เหตุไม่ แล้วกระทำการยืมแยมนางอุตตราทราบความที่บุตรเศรษฐีนั้นประมาท คิดว่าบุตรเศรษฐีนี้ชื่อว่าเป็นคนเขลา คงจักสำคัญว่าสมบัติของตนจะอยู่ถาวรทุกเวลา แม้นตนเองก็ทำการยืมแยมบ้าง แต่นั้นนางสิริมาก็โกรธแล้วบริภาษว่า นางทาสีผู้นี้เมื่อเรายืนอยู่ก็ยังทำการยืมแยมกับสามีของเราอย่างนี้ จึงรับลงจากปราสาท โดยอากัปภิกิริยาที่มาของนางสิริมานั้นนั่นแหละนางอุตตราก็ทราบว่า หญิงโง่งคนนี้อยู่ในเรือนหลังนี้เพียงครึ่งเดือน ก็เกิดสำคัญว่าเรือนหลังนี้เป็นของเราคนเดียว ดังนั้นทันใดนั้นนั่งเองก็ยื่นเข้าฉานมีเมตตาเป็นอารมณ์ ฝ่ายนางสิริมาก็มาในระหว่างทาสีทั้งหลายจับกระบวยเต็มด้วยน้ำมันที่เดือดในกระทะทอดขนม ราดลงบนศีรษะนางอุตตรา ด้วยการแผ่เมตตาตามาน น้ำมันเดือดที่นางสิริมาราดลงบนศีรษะนางอุตตราไหลกลับไปเหมือนน้ำที่ราดลงบนใบบัวฉนั้น ถึงแม้นางอุตตราถูกกระทำอย่างนี้แต่ก็ให้อภัยแก่นางสิริมา

^๕ วุคิน อินทสระ, สติลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙),

๔.๖ ผลของการปฏิบัติตามหลักเมตตาของพุทธสาวิกา

พุทธสาวิกาแต่ละท่านได้รับอานิสงส์แตกต่างกันในการบำเพ็ญเมตตาธรรมคือ สามารถบรรลุคุณธรรมขั้นสูงได้กระทั่งเข้าสู่พระนิพพาน

พระพุทธเจ้าตรัสว่าพึงได้อานิสงส์ ๑๑ ประการ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ พระไตรปิฎกหมวดเมตตากถาว่าด้วยเมตตาความว่า ๑. หลับเป็นสุข ๒. ตื่นเป็นสุข ๓. ไม่ฝันร้าย ๔. เป็นที่รักของมนุษย์ทั้งหลาย ๕. เป็นที่รักของอมนุษย์ทั้งหลาย ๖. เทวดาทั้งหลายรักษา ๗. ไฟ ยาพิษ หรือคัสตราไม่กล้ากราย ๘. จิตตั้งมั่นเร็ว ๙. สีหน้าสดใส ๑๐. ไม่หลงลืมสติตาย ๑๑. เมื่อยังไม่แทงตลอด คุณวิเศษอันยอดเยี่ยมย่อมเข้าถึงพรหมโลก^๖ ในคัมภีร์มีลินทปัญหาระบุเป็นกรณีไว้ตอนหนึ่งในเมตตานิสังสปัญหาว่า คุณเมตตาพรหมวิหารนี้คุ้มครองได้ในขณะที่กำลังเจริญพรหมวิหารอยู่นั้น^๗

อานิสงส์เมตตาที่พุทธสาวิกาได้รับ คือ เมตตานี้ป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ทั้งการถูกใส่ร้ายว่าร้าย ทำให้คนเข้าใจผิดได้เห็นจริงใน สามารถพิสูจน์ได้ว่า การประพฤติตนให้อยู่ในเมตตานี้ นำแต่ผลประโยชน์มาให้คือความสุขกาย สบายใจ มีจิตสงบราบรื่นซึ่งก็เลสตัณหาดังๆ อานิสงส์เมตตา มีอำนาจอันใหญ่หลวง ป้องกันภัยรอบด้านเหมือนนางสิริมาเทนน้ำมันเดือดลงบนหัวของนางอุตตรา แต่น้ำมันเดือดที่ร้อนพล่านนั้นกลับกลายเป็นน้ำเย็นแทน

อานิสงส์เมตตา คนที่แผ่เมตตาจิตเป็นนิตยย่อมได้อานิสงส์ ๑๑ ประการ มีอยู่ข้อหนึ่งที่ว่า “ไฟ ยาพิษ หรือคัสตราไม่กล้ากราย” แต่ทำไมพระนางสามาวดีซึ่งได้รับการสรรเสริญว่าเป็นผู้มีปกติอยู่ด้วยเมตตาธรรม จึงถูกไฟเผาตายทั้งเป็นพร้อมทั้งบริวาร ประเด็นนี้ในคัมภีร์ต่างๆในทางพุทธศาสนาทั้งหลาย เช่น คัมภีร์อรรถกถาธรรมบทได้กล่าวถึง พลังอำนาจแห่งเมตตาและอำนาจพระปริตรไว้ว่า สามารถป้องกันภัยอันตรายที่จะพึงเกิด ป้องกัน ความตายที่ยังไม่ถึงคราวได้ ยกเว้นคนที่มีวิบากกรรมเก่าในอดีตชาติอย่างพระนางสามาวดีถูกไฟเผา ก็เพราะเมื่อชาติก่อนได้เผาพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งเป็น เป็นอกุศลกรรมในกาลก่อนนางจึงต้องชดใช้

๔.๗ การนำหลักการบำเพ็ญเมตตาไปประยุกต์ใช้ในชีวิต

ปัญหาชีวิตทั้งในอดีตและปัจจุบัน อาจเกิดมาจากสาเหตุหลายประการ และหนึ่งในหลายสาเหตุนั้นคือการขาดความเมตตาเราจะเห็นข่าวเหตุการณ์ต่างๆนี้ปรากฏอยู่ทุกวัน ปัญหาชีวิตที่เกิดจากการขาดความเมตตา มี ๒ ลักษณะคือ เกิดจากปัจจัยภายในตัวบุคคล คือจิตใจ และปัจจัยภายนอกตัวบุคคล อันได้แก่สภาพแวดล้อมโดยปัจจัยภายในเป็นตัวชี้ขาด และปัจจัยภายนอกเป็น

^๖ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๐-๔๖๑.

^๗ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, คัมภีร์มีลินทปัญหา (ไทย-บาลี), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๔๐), หน้า ๓๒๙.

ตัวกระตุ้น ปัจจัยภายในคือจิตใจ จึงเป็น องค์ประกอบที่สำคัญที่สุด ของปัญหาทั้งปวง ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า”^๘ เมื่อใจเป็นต้นเหตุสำคัญ ของปัญหาทั้งปวง การแก้ปัญหาจึงควรเริ่มที่ใจ ในกรณีของเมตตาธรรมก็คือการฝึกใจพัฒนาใจของตนให้ประกอบด้วยเมตตา ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ปัญหาชีวิต

ปัญหาชีวิตเกิดขึ้นด้วยปัจจัยหลักๆ คือ ปัจจัยภายใน ได้แก่สิ่งที่อยู่ภายในตัวเราเอง ได้แก่กิเลสและปัจจัยภายนอกได้แก่ สภาพแวดล้อมทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เป็นต้น แต่ในที่นี้จะวิเคราะห์ปัญหาชีวิตที่เกิดจากปัจจัยภายใน เพราะถือว่าเป็นตัวชี้ขาดของการทำพฤติกรรม ปัจจัยภายในตัวบุคคลที่ก่อให้เกิดปัญหาชีวิตคือ กิเลส ซึ่งกิเลสตัวสำคัญ ที่ทำให้เกิดปัญหา มี ๓ ตัว ได้แก่ ๑) โลภะหมายถึงความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ซึ่งเมื่อตัวโลภะเกิดก็จะทำให้ต้องดิ้นรนแสวงหาต่อไปไม่จบสิ้น ต้องเหนื่อยยากลำบาก เป็นทุกข์กายทุกข์ใจ บางคนเมื่อแสวงหาสิ่งที่ต้องการด้วยวิธีการสุจริตไม่ได้ก็ต้องแสวงหาด้วยวิธีการทุจริต จึงหาความสงบสุขในชีวิตไม่ได้ ๒) โทสะ หมายถึงความโกรธ ความคิดประทุษร้าย อาฆาตพยาบาท และคิดปองร้ายคนอื่น ทำให้จิตของตนเร่าร้อนไม่สงบ ๓) โมหะหมายถึงความเขลา ความไม่รู้จึงทำให้เข้าใจผิด คิดผิด แล้วกระทำตามความคิดผิดๆ ของตน จึงทำให้เกิดปัญหาการแก้ปัญหาชีวิต

โดยอาศัยหลักธรรมะของพระพุทธศาสนานั้นทำได้ ดังนี้ ๑) แก้โลภะด้วยการบริจจาค การรู้จักแบ่งปันสิ่งของให้แก่บุคคลอื่น เป็นการแบ่งความสุขให้แก่บุคคลอื่น พระพุทธเจ้าตรัสสอนว่า การบริโภคนคนเดียวไม่มีความสุข การมีความสุขคนเดียวไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง การแบ่งความสุขให้คนอื่นด้วยจึงเป็นความสุขที่แท้จริง นอกจากนี้การให้เป็นการลดกิเลสคือความโลภให้น้อยลง เมื่อกิเลสคือความโลภ น้อยลงความทุกข์หรือปัญหาในชีวิตก็จะลดลง ๒) แก้โทสะ หรือการโกรธด้วยเมตตา คือการคิดช่วยเหลือคนอื่นให้มีความสุข ปรารถนาดีต่อผู้อื่น มองคนอื่นในแง่ดี มองคนอื่นด้วยความเป็นมิตร หากเราสร้างเมตตาจิต ให้เกิดขึ้นได้ปัญหาชีวิตอันเกิดจากโทสะก็จะลดลง ๓) แก้โมหะ คือการเจริญจิตภาวนา การเจริญจิตภาวนา จะทำให้เกิดสติ สมาธิ และปัญญา เมื่อมีสติ คือความระลึกถึงว่าเรากำลังทำอะไร จะทำให้เกิดสมาธิ คือความแน่วแน่ ในสิ่งที่กำลังทำอยู่ แล้วจะเกิดปัญญาคือความรู้ว่าสิ่งที่ทำอยู่นั้นผิดหรือถูกอย่างไร เมื่อเกิดปัญญาก็จะขจัดความเขลาหรือโมหะไปได้ก็จะทำให้แก้ปัญหาชีวิตได้

^๘ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑/๒๓.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยมีวัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาเมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

เพื่อศึกษาการบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนา

เพื่อศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๕.๑.๑ เมตตาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลักเมตตานี้เป็นหลักธรรมอันแท้จริงในการกำจัดความไม่ดีต่างๆ ความโกรธหรือความไม่พอใจที่มีอยู่ในตัว ผู้ที่ประพฤติตามหลักเมตตาธรรมนั้นสามารถเข้าถึงโลกสวรรค์จนถึงพระนิพพานอันเป็นที่สุด เมตตา คือ รักที่ไม่มีขอบเขต ไร้พรหมแดน เป็นความรักที่ไม่เจือด้วยตัณหา และเป็นความรักที่บริสุทธิ์อันหาประมาณไม่ได้ มีลักษณะเป็นความรัก ความมีไมตรี ความปรารถนาดี ความอยากให้ผู้อื่นมีความสุขประสบแต่สิ่งที่เป็นคุณประโยชน์ เป็นความรักที่บริสุทธิ์ที่มีต่อเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลก หรือเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสังสารวัฏ เป็นความรักแบบกลางๆ อย่างเผื่อแผ่ ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นคุณธรรมที่สูง ผู้ที่มีความเมตตาคือความรักสมบูรณ์แท้จึงมีความสุขอย่างแท้จริงเพราะสามารถทำให้บุคคลอื่นมีความสุขได้อีกด้วย เน้นให้มนุษย์เราเจริญและแผ่ความรักความปรารถนาดีในสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งการมีเมตตาแม้แต่ความรักใคร่ กิริยาที่รักใคร่ ภาวะอันรักใคร่ในสัตว์ทั้งหลายทั้งปวงโดยไม่มีประมาณ ไม่มีสิ้นสุด ไม่มีขอบเขต และปราศจากเงื่อนไขใดๆ ทั้งสิ้น เพื่อให้เกิดความรักที่เป็นสันติภาพในสัตว์ทั้งหลาย หลักเมตตาธรรมนี้จึงเป็นหลักธรรมอันแท้จริงในการกำจัดความไม่ดีต่างๆ ความโกรธหรือความไม่พอใจที่มีอยู่ในตัว ผู้ที่ประพฤติตามหลักเมตตาธรรมนั้นสามารถเข้าถึงโลกสวรรค์จนถึงพระนิพพานอันเป็นที่สุด

เมตตาที่เกิดขึ้นภายในจิตใจแล้วจะมีการตระหนักรู้ถึงสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นภายในตนเองและรอบตนเองด้วย จากนั้นจะแสดงความเมตตาปรากฏออกมาภายนอกเป็นวาจาและการกระทำในลักษณะของการดูแลโอบอุ้มและโอบกอดความทุกข์ไว้ได้โดยธรรมชาติซึ่งจะนำการบำบัดเยียวยา การแปรเปลี่ยนและความสุขมาสู่ตนเองและโลกอีกทั้งยังเป็นการบ่มเพาะปัญญาแห่งการเป็นดั่งกันและกัน

เมตตา คือ ปัญญา ความอดทน การฟังอย่างลึกซึ้ง การตระหนักรู้ถึงความทุกข์ที่แท้จริง การเข้าถึงใจ การใช้วาจาแห่งรักการปกป้องชีวิตความสุขที่แท้จริงความรักที่แท้จริงและการบำรุงหล่อเลี้ยง

๕.๑.๒ การบำเพ็ญเมตตาในพระพุทธศาสนา

๕.๑.๒.๑ ชีวิตประวัติ จากการศึกษาเรื่องประวัติและคุณสมบัติเฉพาะตัวของพุทธสาวิกา โดยศึกษาตั้งแต่คุณสมบัติในการทำบุญอุทิศชาติ ในพระพุทธเจ้าพระนามว่าพุมุตตระ จนมาถึงสมัยพุทธกาลของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันตั้งแต่ประวัติของพุทธสาวิกา ความเกี่ยวข้องกับบุคคลสำคัญในพระพุทธศาสนา และการใช้เมตตาธรรมในการดำรงและแก้ปัญหาชีวิต พบว่าพุทธสาวิกานั้นได้ใช้ชีวิตอยู่บนพื้นฐานของความเมตตา ในการต่อสู้กับอุปสรรคของชีวิต

ในปัจจุบันชาติของพระมหาปชาบดีโคตรมีนั้น พระนางได้ทรงเลี้ยงดูอุปฐาก เจ้าชายสิทธัตถะในวัยเด็กมาอย่างดียิ่งกว่าบุตรธิดาแท้ๆของตนเอง เป็นทั้งพระมารดา พระน่านาง และพระพี่เลี้ยงนางนม เป็นการประพฤติปฏิบัติเมตตาในพรหมวิหารธรรมอย่างดียิ่ง และพระนางมีจิตปรารถนาในการบวชอย่างแรงกล้าจนพระนางได้ขอบวชเป็นภิกษุณี ถึงแม้พระองค์ไม่ทรงอนุญาตให้พระนางบวช พระนางก็ขอให้พระอานนท์ไปทูลขอบวชให้แก่พระนาง จนในที่สุดพระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้พระนางบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา พระนางได้ประพฤติปฏิบัติธรรมไม่นานก็ส่งผลให้พระนางบรรลุอรหัตผล พร้อมด้วยอภิญญาและปฏิสัมภิทามีความประพฤติงามในจริยาวัตรจนเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ในปัจจุบันชาติของพระนางสามาวดีนั้น พระนางได้เกิดเป็นลูกสาวของภัททวดีศรีเศรษฐีอยู่ในแคว้นภัททวดีศรี พระนางเป็นธิดาที่มีความกตัญญูกตเวทีต่อมารดาบิดาโดยมีความเสียสละในการไปขอข้าวจากโรงทานของโสมกเศรษฐีซึ่งมีนายमितตะดูแลอยู่ นางสามาวดีรับภาระทุกอย่างด้วยความมีน้ำใจอย่างงดงาม เมตตาอารี และความเป็นผู้มีใจสูง ตอบแทนพระคุณบิดา มารดาพร้อมทำหน้าที่บุตรธิดาอย่างเสมอพร้อม จนเมื่อพระนางได้เป็นมเหสีของพระเจ้าอุเทนและพระนางได้ฟังธรรมจากนางขุชุตตราจึงปรารถนาได้เข้าเฝ้าพระบรมศาสดาเพื่อจะได้ฟังธรรม พระนางจึงเป็นผู้ฝ่ายธรรมเป็นอย่างยิ่ง กระทั่งพระนางมาคันทิยาพยายามหาทางกำจัดพระนางสามาวดีด้วยวิธีการต่างๆ เพราะความเจ็บแค้นในพระพุทธเจ้าในหลายๆวิธีแต่ไม่สำเร็จเพราะพระนางสามาวดีมีความเต็มเปี่ยมด้วยเมตตาอย่างแท้จริงที่ทนต่อการพิสูจน์ที่จะหาความผิดและลงโทษพระนางได้ สุดท้ายพระนางสามาวดีได้ถูกเผาโดยแผนการของพระนางมาคันทิยาพร้อมทั้งบริวารอีก ๕๐๐ คน แม้ในที่สุดของชีวิตพระนางสามาวดีที่กำลังถูกเผาก็ได้แผ่เมตตาและบอกให้บริวารอีก ๕๐๐ คน ไม่ต้องถือโทษโกรธแค้นและแผ่เมตตาไปยังพระนางมาคันทิยาอีกด้วย

ในปัจจุบันชาติของนางอุตตรา นั้นได้แต่งงานกับบุตรราชคฤห์เศรษฐี ในครอบครัวของนางอุตตรา นั้นมีความฝักฝายในธรรม นางอุตตราเป็นคนที่ชอบทำบุญฟังธรรมเป็นประจำ มีความ

เมตตารักใคร่ในพระสงฆ์ผู้ประพฤติปฏิบัติธรรม เพราะผู้ประพฤติธรรมย่อมอยู่เป็นสุข ได้ประกอบเมตตากรรมพร้อมทั้งวจีกรรมและมโนกรรม นางอุตตรามีจิตประกอบในความดีชวนชายในการทำบุญ เป็นเมตตาทุกสัจอย่างยิ่ง เวลานั้น บุตรเศรษฐีอยู่บนปราสาทอันประเสริฐกับนางสิริมา เปิดหน้าต่างกรุดาชาย ยืนดูสิ่งของไปตามลำดับ นางอุตตราแหงนดูไปทางช่องหน้าต่าง บุตรเศรษฐีมองดูนางอุตตราคิดว่า หญิงผู้นี้คงถือกำเนิดแต่สวรรค์รกรกนอ ละสมบัติอย่างนี้แล้วเป็นผู้ประจบประเียนด้วยเขมาหม้อข้าว วุ่นวายอยู่ระหว่างทาสีทั้งหลายโดยหาควรแก่เหตุไม่ แล้วกระทำการขี้มขี้ม นางอุตตราทราบความที่บุตรเศรษฐีนั้นประมาท คิดว่าบุตรเศรษฐีนี้ชื่อว่าเป็นคนเขลา คงจักสำคัญว่าสมบัติของตนจะอยู่ถาวรทุกเวลา ดังนี้แล้ว แม้ตนเองก็ทำการขี้มขี้มบ้าง แต่นั้น นางสิริมาก็โกรธแล้วบริภาษว่า นางทาสีผู้นี้เมื่อเรายืนอยู่ก็ยังทำการขี้มขี้มกับสามีของเราอย่างนี้ จึงรีบลงจากปราสาทโดยอากัปกิริยาที่มาจากนางสิริมานั้นนั่นแหละ นางอุตตราก็ทราบ ว่า หญิงโง่คนนี้อยู่ในเรือนหลังนี้เพียงครึ่งเดือน ก็เกิดสำคัญว่าเรือนหลังนี้เป็นของเรากันเดี๋ยวดังนี้ ทนได้นั้นนั่นเองก็ยื่นเข้าฉานมีเมตตาเป็นอารมณ์ ฝ่ายนางสิริมาก็มาในระหว่างทาสีทั้งหลาย จับกระบวยเติมน้ำมันที่เดือด ในกระทะทอดขนม ราดลงบนศีรษะนางอุตตรา ด้วยการแผ่เมตตาตามาน น้ำมันเดือดที่นางสิริมาราดลงบนศีรษะนางอุตตรา ก็ไหลกลับไป เหมือนน้ำที่ราดลงบนใบบัวฉะนั้น

๕.๑.๒.๒ คุณสมบัติเฉพาะตัว

๑. พระพุทธรองค์ทรงยกย่องพระมหาปชาบดีโคตมีว่าเป็นอุบาสิกาผู้เลิศทางด้านรัตตัญญู
๒. พระพุทธรองค์ทรงยกย่องพระนางสามาวดีว่าเป็นอุบาสิกาผู้เลิศทางด้านความมีเมตตา
๓. พระพุทธรองค์ทรงยกย่องนางอุตตราว่าเป็นอุบาสิกาผู้เลิศทางการเข้าฉาน
๔. พุทธสาวิกาเป็นผู้ฝ่ายในธรรม ชวนชายที่จะได้ฟังธรรม โดยพระนางสามาวดีที่ยินดีรับฟังธรรมจากนางชัชชุตราหญิงรับใช้ที่ไปฟังธรรมจาพระพุทธเจ้าและมาแสดงให้พระนางฟังเสมอ
๕. พุทธสาวิกาเป็นผู้มีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ รู้ในอุปการะที่ท่านทำแล้ว และตอบแทนคุณ
๖. พุทธสาวิกาเป็นผู้ไม่ประมาทดำรงชีวิตบนพื้นฐานของคุณธรรม มีจิตประกอบด้วยเมตตาธรรม
๗. พุทธสาวิกามีการให้ทาน สละสิ่งของของตนให้กับผู้อื่น เพื่อที่จะได้สร้างความดีสั่งสมบุญบารมีมากยิ่งขึ้น

๘. พุทธสาวิกามีการสงเคราะห์ในกิจกรรมอันเป็นประโยชน์แก่สาธารณชน เพื่อฝึกให้เป็นผู้มีความเมตตา มีกัลยาณมิตรที่ติงาม มีไมตรีกับทุกคน

๙. พุทธสาวิกาเป็นผู้มีปัญญาที่แต่ละท่านได้ตั้งจิตปรารถนาตำแหน่งเอตทัคคะตั้งแต่อดีตชาติทั้งสิ้นและได้ทำบุญถวายทานเป็นอันมาก จนกระทั่งได้สมปรารถนาในชาติปัจจุบัน

๕.๑.๒.๓ คุณธรรมของพุทธสาวิกา

คุณธรรมของพระมหาปชาบดีโคตมีเถรีมีความศรัทธาตั้งใจแน่วแน่อย่างแรงกล้าที่จะบวชในพระพุทธศาสนา มีพระทัยแน่วแน่มิย่อท้อต่ออุปสรรคใดๆ ถึงแม้พระพุทเจ้าจะกำหนดหลักแห่งการประพฤติปฏิบัติอย่างหนักที่เรียกว่า ครุธรรม ๘ ประการก็ตาม ก็ไม่เป็นอุปสรรคให้พระนางทรงย่อท้อเลย และเป็นผู้นำสตรีคนสำคัญในสมัยพุทธกาล ท่านมีธรรมที่ทำให้เป็นที่เคารพรักของเหล่าภิกษุณีอีกด้วย

คุณธรรมของพระนางสามาวดีมีความความกตัญญูทเวที่ไม่ทอดทิ้งมารดาบิดาผู้ทูลพล ไปขออาหารจากโรงทานมาบำรุงท่านทั้งสองในขณะที่อพยพหนีโรคร้ายจากเมืองภัททวดีไปยังกรุงโกสัมพี เป็นอย่างดี มีความความกตัญญูทเวที่ต่อโสมสฺกเศรษฐีเมื่อพระเจ้าอุเทนส่งสาสน์ไปขอพระนาง แต่โสมสฺกเศรษฐียังไม่ยอมยกพระนางให้พระเจ้าอุเทนเพราะไม่แน่ใจว่าเป็นความประสงค์ของพระนางหรือไม่ สุดท้ายพระนางจึงบอกกับเศรษฐีให้ถวายตัวพระนางแก่พระเจ้าอุเทนเรื่องทั้งหลายจึงสงบระงับลง เหตุผลอย่างหนึ่งที่พระนางยอมให้ท่านเศรษฐีถวายตัวเป็นเพราะว่าไม่ต้องการให้ท่านเศรษฐีเดือดร้อน จึงขอตอบแทนบุญคุณที่ท่านเศรษฐีได้รับพระนางมาเลี้ยงดูเหมือนธิดาที่กล่าวเช่นนี้

๕.๑.๒.๔ วิเคราะห์การบำเพ็ญเมตตาของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท

โดยส่วนใหญ่พุทธสาวิกานำการบำเพ็ญเมตตาธรรมเป็นหลัก ใช้ชีวิตปกติอยู่ด้วยเมตตาประกอบกับคุณธรรมต่างๆ มีความมุ่งมั่นฝึกฝนอบรมตัวเองมาเป็นอย่างดี จึงทำให้เป็นผู้มีความรอบรู้อย่างกว้าง มีความมั่นคงในพระรัตนตรัยโดยไม่หวั่นไหว เป็นพุทธสาวิกาที่เคร่งครัด ตระหนักในหน้าที่ของพุทธสาวิกาด้วยการศึกษาประพฤติปฏิบัติ และเผยแผ่หลักธรรม รวมทั้งส่งเสริมทำนุบำรุงรักษาและปกป้องพระพุทธศาสนา

พระมหาปชาบดีโคตมีได้บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยภิกษุณีบริวารทั้ง ๕๐๐ รูป และได้บำเพ็ญกิจพระศาสนาเต็มกำลังความสามารถ ก็ด้วยพระนางฯ มีจิตที่กว้างขวาง มีการสงเคราะห์ในกิจต่างๆ มีความเมตตาทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาผลสุดท้ายทำให้พระนางฯ ได้บรรลุเป็นพระอริยบุคคลในที่สุด พระนางสามาวดีได้รับแต่งตั้งจากพระบรมศาสดาให้เป็นยอดของอุบาสิกาทั้งหลายผู้ปกติอยู่ด้วยเมตตาก็โดยเหตุเป็นผู้ยิ่งด้วยคุณ เพราะท่านแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนในเรื่องที่พระนางแผ่เมตตาห้ามลูกธนูที่พระราชาทรงกริ้วตนได้เป็นอตุลุปัตติเหตุ และพระนางได้ตั้งความปรารถนาไว้ตลอดแสนกัปอีกด้วย นางอุตตรา นั้นถือว่าเป็นบุคคลที่มีความเมตตาต่อคนรอบข้าง

นางได้เข้ามานั่งที่ขึ้นอยู่ แม่เมตตาจติให้นางสิริมาขณะที่กำลังจะทำร้ายด้วยการราดน้ำมันเดือดๆ บนศีรษะ ด้วยอานิสงค์เมตตาตามาน้ำมันเดือดไม่สามารถทำอันตรายแก่พระนางได้เลย พระผู้มีพระภาคทรงประกาศเอตทัคคะยกย่องให้นางเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในฝ่ายผู้ฟังด้วยฉาน

๕.๑.๒.๕ คุณธรรมของพุทธสาวิกา

พุทธสาวิกามีพลังศรัทธา และพลังใจที่เต็มเปี่ยมในการประพฤติตามหลักคำสอนในพระพุทธานุศาสน์ ดังตัวอย่างของพระมหาปชาบดีโคตมีและสตรีอีก ๕๐๐ จากศากยะตระกูลที่ตั้งใจจะเปลี่ยนวิถีชีวิตจากที่เคยอยู่อย่างสะดวกสบาย ประสงค์จะออกบวชเพื่อทำกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นจากใจจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าเพื่อขอบวชเป็นบรรพชิตในและปฏิบัติตามธรรมวินัยที่ตถาคตได้ประกาศไว้ เป็นต้น พุทธสาวิกาเป็นผู้มีความกตัญญูทวดเวทต่อบิดามารดาและผู้มีพระคุณ ไม่ทอดทิ้งผู้ที่มีอุปการะทั้งหลายในยามคับขันดังตัวอย่างของพระนางสามาวดีที่แสดงความกตัญญูต่อบิดาผู้ทุพพล โดยการไปขออาหารจากโรงทานของโฆสกเศรษฐีมาบำรุงท่านทั้งสอง ถึงแม้ยังอยู่ในวัยสาวแต่ก็กระทำตามหน้าที่ที่ดีของลูก เป็นต้น และเป็นผู้ให้อภัยไม่ถือโทษโกรธแค้นดังตัวอย่างของนางอุตตราที่โดนนางสิริมาเอาน้ำมันเดือดราดลงบนศีรษะ แต่นางอุตตราก็ยื่นเข้ามานั่งมีเมตตาเป็นอารมณ์แล้ว น้ำมันเดือดที่นางสิริมาราดลงบนศีรษะนางอุตตราไหลกลับไปเหมือนน้ำที่ราดลงบนใบบัว เมื่อเหล่าบริวารเห็นเหตุการณ์ดังนั้น ก็กรูเข้ามาเพื่อที่จะทำร้ายนางสิริมาแต่นางอุตตราก็ห้ามไว้และไม่ให้บริวารเหล่านั้นถือโทษโกรธแค้นต่อนางสิริมา นับว่าเป็นมหาอภัยทานอย่างที่สุด เป็นต้น

๕.๑.๒.๖ ผลของการปฏิบัติตามหลักเมตตาของพุทธสาวิกา

ผลของการปฏิบัติเมตตานั่นป้องกันภัยอันตรายต่างๆ ทั้งการถูกใส่ร้ายว่าร้าย ทำให้คนเข้าใจผิดได้เห็นจริงใน สามารถพิสูจน์ได้ว่า การประพฤติตนให้อยู่ในเมตตานั่นนำมาแต่ผลประโยชน์มาให้คือความสุขกาย สบายใจ มีจิตสงบว่างซึ่งกิเลสตัณหาต่างๆ อานิสงค์เมตตามีอำนาจอันใหญ่หลวงสามารถทำให้คนที่จิตใจโหดร้าย มีใจพยาบาทหรือคนที่มีโทสะจริต กลายเป็นคนดี มีความอ่อนน้อมถ่อมตน มีความนุ่มนวลทางกาย วาจา ใจ และเป็นผู้มีสติสัมปชัญญะครบถ้วน ผู้มีสติตั้งมั่น เจริญเมตตาแผ่ไปไม่มีประมาณ พิจารณาเห็นธรรมเป็นที่สิ้นอุปธิ ย่อมมีสังโยชน์เบาบาง หากบุคคลมีจิตไม่คิดประทุษร้ายสัตว์แม้ชีวิตเดียว เจริญเมตตาเป็นประจำอยู่ ก็เป็นผู้ชื่อว่าฉลาดเพราะการเจริญเมตตาโดยใช้ปัญญาพิจารณาเพื่อพัฒนาจิตของตนให้สูงขึ้นไป อีกทั้งยังแผ่คุณธรรมข้อนี้แก่ผู้อื่นเหมือนที่พุทธสาวิกาได้บำเพ็ญมาแล้วนั้น

๕.๑.๒.๗ การนำหลักเมตตาไปใช้ในชีวิตร

ปัญหาในชีวิตคือ กิเลส ซึ่งเป็นตัวสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหา มี ๓ ตัว ได้แก่ ๑) โลภะ ความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ๒) โทสะ หมายถึง ความโกรธ ความคิดประทุษร้าย อาฆาตพยาบาท ๓) โมหะ หมายถึง ความเขลา ความไม่รู้ ด้วยการอาศัยหลักธรรมะของพระพุทธานุศาสน์ ดังนี้ คือ ๑) แก้โลภะด้วยการบริจาค การรู้จักแบ่งปันสิ่งของให้แก่บุคคลอื่น ๒) แก้โทสะหรือการโกรธด้วยเมตตา

คือการคิดช่วยเหลือและปรารถนาดีต่อคนอื่นให้มีความสุข ๓) แก้อิเหน่ด้วยการเจริญจิตภาวนาให้เกิดสติ สมาธิ และปัญญา เราสามารถใช้เมตตาที่เป็นเรื่องจิตล้วนๆ และก็รักผู้อื่น เพราะว่าเหตุผลหลายอย่าง ตั้งแต่เราเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกัน เราก็อีกกันหรือว่าเราอยู่คนเดียวในโลกไม่ได้ เราก็ตองรักกัน หรือมันมีความรู้สึกมีเพื่อน สัญชาตญาณของการมีเพื่อน ให้ความเมตตาแผ่ออกไป เมื่อมีเหตุเกิดขึ้นให้เมตตากระเทือน เมตตาก็จะแผ่ออกไปทันทีอย่างอัตโนมัติมีผลให้กรุณาตามมาพร้อมกัน คนเมื่อคนอื่นได้รับความเมตตาจากเราแล้วเขาก็มีความสุข และผู้มีเมตตาก็มีความสุขกาย สบายใจอีกเช่นกัน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

จากการศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญเมตตาธรรมของพุทธสาวิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีประเด็นที่น่าสนใจในอยู่หลายประเด็น ผู้วิจัยเห็นว่าน่าจะนำไปศึกษาวิเคราะห์หรือวิจัยต่อไปเพื่อเป็นประโยชน์ต่อตนเอง สังคมและผู้สนใจ ดังนี้

๑. การบำเพ็ญเมตตาธรรมตั้งแต่ขั้นพื้นฐานจนถึงขั้นสูงสุด จะเห็นได้ว่าเป็นสิ่งที่มีคุณค่าอย่างยิ่งต่อคนทั้งหลาย เพราะการบำเพ็ญเมตตาธรรมนั้นสามารถกำจัดกิเลสอันเกิดจากความโลภ ความโกรธ ความหลง และยกระดับจิตใจให้บรรลุนิพพานขั้นสูงสุดได้

๒. การศึกษาวิเคราะห์การบำเพ็ญเมตตาธรรมนี้มีจุดประสงค์ให้นำมาศึกษาเป็นกรณีตัวอย่างว่า การใช้ชีวิตควบคู่กับการบำเพ็ญเมตตาธรรมนั้นมีวิธีการอย่างไรที่จะทำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการทำวิจัยต่อไป

๑. ควรมีการศึกษาอย่างละเอียดในเรื่องความสัมพันธ์และผลของการเจริญเมตตาเกี่ยวกับความไม่ประมาทมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันและส่งผลหรือไม่อย่างไร

๒. ควรมีการศึกษาและรวบรวมบทบาทและการบำเพ็ญธรรมตามเอตทัคคะต่างๆของอุบาสกและอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

๓. ควรมีการศึกษาการบรรลุนิพพานของอุบาสิกานอกจากการบำเพ็ญเมตตาธรรมแล้วมีอะไรบ้าง

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

(๑) พระไตรปิฎก :

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาแปล ชุด ๙๑ เล่ม.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

(๒) หนังสือ :

พระอุปลิสสเถร รจนา. **วิมุตติมรรค.** พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลจากฉบับ

ภาษาอังกฤษของพระเฮฮารา พระโสมเถระและพระเขมินทเถระ. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคเค็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๑.

พระพุทโธสเถระ รจนา. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.** สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและ

เรียบเรียง. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

การศาสนา.กรม. **คู่มือการศึกษาธรรมระดับอุดมศึกษา ตอนที่ ๒.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การ

ศาสนา, ๒๕๒๕.

กิตติวุฒ โภทิกขุ. **บารมีปริทรรศน์.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๑๘.

เกษม บุญศรี. **บารมีสาธิต.** กรุงเทพมหานคร: อักษรสมัย, ๒๕๑๓.

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี **จรรยาแพทย์.** กรุงเทพมหานคร: คณะแพทยศาสตร์ศิริราช

พยาบาล, ๒๕๒๗.

ฉัตรสมุทลย์ กบิลสิงห์ ชาญเสน. **สตรีในพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส่อง

สยาม จำกัด, ๒๕๔๕.

ดิช นัท ฮันท์. **เมตตาทาวนา คำสอนว่าด้วยรัก.** กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลดคิมทอง, ๒๕๔๓.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **เบญจศีล เบญจธรรม.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

บุญมี พวงเพชร. **เมตตาฆ่าศัตรู.** กรุงเทพมหานคร: ริงค์ บีคอนด์ บุคส์, ๒๕๕๔.

ปิ่น มุกข์กันต์. **แนวสอนธรรมะ.** กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

- _____ . **บันทึกธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๒๑.
- แปลก สนธิรักษ์. **เล่าเรื่องพระเจ้าสิบชาติ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๖.
- พระเทพมุนี (วิลาส ญาณวโร). **ศาสตร์ว่าด้วยการเป็นพระพุทธเจ้า**. กรุงเทพมหานคร: สารมवलชน, ๒๕๓๔.
- พระธรรมธีรราชฆาตมุนี (วิลาส ญาณวโร). **โลกนาถที่ปณี**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, ๒๕๒๑.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **ความรักจากวาเลนไทน์ สู่ความเป็นไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร: มุลินิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘.
- _____ . **ความสุขที่สมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มุลินิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๐.
- _____ . **ธรรมสำหรับผู้สูงอายุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๓๘.
- _____ . **บทบาทนักศึกษาในการศึกษาพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- _____ . **ภาวะผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: เอส อาร์ พรีนติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.
- _____ . **พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)**. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๒.
- _____ . **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง และขยายความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก, ๒๕๕๔.
- พระพรหมมังคลาจารย์ (หลวงปู่ปัญญาันทภิกขุ). **อยู่กับด้วยความรัก**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันสันติธรรม, ๒๕๕๒.
- พระพิพิธธรรมสุนทร (ญาณสุนทรโร). **ความรักในพุทธศาสน์**. กรุงเทพมหานคร: กรอง สถานการณ์, ๒๕๕๖.
- พระพุทธโฆสเถระ รัตน. สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปล. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ . สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร) แปลและเรียบเรียง. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.**

พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔.

พระพุทธทาส อินทปญโญ. **คู่มือมนุษย์.** กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์ดีการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒.

_____ . **บำเพ็ญบารมี.** กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๔๙.

พระมหาสมจินต์ วันจันทร์. **ฉันเข้าใจสรรพสิ่งเพราะฉันรัก.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ กัลปพฤกษ์, ๒๕๔๘.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๑ สมถกรรมฐานที่ปณี.**

กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๔๗.

_____ . **สมถกรรมฐานที่ปณี ปริเฉทที่ ๙ เล่มที่ ๑.** กรุงเทพมหานคร: ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๓๙.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) รจนา. สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม). พระคันธรา ราภิวงศ์. **พรหมวิหาร.** กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

พระอุปติสเสเถร. รจนา. พระพรหมบัณฑิต (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) และคณะ แปลจากฉบับภาษาอังกฤษ

ของพระเอฮารา พระโสเมเถระและพระเขมินทเถระ. **วิมุตติมรรค.** กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๔๑.

พันเอกปิ่น มุกขนันต์. **ความรัก.** กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา, ๒๕๒๓.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **คัมภีร์มลินทปัญหา (ไทย-บาลี).** กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์ วิทยญาณ, ๒๕๔๐.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช. **จริยศึกษา.** นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๒๗.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.** พิมพ์ครั้งที่ ๖.

กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ปรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๓๙.

_____ . **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒.** กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญ

ทัศน์, ๒๕๔๒.

วคิน อินทสระ. **ลีลากรรมของสตรีสมัยพุทธกาล.** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๙.

สมเด็จพระญาณสังวร (เจริญ สุวฑฺฒโน). **รสแห่งความเมตตา ชุ่มเย็นยิ่งนัก.** กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.

_____ . **รวมธรรมะ.** กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๗.

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์.**

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **นวโกวาท ฉบับประชาชน.** กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.

_____ . **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๓๕.

สมบุญ เชนใจ. **สามัคคีธรรม.** กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. **เมตตา**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเผยแผ่พระพุทธศาสนา, ๒๕๒๘.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธสาวก พุทธสาวิกา ประมวลประวัติพระเถระพระเถรีอุบาสกอุบาสิกา สมัยพุทธกาล**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๔.

หลวงพ่อบุญรอด พลุปัญญา. **วิมานวัตถุ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท จามจุรีโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๗.

หลวงวิจิตรวาทการ. **ศาสนาสากล เล่ม ๓**. กรุงเทพมหานคร: ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๑๘.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

กันยารัตน์ รินศรี. “แนวคิดเรื่องเมตตาในเวสสันดรชาดก”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**.

บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๙.

นางวนิดา ฉายาสุตบุตร. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระนางสามาวดีที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

นางสาวณัฐมา ขันติธรรมกุล. “การศึกษาความรักในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

นางสาวอรอุมา อสัมภินวัฒน์. “พุทธวิธีการสอนสตรีในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.

พระมหาบัญชา สุขสมปนโน (ผาดิวโรดม). “การศึกษาวิเคราะห์หลักเมตตาธรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับพระคัมภีร์คริสต์ธรรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาบุญเรียง ปภังกร (พิลาพันธ์). “การศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดเรื่องเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาวยง ทิวากโร (คนทา). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องเหรินในปรัชญาขงจื้อกับเมตตาในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระสันติ สิทธิสมบุรณ์ (ถ่ออาจ). “การศึกษาเปรียบเทียบการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกับมหายาน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ศุภลักษณ์ สุวรรณเครือ. “มรรควิธีแห่งรักและเมตตาเพื่อรับใช้สังคม ในทัศนะวิทยากรชาวพุทธ”.
วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
 , ๒๕๓๒.

(๓) บทความ :

นพปฎล พงศ์ศิริวรรณ. อีรวรรณ อีระพงษ์. **การปฏิบัติเพื่อพัฒนาความเมตตา: กรณีศึกษานักบวช**
สถานปฏิบัติธรรมหมู่บ้านพลัม. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๒ : ๑๙๕.

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Books :

Aronson B. Harvey. **Love and Sympathy in Theravāda Buddhism.** Delhi: Motilal
 Banarsidass, 1980.

The Most Ven.Prof. Dr. Pradarmakosajarn (Prayoon Dhammacitto). **Dhamma and**
Environmental Preservation The International Council of the United
Nations Day of Vesak. Bangkok: Mahachulalongkornrajavidyalaya
 University, 2009.

ภาคผนวก ก

วิธีการแผ่เมตตา

การใช้หรือแผ่เมตตาธรรมนั้นพระพุทธเจ้าทรงสอนให้แผ่ความรักและเจริญ ความรักในสัตว์ทั้งหลาย มีจิตเสมอในสัตว์ทั้งในที่ทุกแห่งด้วยการตั้งมั่นอยู่ในสุจริตธรรมด้วยการตั้งความปรารถนาดีให้สรรพสัตว์ทั้งหลาย มีแต่ความสุข ไม่มีเวร ไม่มีภัย เป็นการส่งความรักไปทางกระแสจิตเหมือนอย่างที พระพุทธเจ้าทรงชนะพระองค์ลีลาม ช้างนาฬาคีรี และคนชั่วทั้งหลายด้วยเมตตาจิต เป็นต้น

ก. เมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยไม่เจาะจงด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ

๑. ขอสัตว์ทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๒. ขอปาลณาชาติทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุขรักษาตนเถิด
๓. ขอภูตทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๔. ขอบุคคลทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๕. ขอผู้ที่นับเนื่องด้วยอัทธภาพทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกันไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด^๑

กล่าวได้ว่า เป็นวิธีแผ่เมตตาจิตแต่สรรพสัตว์ทั้งหลายโดยไม่เจาะจงว่าเป็นสัตว์หรือ มนุษย์ เป็นมิตรหรือศัตรู เป็นการขอให้สิ่งทั้งหลายที่มีชีวิตให้สิ่งมีชีวิตเหล่านั้นมีความสุขด้วยกัน ไม่อาฆาตเบียดเบียนกัน

ข. วิธีการแสดงเมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปโดยเจาะจงด้วยอาการ ๗ อย่าง คือ

๑. ขอสตรีทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๒. ขอบุรุษทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๓. ขออารยชนทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๔. ขออนารยชนทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๕. ขอเทวดาทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๖. ขอมนุษย์ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๗. ขอวินิปาตีสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด^๒

^๑ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๑.

^๒ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๒

กล่าวได้ว่า เป็นวิธีแผ่เมตตาจิตแต่สรรพสัตว์บางจำพวกโดยเจาะจงว่า เป็นสตรี เป็นบุรุษ เป็นอารยชน เป็นอนารยชน เป็นเทวดา เป็นมนุษย์ และเป็นวินิบาตสัตว์ เป็นการขอให้จำพวกเหล่านี้ ให้มีความสุขด้วยกัน ไม่มีทุกข์ ไม่อาฆาตเบียดเบียนกัน

ค. วิธีการแสดงเมตตาเจโตวิมุตติแผ่ไปสู่ทิศทั้งหลายด้วยอาการ ๑๐ คือ

๑. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพาจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๒. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศปัจฉิม จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๓. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอุดร จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๔. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศทักษิณ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๕. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอาคเนย์ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๖. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศพายัพ จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๗. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศอีสาน จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๘. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศหรดี จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๙. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องล่าง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๑๐. ขอสัตว์ทั้งปวงในทิศเบื้องบนจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด^๓ และอีกแบบคือ

๑. ขอวินิบาตีสัตว์ทั้งปวงในทิศบูรพา จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

๒. ขอวินิบาตีสัตว์ทั้งปวงในทิศปัจฉิม จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด

^๓ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๒.

๓. ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิสอุตร จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๔. ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิสทักขิณ จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๕. ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิสอาคเนย์ จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๖. ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิสพายัพ จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๗. ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิสอีสาน จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๘. ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิสหริดี จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๙. ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิสเบื้องล่าง จงเป็นผู้ไม่มีเวรไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด
๑๐. ขอวินิปาติกสูตรทั้งปวงในทิสเบื้องบน จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ มีสุข รักษาตนเถิด^๔

ข. ผู้เจริญเมตตาแผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวงด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ คือ

๑. ด้วยเว้นความบีบคั้น ไม่บีบคั้นสัตว์ทั้งปวง
๒. ด้วยเว้นการฆ่า ไม่ฆ่าสัตว์ทั้งปวง
๓. ด้วยเว้นการทำให้เดือดร้อน ไม่ทำสัตว์ทั้งปวงให้เดือดร้อน
๔. ด้วยเว้นความอ่ำยี้ ไม่อ่ำยี้สัตว์ทั้งปวง
๕. ด้วยเว้นการเบียดเบียน ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งปวง
๖. ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร อย่าได้มีเวรกัน
๗. จงเป็นผู้มีสุข อย่ามีทุกข์
๘. จงมีตนเป็นสุข อย่ามีตนเป็นทุกข์^๕

^๔ จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๓.

^๕ จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๓.

ง. วิธีเจริญเมตตาในอินทรีย์ แผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวงด้วยอาการ ๕ อย่างนี้ คือ

- (๑) ผู้เจริญเมตตาน้อมใจเชื่อด้วยศรัทธาว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัทอินทรีย์
- (๒) ผู้เจริญเมตตาประกอบด้วยสมาธิเพียรว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิดเมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยวิริยอินทรีย์
- (๓) ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้มั่นว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิดเมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสติอินทรีย์
- (๔) ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้มั่นว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสมาธิอินทรีย์
- (๕) ผู้เจริญเมตตา รู้ชัดด้วยปัญญาว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิดเมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยปัญญาอินทรีย์^๖

จ. วิธีเจริญเมตตาในพละ แผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวงด้วยอาการ ๕ อย่างนี้ คือ

- (๑) ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะความไม่มีศรัทธา ด้วยมโนการว่าขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัทพละ
- (๒) ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะความเกียจคร้าน ด้วยมโนการว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยวิริยพละ
- (๓) ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะความประมาท ด้วยมโนการว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสติพละ
- (๔) ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะอุทัจจะ ด้วยมโนการว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสมาธิพละ
- (๕) ผู้เจริญเมตตาไม่หวั่นไหวเพราะอวิชชา ด้วยมโนการว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยปัญญาพละ^๗

ฉ. วิธีเจริญเมตตาในโพชฌงค์ แผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวงด้วยอาการ ๗ อย่างนี้ คือ

- (๑) ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้มั่นว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสติสัมโพชฌงค์
- (๒) ผู้เจริญเมตตาเลือกเฟ้นด้วยปัญญาว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

^๖ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๔.

^๗ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๕.

(๓) ผู้เจริญเมตตาประกอบด้วยความเพียรว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิดเมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยวิริยสัมโพชฌงค์

(๔) ผู้เจริญเมตตาด้วยความเร่าร้อนว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยปีติสัมโพชฌงค์

(๕) ผู้เจริญเมตตาด้วยความคิดชั่วหยาบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

(๖) ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้มั่นว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสมาธิสัมโพชฌงค์

(๗) ผู้เจริญเมตตาเพ่งเฉยกิเลสทั้งหลายด้วยญาณว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยอุเบกขาสัมโพชฌงค์^๘

ข. วิธีเจริญเมตตาในมรรค แผ่ความรักไปสู่สัตว์ทั้งปวงด้วยอาการ ๘ อย่างนี้ คือ

(๑) ผู้เจริญเมตตาเห็นโดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาทิฐิ

(๒) ผู้เจริญเมตตาตรึกตรองโดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาสังกัปปะ

(๓) ผู้เจริญเมตตากำหนดโดยชอบว่า “ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาวาจา

(๔) ผู้เจริญเมตตาตั้งการงานไว้โดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวรมีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมากัมมันตะ

(๕) ผู้เจริญเมตตาชำระอาชีวะให้ผ่องแผ้วโดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาอาชีวะ

(๖) ผู้เจริญเมตตาประกอบด้วยความเพียรไว้โดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวรมีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาวายามะ

(๗) ผู้เจริญเมตตาตั้งสติไว้โดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาสติ

(๘) ผู้เจริญเมตตาตั้งจิตไว้โดยชอบว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้ไม่มีเวร มีความปลอดภัย โปร่ง มีสุขเกิด เมตตาเจโตวิมุตติชื่อว่าอบรมแล้วด้วยสัมมาสมาธิ^๙

^๘ จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๖-๔๖๗.

^๙ จุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒/๔๖๘.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ	พระโชคชัย สิริธมโม (บุญดวง)
วัน/เดือน/ปีเกิด	๒๔ ธันวาคม ๒๕๓๖
ภูมิลำเนา	๘๘ หมู่ที่ ๖ บ้านแม่ลายบน ตำบลป่าโป่ง อำเภอสบเมย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ๕๘๑๑๐
การศึกษา	ปริญญาตรี (คณะมนุษยศาสตร์ วิชาเอก ภาษาอังกฤษ EP)
อุปสมบท	อุปสมบทที่วัดอุโมงค์สวนพุทธธรรม พระอุปัชฌาย์ได้แก่ พระครูสุคันธศีล ได้รับฉายาว่า “สิริธมโม” เมื่อปีพ.ศ. ๒๕๕๗
การทำงาน	พระวิทยากร ค่ายคุณธรรม ๑๓๕ หมู่ ๑๐ วัดอุโมงค์สวนพุทธธรรม ตำบล สุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ๕๐๒๐๐
ปัจจุบันสังกัด	๑๓๕ หมู่ ๑๐ วัดอุโมงค์สวนพุทธธรรม ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัด เชียงใหม่ ๕๐๒๐๐